

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ) ANA BİLİM DALI**

**II.ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE
DÜYUN-U UMUMİYE İDARESİ'NİN
KURULUŞU
ve
İŞLEYİŞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZGE VAROL

ANKARA 2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ)
ANA BİLİM DALI**

**II.ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE
DÜYUN-U UMUMİYE İDARESİ'NİN
KURULUŞU
ve
İŞLEYİŞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZGE VAROL

TEZ DANIŞMANI

Doç.Dr.Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU

ANKARA 2007

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	6
I.Bölüm	
Borçlanmanın Dışsal ve Siyasi Nedenleri	
1.1.Avrupa İktisadi Yörüngesinin Genişlemesi.....	11
1.2.1854-1875 Dış Borçlanmaları ve	
Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu (Ara Dönem).....	18
1.2.1.1854 Borçlanması.....	18
1.2.2.1855 Borçlanması.....	19
1.2.3.1858 Borçlanması.....	21
1.2.4.1860 Mires Borçlanması.....	23
1.2.5.1862 Borçlanması.....	27
1.2.6.1863 Borçlanması.....	27
1.2.7.Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu.....	28
1.2.8.1865 Borçlanması.....	30
1.2.9.1865 I.Kısım Umumi Borçlar.....	30
1.2.10.1869 Borçlanması.....	32
1.2.11.1870 Borçlanması.....	35
1.2.12.1871 Borçlanması.....	36
1.2.13.1872 Hazine Tahvilleri.....	37
1.2.14.1873 Genel Borçlanması (2.Kısım).....	41
1.2.15.1873 Borçlanması.....	41
1.2.16.1874 Genel Borçlanması (3.Kısım).....	43

II.Bölüm

2.1.1875-1881 Devresi.....	47
2.1.1.Ödemelerin Durdurulması.....	49
2.1.2.6/10/1875 Tarihli Kararname.....	50
2.1.3.7/10/1875 Tarihli Tebliğ.....	51
2.1.4.10/10/1875 Tasrihli Tebliğ.....	51
2.1.5.Tahvil Sahiplerinin Girişimleri.....	54
2.1.6.Berlin Konferansı ve Borçları Siyasallaştırma Girişimleri.....	61
2.1.7.Osmanlı Hükümeti'nin Çabaları.....	64
2.2.Rüsum-u Sitte İdaresi.....	69
2.2.1.Yabancı Alacaklıları Ödeme Kapsamına Alma Girişimleri.....	72

III.Bölüm

3.Muharrem Kararnamesi,Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyişi	
3.1.Muharrem Kararnamesi.....	82
3.1.2.Muharrem Kararnamesi'nin Hukuki Statüsü.....	89
3.1.3.Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyişi.....	92
3.1.4.Borçlara Tahsis Edilen Kaynaklar.....	94
i.Yönetimi Düyun-u Umumiye İdaresi'ne Bırakılan Gelirler.....	94
ii.Hasılat Fazlası Gelirler.....	96
iii.Sabit Gelirler.....	97
3.2.Düyun-u Umumiye Meclisi.....	100
3.3.Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Çalışmaları.....	106
3.3.1.Tuz Tekeli.....	106
3.3.2.İpek Öşürü.....	109

3.3.3.Alkollü İçkiler Vergisi.....	112
3.3.4.Damga Resmi.....	114
3.3.5.Balık Avı Resmi.....	115
3.3.6.Tütün Öşürü ve Tütün Rejisi.....	117
3.3.7.Bulgaristan,Karadağ,Sırbistan ve Yunanistan'ın Düyun-u Umumiye Payları.....	122
i.Yeni Borçlanmalar Adına Yapılan Tahsilat.....	123
ii.Osmanlı Bankası Namına Yapılan Tahsilat.....	124
iii.Maliye Adına Yapılan Tahsilat.....	124
iv.Kilometre Teminatları.....	124
Sonuç.....	126
Kaynakça.....	136
Tez Özeti.....	139
Summary of Thesis.....	140

II.ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE DÜYUN-U UMUMİYE İDARESİ'NİN KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ

GİRİŞ

Düyun-u Umumiye'nin kelime anlamı olarak “Genel Borçlar” anlamına gelmesi,bizi araştırma açısından şüphesiz ki ilk dış borç alımına kadar götürmektedir.Düyun-u Umumiye'ye gelinen noktayı anlamak bakımından Kırım Savaşı ve onun ardından ilk defa başvurulmuş dış borçlanmanın içsel-dışsal ve ekonomik-siyasi temelleri,araştırmamıza ilk dış borcun alındığı 1854 senesinden başlamamızı gerektirmektedir.

Osmanlı'da gerçek otorite,padişahlar ve bakanlardan sonra gelen,valilerin elindeydi.Bu idari piramidin altında valiye karşı sorumlu bulunan vilayet memurları yer alıyordu.Valinin mali görevi (diğer görevlerinin yanında) vergilerin toplanmasını sağlamaktı.Örneğin,en önemli vergi olan aşarın toplanması valiye ihale olunabilirdi.Bu konu da suistimale her zaman açıktı.Bölgesel idarenin iyi çalışması için vali makamında adil kişilerin bulunması şarttı.Ancak valiler çoğunlukla rüşvete göz yummaktaydılar.Valilerin atanmasında da sarayda kayırma ve rüşvet geçerli

idi.Böyle bir düzen ve memurların yolsuzluktan ötürü takibata uğramamalarını sağlayan kanuni himaye sonucu yolsuzluk imparatorluk çapında yayılmıştır¹.

Vergilerin toplanmasında iltizam usulünün kullanılması,aşarın ayni olarak hazine memurlarınca toplanmasını gerektiriyordu.Bu yöntem merkezi iradenin altından kalkamayacağı bir takım masraflara yol açmaktaydı.Geniş bir örgüt ve dürüst memurlar gerekmekteydi;Ayrıca aşar ayni olarak tahsil edildiğinden toplanan hububatın satılınca kadar ambarlarda bekletilmesi ayrı masraflara sebep olmaktaydı.Aşarın paraya dönüştürülmesi bu anlamda masraflı ve dürüst olmayan memurlar yüzünden yolsuzluğa son derece müsaitti.Aşardan başka dolaysız olarak toplanan diğer iki vergi,yani arazi vergisi ve cizye de haksız bir şekilde toplanmakta ve dağıtılmaktaydı².Kamu çıkarlarının korunması güçleşmekte ve kişisel çıkarların ön planda tutulması Osmanlı memurları arasında hızla yayılmaktaydı.

Kamu çıkarlarının korunmasını güçleştiren iki öge daha mevcuttu.Bunlardan birincisi,ulema sınıfıdır.Ulema sınıfı Gayri Müslimler yararına alınacak her türlü önleme karşı çıkmaydaydı.Gayri Müslimlerden daha fazla vergi alınmasının engellenmesini ulema sınıfı kesinlikle mümkün görmüyordu.İkinci öge ise padişahların kişiliği idi.Padişahlar reform konusundaki kararlılıklarını gerçeğe dönüştürebilecek güçten yoksundular.Savurganlık ise devam etmekteydi³.

Mahalli idarenin karşılaştıkları güçlükleri ayrıca coğrafi durum daha da fazla yoğunlaştırmaktaydı.Uzun kıyı şeritleri kaçakçılığa elverişliydi.Memleketin çeşitli bölgeleri birbirinden sıra dağlarla ayrılmıştı. Mesafeler çok uzundu, aralarda dağlar ve göller vardı. Afrika vilayetleri başkentten denizle ayrılmıştı.Bu geniş arazi ve ulaşım örgütündeki bozukluk mahalli ayaklanmaları teşvik ediyordu.İmparatorluğun

¹ Donald Blaisdell,Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi,Doğu-Batı Yayınları,İstanbul,1979,s.17-18-19.

² Dolanld Blaisdell,a.g.e.,s.20.

³ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.23.

bazı kısımları,Mısır ve Tunus gibi özerk vilayetler haline dönüşmüşler ve valileri tamamen bağımsız olmuştu.*Rumeli* vilayetlerindeki halkın çoğunluğu çeşitli azınlıklardan oluşmaktaydı.Bunların Avrupa'dan kaynaklanan *milliyetçilik* fikrinin *etkisi* altında kalmasıyla,Balkan sorunu içinden çıkılmaz bir hal aldı.Nehirlerin çoğu kısa ve akıntılı olduklarından taşımacılığa elverişli değildi.Ülke topoğrafyasından ötürü yol inşaaı güç ve pahalıya çıkmaktaydı.Buharla çalışan gemi seferleri işletmeye açılınca Arap vilayetlerini başkente bağlayan kervan yolları önemlerini kaybetti.Memleketin uzak yerlerini limanlara veya diğer bölgelere bağlayan düzenli bir yol ağı yoktu.Ulaşım imkanlarından yoksun olan hükümet, yerel bir ayaklanma halinde süratle asker gönderemiyordu⁴.Örneğin Girit İsyanı'nın patlak vermesi ve Girit'e yapılan mühimmat sevkiyatı ile adanın ablukaya alınması hazinenin yükünü daha da ağırlaştırmıştır⁵.

Bürokratik bir tarım imparatorluğu olan Osmanlı'da Hazine'nin yani merkezi devlet bütçesinin açık vermeye başlaması 16.yy'ın sonlarından itibaren görülmeye başlayan bir olgudur.Sorunun temelinde,tımar sistemi çerçevesinde ademi merkeziyetçi bir tarzda kamu gelir ve harcamasına dönüştürülen tarımsal fazlanın, merkezi devletin,özellikle de düzenli ve maaşlı ordunun güçlendirilmesi zorunluluğu ile birlikte, bu fazlanın parasal vergi olarak Hazine'ye aktarılmasındaki kurumsal güçlükler yatar.Bu temel soruna 17. yy.'ın sonlarından itibaren çoğunlukla yeniliğiyle biten savaşların eklenmesi,Osmanlı Devleti'ni giderek daha sık aralıklarla mali bunalımlara sürüklemiştir⁶.

Vergilerin merkezileştirilmesi, iltizam sisteminin tarımsal vergileri de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması ile sağlanmaya çalışılırken, savaş giderleri de olağanüstü

⁴ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.20.

⁵ Rıfat Önsoy,Mali Tutsaklığa Giden Yol:Osmanlı Borçları (1854-1914)Turhan Kitabevi,Ankara,1999,s.286.

⁶ Seyfettin Gürsel,Osmanlı Dış Borçları,Osmanlı Ansiklopedisi,cilt: 3/İktisat,Yeni Türkiye Yayınları,Ankara 1999,s.390.

salma vergilerle, paranın taşıdığı ile (yani para biriminin değerli maden karşılığı düşürülerek bir çeşit karşılıksız para basıp geçici senyoraj geliri elde ederek) bunlar yetmediğinde azledilen yöneticilerin servetlerinin müsadere, bu yöntem de yetersiz kaldıkça (ki yöneticiler servetlerini giderek aile vakıflarında güven altına alıyorlardı) önce sarraflardan, daha sonra da 18.yy'ın sonları, 19.yy'ın başlarında Galata Bankerleri olarak adlandırılan mali aracılardan gelişmesiyle, bu kesimden alınan kısa vadeli yüksek faizli borçlarla karşılanmaya çalışıldı. 19.yy'ın ilk yarısında, özellikle II.Mahmut döneminde Osmanlı Devleti'nin modernleşme girişimleri Osmanlı merkezi bütçesini (kısaca artık bütçe diyeceğiz) düzenli açık verir duruma getirdi. Batı tarzı modern ordunun ve merkezi yönetimin geliştirilmesi giderek artan ve düzenli ödeme gerektiren harcama kalemleri oluştururken, gelirler büyük ölçüde iltizam usulü ile toplanan ve tarıma dayalı olduklarından büyük mevsimsel dalgalanmalar gösteren geleneksel vergilere dayanıyordu. İltizam usulü bir yandan bütçe gelirlerini potansiyelinin altına düşürürken, diğer yandan tarımda egemen unsur olan küçük ve orta köylüye verimliliği arttıracak hiç bir yatırım olanağı tanımıyor ama yönetici-tüccar-sarraf/banker üçlüsünün elinde önemli miktarlarda nakit servet birikiminin oluşmasını sağlıyordu. Bu koşullarda Osmanlı Devleti düzenli harcamalar için çok kısa vadeli yüksek faizli avans şeklinde yerli sermayedarlardan borç alırken, giderek büyüyen ve kronikleşen yapısal açıklar da daha uzun vadeli borçlanmayı zorunlu kılıyordu. Tanzimat'la birlikte müsadere, olağanüstü salma vergiler gibi geleneksel kaynaklar da gündemden giderek çıktı. Osmanlı Hükümeti 1840'larda iç borcu arttırırken geleneksel taşı

yönteminin modern versiyonu olan karşılıksız kağıt para (kaime/kayme) operasyonlarına da başvurmak zorunda kaldı⁷.

Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşı'ndan sonra tekrar hızlı bir silahlanmaya gitti.Osmanlı'nın sanayileşmiş ülkelerden yaptığı ithalat hızla artarken,ihracatı çok yavaş gelişti,dış ticaret açıkları büyüdü⁸.

1860'lı yıllarda devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan sanayileşme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması hazineye yeni bir yük getirmiştir.Tanzimatçılar yabancı mamullerle rekabet edebilmek amacıyla ülkeye Avrupadakilere benzer sanayi tesisleri kazandırma teşebbüsünde bulunmuşlardır.1840 ile 1860 yılları arasındaki 20 yıl zarfında devlet eliyle 160 civarında tesis kurulmuş ancak bınların pek çoğu çeşitli sebeplerle işletilememiştir.Böylece uğranılan zarar yüz milyonlarca kuruşa ulaştı⁹.

Osmanlılar,ekonominin içinde bulunduğu krizi yeniden borçlanarak atlatabileceklerini düşündüler.Ekonomik sorunların ciddi olması büyük borçlanmalara gitmeyi gerektirdi¹⁰.Yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Osmanlı maliyesinin nefesi tükenmişti.Dalgalı borçlar olarak adlandırılan kısa vadeli borçlar aşırı faiz yükü nedeniyle kartopu şeklinde büyüyor,karşılıksız kağıt paralar iç ve dış ticarete işlem maliyetlerini arttırıyordu¹¹.

⁷ Seyfettin Gürsel,a.g.e.,s.390.

⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.286.

⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.287.

¹⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.287.

¹¹ Seyfettin Gürsel,a.g.e.,s.399-391.

I.BÖLÜM

BORÇLANMANIN DIŞSAL VE SİYASİ NEDENLERİ

1.1.Avrupa İktisadi Yörüngesinin Genişlemesi

Batı Avrupa'daki sermaye fazlası Osmanlı İmparatorluğunu etkileyen önemli bir öge olmuştur.Dış ülkelerde yaratılan sermaye fazlasının Avrupa'da toplanması,Osmanlı tarihinde,reform denemelerinin başarısızlığa uğradığı ve savurgan hükümdarların saltanat sürdürdüğü bir döneme rastlamıştır¹².

Avrupa'da Ortaçağ'ın sonunda ulusal devletler ortaya çıktı.Yeni ülkeler keşfedildi ve Güney Amerika'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir sömürge imparatorluğu kuruldu.Yeni ülkelerden Avrupa'ya bol miktarda ham madde ve gıda ürünleri getirildi.Geniş pazarlar elde edildi.Avrupa ile sömürgeleri arasında yapılan ticaret neticesinde büyük kumpanyalar kuruldu,ticaret ve sanayi gelişti,burjuva sınıfı oluştu.Avrupa'ya getirilen ham madde ve yaratılan sermaye birikimi sayesinde yeni makinelerin yapılması ve seri üretime geçilmesi,sanayi devriminin ilk aşamasını oluşturmaktadır¹³.

Sanayi devrimi,İngiltere'de 18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın başlarında doğmuştu.Bu devirde bükme makineleri,dokuma makineleri,buhar makineleri ve yeni maden eritme yöntemleri gibi önemli buluşlar yapılmıştı.İngiltere'de bu yeni teknikler hızla gelişmekteydi.Bu gelişmelerin İngiltere'de meydana gelmesi,Britanya Adalarında kömür ve demir madenlerinin bulunması,İngiliz ticaret filosunun

¹² Donald Blaisdell,a.g.e.,s.24.

¹³ Rıfat Önsoy,"Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye İdaresi",Osmanlı Ansiklopedisi,İktisat cildi,s.400.

üstünlüğü,İngiliz sanayicilerine 19.yüzyılın ilk üç çeyreğinde Avrupa’da makineyle mal yapıp satma tekelini sağladı.Sanayi üretiminin artması ve güç teknik sorunların üstesinden gelinmesi sayesinde,sermaye öylesine bir artış kaydetti ki sermaye sahipleri paraları kullanabilmek için yeni yatırım alanları aradılar.İlk sermaye fazlaları yerli sanayiye yatırıldı.Uluslararası alanda ondokuzuncu yüzyılın ortalarında yaygın olan serbest ticaret iktisadı,her ne kadar pazarların genişlemesiyle yerli sanayinin gelişmesine imkan verdiyse de tüm sermaye fazlasının karlı bir şekilde kullanılmasını sağlayamıyordu.Bu şekilde yeni ve bakir ülkelerde işletilecek veya Avrupa’dan borç isteyen devletlerin tahvillerine yatırılacak büyük bir sermaye fazlası meydana gelmişti.İngiliz sermaye sahipleri,sermaye fazlasını az faizle yerli sanayiye yatırmaktansa yabancı tahvil ve senet satın almayı daha karlı buldular¹⁴.

İngiliz sermayesinin dış piyasaya ihraç edilmesindeki öğelerden biri,şirket halinde yatırım (Joint Stock) usulüydü.Yeni Yatırım Sistemi,kuşkusuz tamamen yeni olmamakla beraber budur.Sermayenin bu bolluğu,Joint Stock sistemindeki ani ve geniş gelişmenin meydana getirdiği yeni düzene ve en büyük mali operasyonları yapabilecek güçte olan çok sayıda şirketin kurulmasına bağlıdır.Joint Stock şirketleri,artık 1820’lerde olduğu gibi yeni ticaret şekilleriyle servet kaynaklarını arama eğiliminde değillerdi.Sermayelerini yüksek bir faiz karşılığı yabancılara borç vermeye bakıyorlardı.Yabancıların sermaye gereksinmesini karşılamak artık mali çevrelere en cazip yatırım alanı olarak görünüyordu.Arazi sahiplerine ipotek bankalarıyla,tüccarlara iskonto kurumlar aracılığıyla fon temin etmek,hükümet ve belediyelere borç vermek ve genellikle,faizin yüzde oniki ve hatta onsekize

¹⁴ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.25.

yükseldiği memleketlere sermaye ihraç etmek,yeni kurulmuş mali şirketlerin en önemli iş konularını oluşturmaktaydı¹⁵.

Fransa'da sanayi devrimi ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden sonra başlar.O devirlerde,İngiltere sanayi devriminin yaratmış olduğu araçlar sayesinde başka ülkelerde erişilmez bir hız ve ucuzlukta makine mamulü üretirken,Fransızlar henüz elleriyle çalışıyorlardı.Fransız sanayi ancak yüzyılın üçüncü çeyreğinde önemli bir gelişme kaydetmiş ve Fransa Dünya pazarlarında,İngiltere'yle rekabete başlamıştır.İngiltere ve Batı Avrupa'da maliye,sanayi,ticaret ve tarımda kayda değer gelişmelerin meydana gelmesi diğer alanlardaki çağdaş gelişmeleri yansıtmaktadır¹⁶.

1829'da Fransa'da,11 tasarruf sandığı faaliyet halindeydi.On yıl sonra bu miktar 264'e yükseldi.Bu tarihi izleyen 50 yıllık süre içinde ise bu sandıklar 507 olup,987 şube açtılar.1 Ocak 1889 tarihinde,bu kuruluşların 5.364.000 hissedarı vardı.Toplam mevduatları ise 2.493 milyon franktı.Her mudi ortalama 464 Frank yatırmış bulunuyordu.Batı Avrupa yeniden imar edilmekte ve bu amaçla sanayi döneminin tüm bulguları ve maliye biliminin en yeni ilkelerinden yararlanmaktaydı.Avrupalı çalışıyor,tasarruf yapıyor,paralarını yatırıp,spekülasyon yapıyordu¹⁷.

Öte yandan sanayileşmeye paralel olarak gerek bankalar gerekse sermaye piyasaları gelişti ve uluslar arası mali operasyonları etkinlikle gerçekleştirebilecek bir düzeye eriştiler.1844'ten itibaren İngiltere'nin Altın Standardı Sistemi'ni benimseyerek sağlam para sistemini yerleştirmesi ve bu ülkeyi başta Fransa olmak üzere diğer ülkelerin altın ve gümüşe dayalı sistemleri ile izlemeleri,sermayenin uluslar arası akışkanlığı için gereken kurumsal çerçeveyi oluşturdu.Bu düzende başlıca ulusal paralar (Sterlin,Frank,v.b.) itibari birimleri itibariyle sabit bir altın ya

¹⁵ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.25.

¹⁶ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.26

¹⁷ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.27.

da gümüş ağırlığa karşılık geliyor,ulusal bankalar (merkez bankaları) bu madeni para kurlarını garanti ederek kağıt para çıkarabiliyorlar ve bu paralar madeni aparaya ya da külçeye serbestçe çevrilebiliyordu.Dolayısıyla,sabit kur (kur riski yok),konvertibilite ve sermayenin ülkeler arasında serbest dolaşımı küresel bir ekonomi oluşturuyordu.Bu tabloya bir de malların nispeten serbest dolaşımını eklemek gereklidir¹⁸.

İncelediğimiz sorun açısından bu eylemlerin Avrupa dışındaki etkileri,yarattığı maddi sonuçlardan daha önemlidir;Osmanlı İmparatorluğu da özellikle bu etkilere hedef olmuştur.Osmanlı'nın 1854-1875 yılları arası,Avrupa'dan borç aldığı paranın miktarı bir milyar doları aştı.Diğer ülkelerde de devlet tahvillerine önemli miktarda para yatırılmıştı.Yüzyılın başında İspanya ve Portekiz,Londra piyasasından borçlanmışlardı.Aynı şekilde Arjantin,Peru ve Honduras da Paris'deki sermaye fazlasından yararlanmak zorunda kalmışlardı.Bütün bu ülkeler sonunda ödemelere ara vermeye mecbur oldular:Faiz ve itfa akçesinin ödenmesi bunları adeta iflas eşiğine getirmişti¹⁹.

Ondokuzuncu yüzyılda “Bağımsız Milli Devlet” fikri galip gelmekle beraber bu galibiyetin bir takım devletlerin iflasıyla lekелendiği de görülüyordu.Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'daki vilayetlerini yöneten,kağıt üzerinde İstanbul'a bağlı fakat gerçekte tam anlamıyla bağımsız olan beyler de kolayca borç para bulabiliyorlardı.Ancak borçlanmanın doğal sonuçlarından sakınmanın güç olduğunu gördüler.1860'larda,Tunus Beyi bu yolu izledi ve yirmi yıl sonra ülkesinin Fransız himayesi altına girmesini öngören anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı.Aynı süre

¹⁸ Seyfettin Gürsel,a.g.e.,s389.

¹⁹ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.27.

içinde Fransız ve İngilizler Mısır'a borç verdiler.Mısır Hidiv'i,Tunus Beyi'nden daha savurgandı:1882'de İngiliz askeri Mısır'a girdi²⁰.

Osmanlı İmparatorluğu 1838'de İngiltere ve onu izleyen diğer Avrupa ülkeleriyle yaptığı serbest ticaret anlaşmalarıyla önce serbest ticaret alanına,ardından borçlanmayla birlikte Altın Standardı Sistemi'ne dahil oldu.Borçlanma mekanizmaları da yeterince olgunlaşmıştı:Borç almak isteyen devlet belirli miktarda ve vadede tahvil çıkarıyor,bu tahviller bir veya birkaç ülkenin borsasında aracı bankalar tarafından,hükümetin o günkü mali güvenilirliğine (yani kredibilitesine) ve piyasa faiz oranına bağlı olarak,itibari değerlerinin belli bir oranda altında (risk primi) ve belirli bir faiz haddinden piyasaya sürülüyordu.Tahvillerin müşterileri de banka ve bankerlerin yanı sıra büyük ölçüde orta ve küçük tasarruf sahiplerinden oluşan rantıye sınıfı idi.Bu arada aracı bankalar %2-5 arasında değişen yüklü komisyonlar alıyorlardı.Tahviller borsalarda alınıp satılmaya devam ediyor ve itfada ortaya çıkan risklere göre fiyatlarında dalgalanmalar görölüyordu²¹.

İngiliz ve Fransız Hükümetleri,daha sonra da Avusturya ve Alman Hükümetleri,arka planda kalan ama kritik alanlarda kendini gösteren siyasal bir role sahiptiler.Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki politiklarına bağlı olarak borçlanmayı kolaylaştırma ya da engelleme gücüne sahiptiler.Dış borçlanma,mali bunalım içindeki Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olma ve gerektiğinde siyasal tavizler koparma olanağı sağlıyordu.Ancak,piyasalardaki talep koşullarını da göz ardı edemezlerdi.Bu nedenle,Kırım Savaşı'nın en kritik döneminde gerçekleşen 1855 borçlanması dışında,kendi garantilerini vermekten kaçındılar.Çünkü Osmanlı

²⁰ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.27.

²¹ Seyfettin Gürsel,a.g.e.,s.389.

maliyesini yakından izliyorlar ve geri ödeme riskinin ne kadar yüksek olduğunu biliyorlardı.Bununla birlikte piyasalara duruma göre dolaylı yollardan iyimser/kötümser bilgi sızdırmak ya da resmen aktarmak yöntemiyle borçlanma sürecine her zaman taraf oldular²².

Avrupa'nın borçlanmayı siyasi olarak kullanmasının en açık örneği şüphesiz ki Rusya'ya karşı Osmanlı'yı gözetme politikasının bir sonucu olan 1854 (Kırım Savaşı sırasında ilk kez alınan) dış borçlanmasıdır.25 Şubat 1854 siyasi ittifakı,Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf bünyesini güçlendirecek kadar etkili değildi.İttifakın kendine çizdiği amaçları edle etmek için savaşı sürdürecekt paraya ihtiyacı vardı.Böylece Osmanlı Devleti müttefiklerinden 8 milyon İngiliz Sterlini civarında bir borç aldı.Ayrıca ittifak antlaşması bir saldırma ve savunma paktı niteliğindeydi ve imparatorluğun toprak bütünlüğünü garanti altına alıyordu.Fransa ve İngiltere'nin siyasi amaçları bu şekilde aydınlanmış oluyordu²³.

Bunlar dışında bazı önemli dış gelişmeler de Osmanlı'nın borçlanma şartlarını etkilemiştir.Amerikan iç savaşı (1861-1865) Avrupa'yı yakından etkiledi.Fransa,İngiltere ve Rusya bölgeye silah ve asker sevk ettiler.1861 yılında Meksika dış borç ödemelerini durdurduğunu açıkladı.Buna alacaklı devletler İngitere ve Fransa karşı çıktılar.Daha ileri giden Fransız İmparatoru III.Napolyon Meksika'ya savaş ilan etti.Purusya-Danimarka (1864),Prusya-Avusturya (1866) savaşları Avrupa'da istikrarı bozdu.Orta Avrupa'da siyasi dengenin Prusya lehine değişmesi hızlı bir silahlanmaya sebep oldu.Batıdaki hızlı silahlanma ve savaş para piyasalarını ürküttü,yatırımcıları daha dikkatli olmaya sevk etti.Bu gelişmelerden

²² Seyfettin Gürsel,a.g.e.,s.393.

²³ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.42.

Osmanlı Devleti olumsuz etkilendi.Para bulmada zorlandı,ağır şartlarda borçlanma yapmaya mecbur kaldı.

Ancak bu olumsuzluklara rağmen Avrupa kendi menfaat sınırları içinde gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'ndan elini çekmeyi düşünmedi.Osmanlı Devleti 1840'lı yılların sonundan itibaren Avrupa mamulleri için iyi bir pazar olma niteliğine kavuşmuştu.Osmanlı pazarlarını kaybetmek istemeyen Avrupalı iş adamları ve sanayiciler fon aktarımını teşvik ettiler.Zira Osmanlı Devleti'ne verilen borçlar aynı zamanda Avrupa ekonomilerindeki küçük ölçekli tasarrufları da harekete geçirecek ve bunlara gelir sağlayacak,refah seviyelerini yükseltecekti.Osmanlı Devleti eline geçen fonların bir bölümünü çeşitli sanayi mamulleri ve özellikle askeri araç ve gereçleri ithal etmek için kullanacağından Avrupa sanayiine ek talep de yaratılmış olacaktı²⁴.

Avrupa sermayesinin göz önünde tuttuğu bir başka nokta da,Osmanlı bütçe açıkları taşıması veya kağıt para basma yöntemleri ile kapatıldığı sürece,Osmanlı parasının dış değerindeki büyük dalgalanmalardan doğan belirsizliklerin Avrupa-Osmanlı ticaretini olumsuz etkileyeceği idi.Eğer dış borçlanmalar yoluyla Osmanlı parasının istikrara kavuşması sağlanırsa Avrupa mamul malları ile Osmanlı tarım ürünleri değişiminin hızla genişlemesi kolaylaşacaktı²⁵.

Borçlanma dönemlerinde faiz oranları yüksek olmuştur.Her ne kadar kontratlarda faiz oranları %5-6 dolaylarındaysa da gerçek faiz oranları bu rakamların çok üstündeydi.Özellikle 1860'lı yıllarda aracı kurumların aldığı komisyonlarla birlikte gerçek faiz oranları pek seyrek olarak %10'un altına inmiştir.Bazı borçlanmalarda bu oran %12'ye kadar yükselmiştir.Dünya fiyatlarının genel düşme eğilimi içine

²⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.288.

²⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.288.

girdiği bu dönemde faiz oranlarının yüksek oluşu Osmanlı borçlanması olumsuz şartlar altında gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu durum borç ödeme yükünün kısa sürede Osmanlı maliyesinin ve ekonomisinin olanakları ötesinde boyutlara ulaşmasına yol açmıştır²⁶.

Borçların geriye ödenmesinde (itfasında) yaşanan problemler ve nihayetinde ilan edilen moratoryum, Düyun-u Umumiye'nin kuruluşunda en temel rolü oynadığından, bu gelinen noktayı daha iyi analiz edebilmek için borçlar, alınma şartları ve 1881'e kadar olan süreci incelemeyi gerekli görmekteyiz.

1.2.1854-1875 Dış Borçlanmaları ve Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu(Ara Dönem)

Savaşların sıklığına, vergi sisteminin etkinsizliğine ve kokuşmuşluğuna rağmen Osmanlı İmparatorluğu 19.yy'ın ortalarına kadar devlete gelir sağlama amacı ile dış ülkelerden borçlanma yoluna gitmemişti. Bununla beraber o sıralarda Hazine çok fakirleşmiş olup hükümet, sarraflar aracılığı ile toplanan vergilerin önemli bir kısmını bunlara komison olarak vermesinden dolayı eleştirilmekteydi. Mali bunalımın gerçek sebepleri; Para sisteminin bozukluğu, bütçe denetiminin olmayışı ve yönetim örgütünün kötüleşmesi olarak özetlenebilir²⁷.

1.2.1.1854 Borçlanması: Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Kırım Savaşı başlamıştır. Gelirleri, senede 7.500.000 lira olarak tahmin edilen Osmanlı Hükümeti, savaş masraflarını bu gelirle kapatamadığından, Abdülmecit, 4 Ağustos 1854 tarihli bir irade ile 5.000.000 İngiliz sterlini tutarındaki bir borçlanma için

²⁶ Rıfat Önsoy, a.g.e., s.288.

²⁷ Donald Blaisdell, a.g.e., s.31.

yazılı bir anlaşma yapılmasına izin vermişti.Bunun üzerine,24 Ağustos 1854 tarihinde Londra’da Palmer,Dent and Company ve Paris’de Goldschmid and Company ile Hükümet arasında ilk dış borçlanma anlaşması yapıldı²⁸.

Bu borçlanma,%6 faiz,%80 ihraç fiyatı ve itfa bedeli yılda %1 üzerinden yapıldı.10 Nisan ve 10 Ekim olmak üzere yıllık itfa iki taksit halinde gerçekleştirilecektir.15 sene sonra borçlanma tamamen geri ödenmiş olacaktır.Borçlanmanın karşılığı olarak,30.000 Türk lirası tutarında Mısır vergisi²⁹ gösterilmiştir.3 milyon sterlin borçlanılmıştır³⁰.

Mısır vergisi,en sağlam teminat idi.Çünkü,Mısır vergisi emin ve kesin bir gelir idi ve doğrudan doğruya anlaşmayı yapan bankalara verilecek ve anlaşmanın koşulu gereği İngiltere Bankası’na yatırılacaktı³¹.

1854 Borçlanması,hükmen 5 Kasım 1914 tarihine kadar Osmanlı Hükümeti borçlarına dahil ve bu tarihten itibaren Lozan Anlaşması ile Mısır Hükümeti Düyun-u Umumiyesi’ne dahil olmuştur³².

Bankalara verilen komisyonlar ve düşük tutulan ihraç bedelleri borçlanmadan elde edilen tutarın nominal değerini yarıya indirmiştir.Bu borçlanma sonucu hazineye giren tutar savaş masraflarının yarısını bile karşılayacak seviyede değildir.Bu nedenle 1855 senesinde ikinci borçlanmaya gidilmiştir³³.

1.2.2.1855 Borçlanması:Fransa ve İngiltere ile 1855 yılında yeni bir borçlanma anlaşması daha yapıldı.Bu anlaşmaya,İngiliz ve Fransız hükümetleri,geliri savaşın

²⁸ İ.Hakkı Yeniay,Yeni Osmanlı Borçları Tarihi,İstanbul Üniversitesi Yayınları,İstanbul,1964,s.19.

²⁹ *Mısır Vergisi*:Kamil Paşa’nın Tarihi Siyasi Devleti Aliye kitabında Mısır vergisi hakkında şu bilgi verilmektedir;1841 senesi Ocak ayında çıkan bir ferman ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’ya verilmiş ve buna mukabil Mısır’ın Osmanlı Hükümetine senede 80.000 kese altın (1 kese altın 500 kuruştur) vergi olarak ödemesi takarrur etmiş ise de,bu vergi Mehmet Ali Paşa’nın isteği ile senede 60.000 kese altına indirilmiştir.

³⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.20

³¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.20

³² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.21.

³³ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.32.

sürdürülmesinde kullanılmak üzere kefil olmuşlardı.Anlaşma,%4 faiz,itfa bedeli senede %1 5 milyon İngiliz sterlini üzerinden yapıldı.Osmanlı Hükümeti her sene 25 Haziran ve 25 Aralık'ta İngiltere Bankası'na 6 aylık taksidi(itfa bedelini) yatıracaktı.Borçlanmaya teminat olarak Mısır vergisinden artan kısım ile hükümetin umumi geliri ve İzmir ve Suriye gümrük hasılatı gösterilmişti³⁴. Borçlanma Londra'da Rothschild Müessesesine ihale edilmiştir.

İngiltere Hükümeti bu borçlanma karşısında Avam Kamarası'nın oldukça önemli bir muhalefeti karşısında kaldı.Muhalefet eden M.Ricardo,bu borçlanma gerçekte mali bir yardım olduğundan ve son savaş bunun tehlikeli olduğunu gösterdiğinden,kefaleti onaylamıyor ve özellikle müşterek kefaleti hiç kabul etmiyordu.Kendisine göre,kefaleti ayrı ayrı ve yarı yarıya yapmak daha ihtiyatlı bir hareket olurdu³⁵.Sonuç olarak bu anlaşma Gladstone,Disraeli,Ricardo,Layard'ın muhalefetine rağmen Avam Kamarası'nda ufak değişikliklerle kabul edilmiştir.

İngiliz ve Fransız hükümetleri,kefil olunması konusunu onaylarken Osmanlı Hükümetinden borçlanmayla elde dilecek olan tutarın savaş masraflarına ayrılması için bir yaptırım gücü oluşturacak biçimde denetleyecek ve Hazine hesaplarını inceleyecek iki komiser atama hakkı talep ettiler.Donald Blaisdell'e göre,bu muamelle yabancı devletlerin denetim kavramının tohumlarını içermektedir.Bu amaçla İngiltere'yi Lord Hobart,Fransa'yı Marquis de Ploeuc memur edilmiştir.A.Du Velay'a göre,Osmanlı Hükümeti müttefiklerin isteklerine boyun eğmiş gibi görünmekle birlikte bu iki komiserin denetim görevini engellemek için elinden geleni yapıyordu³⁶.

³⁴ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.22.

³⁵ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.27.

³⁶ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.32.

Lozan Anlaşması sonucunda bu borç Türkiye üzerinden kalkarak Mısır Düyun-u Umumiyesi'e devredilmiştir³⁷.

1.2.3.1858 Borçlanması:Bu borçlanmanın amacı kağıt paranın tedavülünden kaldırılmak istenmesiydi.Kırım Savaşı sonrasında,memleket dahilinde tedavül edilen kağıt paraların toplamı,kesin olarak bilinmemekle birlikte,5-6 milyon civarında tahmin ediliyordu.1830 senesinde çıkarılan ve bazısı faizli bazısı faizsiz olan bu kaimelerin değeri gerçek değerinin %30'una kadar düşmüştü.Bu düşmenin önüne geçmek için,kağıt paranın bir kısmını tedavülünden kaldırmak şarttı.Bunun için de hazinedeki madeni paranın az olması nedeniyle,ancak bir dış borçlanma anlaşması bu durumu düzeltebilirdi³⁸.

Hükümet bu kaime sorunu nedeniyle 5 milyon sterlinlik yeni bir borçlanma anlaşması yapmak istedi ve 1858'de Londra'da Dent and Palmer Company ile bu miktar üzerinden bir anlaşma imzaladı.Ancak,Banka borcun 3 milyon sterlinlik kısmını 1858'de %85 ihraç fiyatı üzerinden ve geri kalanını 1859'da %62,5 ihraç fiyatı üzerinden satın aldı³⁹.

Anlaşma,%6 faiz,%1 itfa bedeli üzerinden yapıldı.1 Mart 1860'dan itibaren 33 sene içinde tamamen itfa edilecekti.Teminat olarak İstanbul'un gümrük ve dahili vergileri gösterilmişti⁴⁰.

Bu borç anlaşmasında da dış denetimi öngören bir koşul vardı.Anlaşma uyarınca teminat olarak gösterilen gelirler tahvil sahiplerinin seçecekleri temsilcilerin

³⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.31.

³⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.31.

³⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.31.

⁴⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.31.

gözetiminde toplanacaktı⁴¹.Ancak bu koşul tahvil sahiplerinin kendi aralarında örgütlenememeleri nedeniyle etkin olamadı⁴².

1858’de alınan borç mali durumu ancak geçici olarak ferahlattı.Borçlanmayla elde edilen tutar kağıt paranın sadece bir bölümünü piyasadan çekmeye yeterliydi.Dış borçların yıllık faizi yükselmeye başlamış ve daha o sırada bir milyon sterline ulaşmaya başlamıştı.Abdülmecit’in 28 Ağustos 1858’de çıkardığı fermanla sıkı bir tasarruf öngörülüyorsa da saray borçları artmaya devam etti. Abdülmecit’in kendisi de saraydakiler için örnek olmaktan uzaktı⁴³.

1859’da maliyenin düzelmesi için ciddi bir adım atıldı.Avusturya Maliye Bakanlığı’ndan M. Lackenbacher,Babıali’nin isteği üzerine 1857 yılından beri Islahat Meclis-i Alisi’nin idari ve mali danışmanlığını yapmaktaydı.1859’da Sultan mali durumun incelenmesini emretti,İngiliz ve Fransız hükümetlerinden birer uzman göndermelerini istedi.İngiliz hükümeti Osmanlı Bankası müdürü M. Falconnet’i,Fransız Hükümeti de Marquis de Ploeuc’i görevlendirdi.Bu uzmanlar Maliye Bakanlığı’nın bir danışma grubu durumundaydılar⁴⁴.M. Lackenbacher ve dört Osmanlı memuruyla birlikte “Islahat-ı Maliye Komisyonu”nu oluşturdular.Bu komisyonun 3 tanesi yabancı uzmandan oluşmakla beraber 7 üyeye sahipti.Bu komisyonungörevi,memleket maliyesini tetkik,vergilerin miktarını tespit,kamu masraflarını sınırlandırmaktı⁴⁵.

Ancak bu komisyon durumun düzeltilmesinde fazla etkin olamadı.A. Du Velay’a göre,bu danışmanlar yetenekli ve çözüm getirmeye istekli idiler.Ancak,Osmanlı

⁴¹ İ.Hakkı Yeniay bu koşulu yabancı devletlerin ilk denetim kurma çabası olarak görürken,Donald Blaisdell’e göre bu çaba 1855 yılındaki borçlanma ile başlar.

⁴² Donald Blaisdell,a.g.e.,s.33.

⁴³ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.33.

⁴⁴ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.34.

⁴⁵ Hüseyin Perviz Pur,Türkiye’nin Borç Prangası,OTOPSİ Yayınları,İstanbul 2006,s.165.

Hükümeti onların hizmetlerinden yararlanmak için gayret göstermedi.Sabrı tükenen yabancı danışmanlar 5 Ekim’de hükümetlerine birer bildiri gönderdiler.Burda “Osmanlı Devleti’nin durumun düzelmesi için yardımcı olmadığı,reformların uygulanması yolunda düzenli ve kararlı adımların atılamadığı ve 1856 fermanının içerdiği amaçların gerçekleştirilmesini sağlayacak gayretin gösterilmediği” belirtiliyordu⁴⁶.

1.2.4.1860 Mires Borçlanması:1860 yılında hükümetin dış borçlar için toplam olarak vermesi gereken para 900.000 Osmanlı lirası civarında idi.Fakat bu para,iç borçların yanında hiç kalıyordu.Hükümetin dalgalı borçları ve İstanbul’daki muhtelif bankerlerden yaptığı kısa vadeli borçlanmalarının toplamı 17-18 milyon lira tutmaktaydı.İşte bunların vadesi gelenlerle beraber,dış borçlanmaların toplamı 10 milyon lirayı bulmaktaydı⁴⁷.

Yalnız bankerlerin doğrudan doğruya maliyeden alacağı 5 milyon sterline tekabül etmekte idi.Dalgalı borçların en önemli kısmı ise çeşitli bakanlıkların,özellikle Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin müteahhitlere olan borçlarından oluşmaktaydı.Fakat,bu borç senetlerini de bankerler iskonto ettiklerinden,hükümetin hemen hemen tek alacaklısı bankerler idi.Bunların sermayeleri ise,bu kadar büyük bir avans için elverişli olmadığından,kendileri gerekli olan parayı Londra ve Paris piyasalarından çekmişler ve her üç ayda bir yenileştirilen bonolarla durumu idare etmişlerdi.Alacaklıların 2/3’ü Londra piyasasında ve 1/3’ü Paris’de idi⁴⁸.

Hükümet dış borçlanmaya giderek bu borçları ödemezse,İstanbul bankerleri ile Avrupa’da bunların alacaklıları olan bankaların durumu berbat olacaktı.Hükümet bu durumu anlatmak suretiyle önce İngiliz Hükümeti’nin desteğini istedi.Fakat,İngiltere

⁴⁶ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.34.

⁴⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.32.

⁴⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.32.

buna karşı o kadar ağır şartlar ileri sürdü ki,hükümet bunları kabul etmek istemedi.Daha sonra Fransa'ya müracaat edildi⁴⁹.

Rothschild,Pereire ve Lafitte ile görüşüldü,fakat bu büyük kuruluşlar da olumlu cevap vermediler.Osmanlı Hükümeti son olarak,piyasada kredisi iyi olmayan fakat bir bankacı olan Mires'e başvurmak zorunda kaldı.Mires ile Osmanlı Devleti arasında 29 Ekim 1860'ta bir borçlanma anlaşması imzalandı.Bu anlaşma,%6 faiz,%53,75 ihraç fiyatı üzerinden yapıldı.Borçlanmanın toplamı 400 milyon frank idi ve borçlanma 36 senede tamamen itfa olunacaktı⁵⁰.

İhraç fiyatının bu kadar düşük olmasına piyasanın durumu bakımından o tarihte hiç bir sebep yoktu.1858 de Amerika'daki mali buhrana ve Fransa-Avusturya savaşının bütün piyasalarda meydana getirdiği endişeye rağmen,geçmiş sene zarfındaki borçlanmaların bir kısmı %85 ile ve devamı 1859'da da %62 ile satılmıştı.Halbuki,1860 senesi sonunda her tarafta piyasalar bol bol basgöstermişti.Bir borçlanma sözleşmesi için bundan daha uygun bir zaman olamazdı.Fakat,Osmanlı bu uygun durumdan yararlanmak şöyle dursun,itibarı gittikçe azalmakta idi.Mires,ayrıca nominal değer üzerinden %1,5 oranında,yani 6.000.000 frank komisyon ile bir de bütün itfa süresi boyunca yılda sabit olarak 273.000 frank almak şartlarını da kabul ettirmişti.Mires borçlanma bedelini eşit taksitlerle 18 ayda ödeyecek,fakat faiz ve itfa hemen başlayacaktı⁵¹.

Mires, satın aldığı tahvilleri 11 Aralık 1860'da halka %62,5 ihraç fiyatıyla satılığa çıkardı.Faizler 1 Ocak ve 1 Temmuz'da ödenecekti.Borçlanma,Londra ve Amsterdam'da başarılı olamadı,fakat Paris'de istekle karşılanarak 27 Aralığa kadar her biri 500 frank nominal değerinde olan bu tahvillerden 120.620 tane,yani

⁴⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.33.

⁵⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.33.

⁵¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.33.

60.310.000 franklık kısım için talip çıkmıştı.Ancak,mesele bu kadarla kaldı ve daha fazla tahvil satılamad.Mires,kaydedilenlerden 26.0000.000 frank tahsil etmişti,geri kalanı da Nisan'da tahsil olunacaktı.Mires bir kurumdan avans almaya çalıştı,fakat başarılı olamadı.Kendisinin şahsi itibari günden güne düşüyor ve hakkında kötü haberler çıkıyordu.Nihayet,ortaklarının mahkemeye müracaati üzerine Mires 18 Subat 1861 de tutuklandı⁵².

Tutuklanma hadisesi,Osmanlı Hükümetini telaşa düşürdü,çünkü borçlanma yarım kalmış ve Hükümetin acele borçlarını ödemek ümidi kırılmıştı.Borçlanmanın başarısızlığı,İstanbul,Londra ve Paris'de buhranlar yarattı ve öncelikle Londra'da iki büyük müessese iflas etti.Sonra Marsilya'da iflaslar meydana geldi.İstanbul'daki buhran daha vahim oldu.Galata tüccarını ve bankerlerini gerçek bir panik sardı.Eldeki mücevherlere varıncaya kadar her şey paraya çevriliyordu.Ortada altın para olmadığından,gümüş ve bakır sikkeler toplanıyor ve Fransa'ya gönderiliyordu⁵³.

Babıali,Fransız Hükümetine başvurarak buhranın giderilmesi amacıyla yardım istedi.Bunun üzerine İngiltere Hükümeti,Ticaret Nezaretinden⁵⁴ Lord Hobart ile Mr. Foster'ı,İstanbul ve Londra müesseseleri arasındaki sorunlu meseleleri resmen çözmek için görevlendirdi.1860 Haziranında Mali Danışma Komisyonu,Mires borçlanmasının kötü sonuçlarının ortadan kaldırılması için Lord Hobart ve Mr. Foster ile beraber çalışacak biçimde yetkilerle donatılmış olarak Yüksek Mali Kurul (Islahat-ı Maliye Meclis-i Alisi) adı altında düzenlendi.Lord Hobart ve Mr. Foster'ın görevi bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi vaziyetinin ve maliyesinin ıslahı için lazım gelen tedbirleri belirlemek idi.Hemen aynı tarihte Fransa

⁵² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.34.

⁵³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.34.

⁵⁴ Donald Blaisdell'e göre İngiliz Ticaret Odası Üyeleri.

Bankası'nın müdür yardımcısı M. Doyen İstanbul'a gönderildi.Kendisi,muallakta duran güçlükleri hallederek Fransa'ya döndü.Fransa Bankası'nın zararı bu hesap sonucunda,takriben 10.000.000 frank idi⁵⁵.

Paris'de de Mires borçlanması tasfiyesi yapılıyordu.Babıali'nin 32.000.000 frank alacağından 12.000.000 frank ödenmiş bulunuyordu.Mires ve ortaklarının iflasına engel olmak gerekli idi,aksi takdirde birçok kurumun büyük zararları olacaktı.Bundan dolayı,bu duruma meydan verilmemeye çalışıldı ve başarılı olundu.Babıali'ye geri kalan alacağı verildi ve bu borçlanmanın tahvilleri Paris borsasına kabul edildi.Fakat Mires ile olan anlaşma feshedildi⁵⁶.

25 Haziran 1861'de vefat eden Abdülmecid'in yerine tahta çıkan Abdülaziz tasarruf ilkelerini savunmaktaydı.Hükümet gelir ve harcamaların incelenmesiyle Yüksek Mali Kurulu görevlendirmisti.7 Aralık 1861'de İngiliz Ticaret Odasının iki temsilcisi hükümetlerine durumun nihai olarak düzelmesi olanağından söz eden bir rapor sundular.Raporda Türk mali yönetiminin temelde kötü olmadığı görüşüne yer verilmişti.Gelirleri arttırma olanağı olduğuna göre birçok sorunlar çözümlenebilecekti.Geçmiş yıllardaki şanssızlıkların nedeni kötü niyetten değil iktisat kurallarının bilinmemesinden ötürüydü.Dıştan yapılan tavsiyelerle bunlar giderilebilirdi.Yabancı denetimin kurulması konusunda bir öneri getirilmemişti.Bunun dışında Osmanlı maliyesinin geleceği hakkında ümitler,hükümetin Osmanlı Bankası'na daha geniş ayrıcalıklar tanıyacağı söylentileriyle artmaktaydı.Nihayet Maliye Bakanlığı dış yardımın da desteğiyle

⁵⁵ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.34.

⁵⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.35.

durumun incelenmesini bitirdi ve bir bütçe hazırladı.Sadrazam Fuat Paşa 1862 yılı başlarında Padişaha sunduğu meşhur raporunda bu bütçeden söz etmekteydi⁵⁷.

1.2.5.1862 Borçlanması: İmparatorlukta kağıt para dolanımı devam etmekteydi ve 1861 Aralığında piyasaya büyük miktarlarda yeni kaime sürülmesiyle değeri nominal değerin ¼'üne düştü.Kağıt paranın tedavüldeki miktarı 11.000.000 lira tahmin ediliyordu.Fakat hükümet borç verildiği takdirde parayı dolanımdan çekmek için yabancı uzmanların bu işlemi yürütmelerine razıydı.Böylece kaimelerin bir kısmını (%40'ını) para ile satın almak ve geri kalanını “eshami cedide” adı verilen ve uzun vadeli eşit taksitli bir borç senedi olan tahvillerle değiştirilmeye karar verildi.Osmanlı Bankası'ya Londra'da,Devaux Company'nin derhte ettikleri borç,İngiliz Hükümeti'nin resmi olmayan onayı sayesinde Avrupa para piyasalarında görülmemiş bir başarı kazandı.Borç tutarı 200.000.000 frank,ihraç fiyatı %68,itfa bedeli %2 ve faizi %6 olan bu borçlanmadan hükümet kasalarına ise ancak yarısından biraz fazlası girebildi.Teminat olarak tütün,tuz,damga ve temettü resimleri gösterildi.Böylece bütün kağıt kaimeler piyasadan kaldırıldı⁵⁸.

1.2.6.1863 Borçlanması:1863 yılında mali kesimden hükümete kadar endişe veren iki nokta vardı:İlkinisi,Galata Bankerlerine olan dalgalı borç,ikincisi gittikçe değerini kaybeden ve Sultan Mahmut zamanından beri tedavülde olan beşlik ve altılık adındaki bakır paralardı.Bunların değerinin gittikçe düşmesi ve %50'ye kadar inmesi Hükümete zarar veriyordu.İşte bu iki sorunu çözmek ve yeni dalgalı borçları azaltmak için Hükümete yine bir borçlanma gerekli idi⁵⁹.

Bu borçlanma daha yeni kurulan Osmanlı Bankası imtiyazını almakta olduğu sırada gerçekleştirildi.Borçlanma tutarı 200.000.000 frank,faizi %6,itfa bedeli %2

⁵⁷ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.37-38.

⁵⁸ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.38.,İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.36.

⁵⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.36.

idi.Teminat olarak muhtelif vilayetlerin gümrük hasılatı,Bursa ve Edirne ipek aşarı,Midilli,Karesi ve İzmir zeytin yağı aşarı,tuz resmi ve tütün aşarı,1862 borçlanmasında karşılık gösterilen gelirlerden geri kalan kısmı,daha önce 1860 borçlanmasına tahsis edilen gelirin 7/8'i gösterildi⁶⁰.

Tahviller kamilen satıldı ve 142.000.000 frank safi hasılat elde edildi.Bu para ile Galata Bankerlerinin alacakları kısmen tasfiye edildi,fakat para ıslahatı projesi uygulanamadı.Çünkü Hükümetin daha acele ihtiyaçları çıktı⁶¹.

1.2.7.Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu:Abdülmecit'in saltanatının son zamanlarında,İstanbul'da ciddi tek bir banka vardı,bu da,yukarıda adı geçen 1856 yılında kurulan "Ottoman Bank" idi.Adı geçen banka,Hükümete önemli avanslar vermiş ve Maliye Nezareti tarafından çıkarılan hazine bonolarının sürülmesine aracılık etmişti.Fakat bu banka,Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyacına yeterli bir kurum olamazdı.Hükümet,İngiltere ve Fransa Devlet Bankaları ayarında bir bankanın kurulmasına ihtiyaç duymaktaydı⁶².

Türkiye bir ziraat memleketi olduğundan,Hükümetin gelirinin önemli bir kısmı zirai mahsulat vergilerinden oluşmaktaydı ve vergilerin tahsil zamanı senenin belirli mevsimlerine denk geliyordu.Halbuki,Hükümet her ay muntazaman orduya masraflar yapmak ve memur maaşlarını vermek mecburiyetinde idi.Senenin hemen yarısı,gelirin tahsili bakımından ölü bir mevsim teşkil ettiğinden,bu aylarda hazinenin sıkıntısı çok büyük oluyordu.Bu güçlüklerin esası,hazine gelirinin noksanlığından değil,vaktinde tahsili mümkün olmamasından ibaret idi.İşte bu durum,Hükümete ölü mevsimde avans verebilecek bir bankanın kurulmasını zorunlu kılıyordu.Ayrıca böyle bir kurum,memlekette nakit ıslahatına da yardım

⁶⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.37.

⁶¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.37.

⁶² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.37.

edecekti.Çünkü onun sahip olacağı kuvvetli sermayeye istinaden,kıymeti sağlam kağıt para çıkarması mümkün olacaktı⁶³.

Türkiye,oldukça önemli borçlanmalar yapmıştı,fakat daha başka borçlanmalar aktetmek zorunda olması olasıydı.Daha önce yapılan borçlanmaların ağır şartlara bağlanması,bunlarda mütavassit görevini yerine getirecek mali bir kurumun mevcut olmamasından ileri gelmişti.İşte böyle bir kurumun bu hususta da yardımından istifade edilecekti⁶⁴.Bu banka Osmanlı Devleti'nin Merkez Bankası olacaktı.

Bu düşüncelerle 4 Şubat 1863 tarihli bir fermanla Osmanlı Bankası'nın kuruluş imtiyazi,sermayedarları İngiliz olan Ottoman Bank ile birçok Fransız banka ve bankarlerinden oluşan bir gruba verildi⁶⁵.

Osmanlı Bankası'nın imtiyaz şartlarından en önmeli olanları şunlardır:

Banka,"Osmanlı Bankası" ünvanlı bir devlet bankası olacaktır.Padişahın himayesinde ve Hükümetin nezareti altında bulunacaktır.Sermayesi 2.700.000 İngiliz sterlini olacak,merkezi İstanbul'da bulunacaktır.Banka,ibrazında bedeli hamiline tediye edilmek üzere,tahviller çıkaracak,fakat bu tahvillerin kıymeti,ilk iki sene bankanın sandık nakit mevcudunun iki mislinden ve ondan sonra üç mislinden fazla olmayacaktır.Banka,Devletin hazine sarraflığı görevini görecektir.İmtiyaz süresi 30 senedir.Bu süre zarfında Hükümet kağıt para çıkarmayacaktır.Banka,Maliye Nezareti tarafından çıkarılacak azami 3 ay vadeli sergileri (hazine tahvilleri) iskonto edecektir.Bu tahvillerin faizi yılda azami %6 olacaktır.Bundan Banka,Hükümete yılda %6 faizle 500.000 İngiliz sterlinlik bir kredi açacaktır⁶⁶.

⁶³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.38.

⁶⁴ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.38.

⁶⁵ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.38.

⁶⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.38

Hükümetin dahili borçlarının faiz ve anapara itfa bedelinin ödenmesine ve harici borçlarının ödeme yerine gönderilmesine Banka memur olacak ve bunun için %1 komisyon alacaktır⁶⁷.

1.2.8.1865 Borçlanması:Hükümet,borçların yıllık taksitlerini ödeme zamanı gelinceye kadar bunlarla mesgul olmamak ve vadeleri geldiğinde uykudan uyanmak adetini benimsemişti..Bu sebepten,1866 senesi yıllık ödemeleri için hiç bir hazırlık yapılmadığı halde,bunlar gelip çatmışlardı.Taksitleri ödemek için yine yeni bir borçlanma düşünüldü ve 11 Aralık 1865’de Osmanlı Bankası,Paris’de Credit Mobilier ve Societe Generale ile 150.000.000 franklık bir sözleşme imzaladı.Bu anlaşma,%6 faiz, %2,44 itfa bedeli ve %66 ihraç fiyatı üzerinden imzalandı.Karşılık olarak,Ergani-Maden bakır madeni hasılatı,Suriye sergisini ödemeye tahsis olunan para,Anadolu ağnam resmi gösterildi.Borçlanmanın gerçek karşılığını ağnam resmi teşkil ettiğinden,buna “ağnam borçlanması” adı verilmiştir⁶⁸.

Borçlanma 21 senede tamamen itfa edilecekti.İ.Hakkı Yeniay’a göre,bundan önceki iki borçlanma verimli işlere tahsis edilmişti,çünkü biri ile kağıt paralar kaldırıldı,diğeri ile de Galata bankerlerinin borcu ödendi.Fakat bu borçlanma ile onu takip edenler,hep eski borçlanmaların taksitlerini ödemeye ve bütçe açığını kapatmaya tahsis olunduğundan,Hükümeti mali bir uçuruma doğru sürüklüyordu⁶⁹.

1.2.9.1865 I.Kısım Umumi Borçları:Galata bankerlerinin alacakları ödenmekle beraber,yine Hükümet için ağır bir yük teşkil ediyordu.Bu borçlara karşılık çıkarılan ve azami 24 sene olmak üzere belirli vadelerde itfası gereken tahvillere “eshamı cedide”,veya “konsolit”,“eshamı mümtaze”,“sergi ve hazine tahvili” adları verilmiştir.Bu tahvillerin büyük bir bölümü İstanbul’da ve bir kısmı İngiltere ve

⁶⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.s.38.

⁶⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.39.

⁶⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.39.

Fransa'daki hamillerin elinde bulunmaktaydı.Bunların taksitleri İstanbul'da ödenmek şartına bağlanmıştı.Faizleri bütün olarak %6 idi.

Hükümet,bunları uzun vadeli ve harici bir borçlanmaya dönüştürerek hem taksit bakımından biraz nefes almak,hem de memlekete Avrupa semayesini çekmek istedi.Bu amaçla mali kurumlarla müzakereye girişti.Osmanlı Bankası bu konuda bazı teklifler yaparak bunların arasına bir değiştirmeyi kabul veya alacaklarının ödenmesini talep konusunda hamillerin tam yetkili olması maddesini koydu.Hükümet,bu projeyi kabul etmeyerek,Londra'da General Credit and Finance kurumunun teklifini kabul etti.Bu teklif ile Osmanlı Bankası'nınkiler arasında yalnız yukarıdaki sözü geçen maddenin kaldırılmış olması farkı vardı.Hükümetle adı geçen kurum arasında bu hususta 31 Mart 1865'te bir anlaşma imzalandı.Bu anlaşma uyarınca,adı geçen kurum,aşağıdaki şartlar dahilinde tahvil işlemlerinin idaresini üzerine aldı:

Yeni borçlanmanın anaparası 40.000.000 Osmanlı lirası,faizi %5,itfa bedeli %1,yıllık taksitleri iki seferde ödenmek suretiyle (13 Ocak ve 13 Temmuz'da) Paris,Londra,Amsterdam ve Frankfurt'ta işlem görecekt ve Osmanlı Bankası tarafından ödenecektir.Karşılık olarak eshamı cedidenin 100 liralık tahviline karşılık olarak,umumi yeni tahvillerinin 121 lirası ve eshamı mümtazenin 100 liralığına karşılık olarak,yeni tahvillerin 143 lirası tahsil olunacaktı ve sergi tahvilleri de başabaş değiştirilecekti ayrıca ihraç fiyatı da %50 olacaktır.Bu borçlanmanın 7 milyon liralk miktarı için,Hükümet serbest kalıyor ve bunların tahvillerini şimdi değil,istediği zaman çıkarmak hakkına sahip oluyordu.Bu borçlanma 37 senede itfa edilecekti.Hükümet bu esaslar uyarınca neşrettiği bir kanunla bir "Düyun-u Umumiye defter-i kebiri" ortaya koyuyordu.Bu deftere,bir kanun gereğince

yapılacak bütün borçlanmalar yazılacaktı.Nitekim bu 40 milyonluk borçlanma buraya yazıldı.Adı geçen borçlanmaya özel bir karşılık gösterilmeyip,Devletin umumi geliri gösterilmişti.Bu sebepten bu borçlanmanın adı “1.kısım genel borçlar” idi.Değişim işlemi için,küçük bir miktar ayrı kalmak üzere,bütün eski tahviller ibraz edildi,yani bu teşebbüs başarıyla sonuçlandı.Bu tahvil zorunlu olmakla beraber,neticede herkes buna rıza göstermişti.Bununla beraber,bu hareket tarzı,yabancı piyasalarda kötü etki yarattı.Değişim işleminin idaresi,Osmanlı Bankası’na kıyasla hemen hemen aynı şartları teklif eden bir İngiliz grubuna ihale edilmesi dikkati çekerek,bazı şüpheler uyandırmıştı.Herkes,adı geçen bankanın imtiyaznamesi uyarınca bu konuda sahip olduğu haklara niçin uyulmadığının sebeplerini araştırıyordu.A. Du Velay,bu konuda şöyle diyor:Değişimi idare eden grubun üyeleri arasında 1868’de açılan bir dava,grup üyelerinden bazılarının çevirmiş oldukları manevraları meydana çıkardı.Değişim müzakereleri sırasında çıkması olası güçlükleri gidermek için müzakelere katılanlara önemli paralar verilmiş ve davanın esası bu paraların harcanması konusunda olmuştu.İngiliz hakimleri bu gizli kapaklı anlaşmayı iyice meydana koymuştur ve bu işte parmağı olanların maskelerini düşürmüşlerdir⁷⁰.

1.2.10.1869 Borçlanması:1867’de Avrupa turundan dönen Abdülaziz’i Avrupalı hükümdarlar karşılık olarak ziyarete gelmek istediler.Diplomasi kurallarına uymak ve hükümdarları şanına yaraşır şekilde ağırlamak gerkmekteydi.Abdülaziz de konuklarını Doğu ihtişamına uygun şekilde kabul etti.Ayrıca Girit isyanı da savaş gerçleri ve para gerektiriyordu⁷¹.

⁷⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.40.

⁷¹ Dolnald Blaisdell,a.g.e.,s.39.

Beş seneye yakın bir süre zarfında,Hükümet bir dış borçlanma yapmamıştı.Yalnız içeriden avanslar temin edilmişti.Mali zorlukların çözümü için daima borçlanmaya başvurmak gibi vahim bir usule Sadrazam Rüştü ve Ali Paşaların itirazları boşuna idi,çünkü bu gayretler,meydana gelmesi tahmin edilmekte olan mali iflası ancak biraz daha ertelemekte idi.Rüştü Paşa,1865 umumi borçlarının 1 Temmuz 1866'da ödemesi gelen taksitini bir irade-i seniye ile 1 Ekim'e kadar tehir ettirmişti.Fakat asıl dış borçlanmaların taksitleri geri bırakılmak istenilmeyerek,eksik olan sekiz milyon frank,Osmanlı Bankası ile Société Générale'den avans olarak temin edildi.Hazinenin bozuk olmaya devam eden durumu,Osmanlı tahvilleri rayici üzerinde kötü etkiler yaptı.2 Temmuz'da 500 franklık itibari kıymetli 1862 ve 1863 borçlanması kuponları 205 franka düştü.Türkiye'nin itibarında vahim bir buhran meydana geleceği söyleniyor ve bir İstanbul gazetesi,ya yeniden kağıt para çıkarılacağını veya bütün borçlanma taksitlerinin ödenmesinin durdurulacağı yazıyordu⁷².

Bunun üzerine, Hükümet hamilleri temin için şu tedbirleri almayı gerekli gördü:6 Eylül 1866 tarihli bir irade,çeşitli borçlanmaların karşılığı olarak tahsis edilen gelirlerin yayınlanmasını emrediyor,Osmanlı Bankası'nın ödeme için zaman zaman emir ve havaleler vereceğini ve bankanın her ay tahsilatını yayınlayacağı ilan ediyordu.Aynı zamanda vilayetlere,vergilerin dörtte biri miktarında isteğe bağlı borç verme adıyla bir mükellefiyet konulmuş ve memurlar bir maaşlarını hazineye vermeye davet edilmişlerdi.Avrupa'da meydana gelen kötü etkiyi büsbütün gidermek için de Hükümet bazı borçlanma kuponlarını vaktinden önce ödedi⁷³.

⁷² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.41.

⁷³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.41.

Fakat tam bu sırada,yani 1866 senesi Temmuz’unda Girit isyanı çıktığından,Hükümet,Adaya önemli kuvvetler sevkettmeye ve büyük masraflar yapmaya mecbur kalmıştır⁷⁴.

1866 sonlarında,Hükümet bütçesinin,itiraf edilen açığı 1.760.000 lira idi.İç borçların tahvilinden sonra yeniden yapılan dalgalı borçların yekünü 4.500.000 lira olmuştu.Hükümet memur maaşlarının yarısını nakit ve yarısını %10 faizli esham ile ödemeye mecbur kaldı.İşte bu sırada 1854 borçlanmasında gördüğümüz şartlar içinde Mısır vergisi yılda 300.000 liradan 750.000 liraya çıkartılmıştır⁷⁵.

Mali gelirlerin artması bakımından önemli olan İdare-i umumiye-i vilayat kanunu bu tarihte yayınlanmıştır.Fakat durum düzelmiş olmaktan uzaktı⁷⁶.

1869-70 bütçesinde 3.000.000 lira açık ve 5 milyonluk bir dalgalı borç görünüyordu.Hükümet yine borçlanma görüşmelerine başladı.Bunun için de tek müsait piyasa Paris idi.çünkü,Osmanlı Hükümeti o tarihlerde Fransa’nın mali ıslahat için yaptığı nasihatleri daima iyi karşılamakta olduğundan,Fransız Hükümeti azami yardım etme gayreti göstermeye hazır idi⁷⁷.

Bu şartlar içinde Paris’de “Comptoir d’Escompte” Bankası ile Kasım başında bir borçlanma sözleşmesi imzalandı.Şartlar şunlardı:Anapara 555.555.500 frank,faiz %6,itfa %1,ihraç fiyatı %54,karşılık olarak Cezairi Bahrisefit,Halep,Adana,Suriye,Yanya ve Trabzon vilayetleri aşarından 22.300.000 frank,Bursa vilayeti aşarından 8.100.000 frank,Bosna vilayeti aşarından 4.500.000 frank,Aydın ve Menteşe vilayetleri aşarından 2.700.000 frank,Konya aşarından 3.600.000 frank,Bağdat gelirlerinden 5.700.000 frank,ağnam resmi fazlasından

⁷⁴ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.41.

⁷⁵ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.42.

⁷⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.42.

⁷⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.42.

13.600.000 frank cem'an 60.500.000 frank (2.662.000 lira) gösterildi.Halbuki,yıllık ödemeleri 38.888.885 franktı (1.655.555 lira).Tahviller piyasaya anlaşma yapılan kurum tarafından %61 ihraç fiyatıyla arz olundu ve bunlar Paris,Lyon,Londra,Amsterdam,Berlin,Hamburg ve İstanbul'da satıldı⁷⁸.

1.2.11.1870 Borçlanması:Bu borçlanma,Rumeli demiryolları inşaası imtiyazını alan Baron Hirsch ile yapılan 17 Nisan 1869 tarihli imtiyaz sözleşmesinin mali hükümlerinin bir sonucu olup 1870 yılında imzalanmıştır.Borçlanma tahvillerini Baron Hirsch %32,125 fiyatla satın aldı.Herbiri 400 frank itibari değeriinde 1.980.000 tahvil ihraç edildi,faiz %3,itfalar kur'a ile ve ikramiyeli yapılacaktır.Tahvillerin 104 yılda tamamen geri ödemesi gerçekleştirilecekti.Bu kadar düşük ihraç fiyatı ile ilk defa olarak bir borçlanma yapılmıştır⁷⁹.

Demiryolu inşaatına gerekli olan sermaye bir borçlanma sözleşmesi ile temin edilmişti.Borçlanmanın şeklinin tayini Baron Hirsch'e bırakılmıştı ve sadece Hükümetin bunu onaylaması yeterli idi.Baron'la imzalanan sözleşmeye 2 sene içinde o kadar ek yapılmıştır ki,bunlar 364 sayfalık bir kitap oluşturmuştur.Kendisi sürekli ortaya yeni yeni maddeler çıkarıyordu.Baron ikramiyeli bir borçlanma planı yaptı.En büyük ikramiye 600.000 frank idi.Borçlanmanın,imtiyazla beraber 99 senede tamamen geri ödenmesi kararlaştırıldı ise de,biraz farkla bu geri ödeme 1974 senesine bırakıldı.Senede,iki ayda bir olmak üzere 6 kur'a çekilecek,100 ikramiye dağıtılacak ve ilk sene 300'den başlamak üzere aşamalı olarak adedi yükselen bir miktarda da ayrıca başabaş amorti verilecekti.Dağıtılacak ikramiyelerin toplamı 98.000.000 frank tutuyordu⁸⁰.

⁷⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.42.

⁷⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.43

⁸⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.43.

400 frank itibari değerinde olan 1.980.000 tahvili,Baron tamamen kendi hesabına 128.50 frank üzerinden,yani %32,125 ile satın almıştı.Kendisi bunlardan 750.000 adedini sonradan bir sendikaya 150 franktan sattı.Baron aradaki fiyat farkından başka,sendikanın bunları satıştan yapacağı kardan %30 hisse almak şartını da sendikaya kabul ettirdi⁸¹.

Tahvillerin bu sendika ve Baron tarafından halka arzı 10 Mart 1870 ve 11-12 Eylül 1872 tarihlerinde yapılmıştır.Birincisinde 750.000 ve ikincisinde 1.230.000 tahvil piyasaya çıkarılmıştır.Birincisine kayıt işlemi Avrupa'nın 28 şehrinde yapıldı.Fakat Paris ve Londra,bunları almadı.çünkü,Fransa ve İngiltere Hükümetleri,bunların adı geçen şehirlerde kayıt işlemine izin vermemiştir.Hatta,Fransa'da ilanlarına bile izin verilmedi.İhraç fiyatına gelince,bu da 180 frank idi.İkinci kısım 170 frank fiyatla arzedildi⁸².

Bu borçlanma,bu tarihe kadar yapılanların tersine önemli bir bayındırlık işine ayrıldığından,esas itibariyle Türkiye'nin tamamen yararına idi.Fakat mali şartları o kadar ağırdı ve Baron'un kendisine temin ettiği kar o derece fazla idi ki,buna hesaplı bir iş gözüyle bakmak mümkün deęildi⁸³.

1.2.12.1871 Borçlanması:1871 senesi Haziran'ında Credit General Ottoman ve Londra'da Louis Cohen Sons ve Dent Palmer ve Or. grubu ile Hükümet arasında imzalanan sözleşme uyarınca bu borçlanmanın anaparası 5.700.000 sterlin,faizi %6,itfa %1,ihraç fiyatı %73,karşılığı ise Mısır vergisi idi⁸⁴.

Buna ait olmak üzere aşağıdaki açıklamayı Du Velay'den aktarıyoruz:

⁸¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.44.

⁸² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.44.

⁸³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.44.

⁸⁴ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.45.

“1869 ve 1870 borçlanmaların imzalanmasını takiben, Alman-Fransız savaşı çıkmış ve bunun genel etkileri İstanbul’un mali piyasasında da hissedilmeye başlamıştı. 1871 Ocak ayında, Hükümet, dış borçlarının geriye kalan kısmını ödemek için hazırlıksız bulunuyordu. İç piyasadan para bulmaya imkan yoktu. Bunun üzerine, 15 Mayıs 1871’de, 1862-63 ve 65 borçlanmalarının faizleri, Londra’da bir kuruluştan %15 faizle alınan bir avans sayesinde ödendi.”⁸⁵

Frankfurt Barış Anlaşması’nın imzalanması dolayısıyla 1871 Haziran ayında gerçekleşen barış üzerine baş tarafta yazılı 5.700.000 sterlinlik borçlanma imzalandı. Mısır vergisi 750.000 Osmanlı lirası tutup 1854 ve 1855 borçlanmaları için gerekli olan miktardan artan kısım 399.000 sterline erişmekteydi. İşte bu para, 1871 borçlanmasına karşılık olarak gösterildi. Tahviller 20, 100, 500 ve 1000 sterlinlik olmak üzere çeşitli değerlerde idi. 5 Eylül 1871 de Londra ve İstanbul’da tahviller halka arzedildi. Mısır hidivi, verginin tahsis olunan miktarını Padişahın fermanı gereğince, doğrudan doğruya İngiltere Bankasına yatırmayı sözleşme ile Dent, Palmer ve Ortaklarına karşı taahhüt etti. Bu ferman ve sözleşme, bu bankada muhafaza edildi⁸⁶.

İstanbul’da tahvillere çok az talip çıktı. Buna sebep, paranın azlığı değil, piyasada temin edilen faizlerin çok yüksek olması idi. O kadar ki, bizzat Hükümet %15-18 faiz ile avanslar alıyordu. Borçların taksitlerini ödemek için yeni borçlanmalara başvurma yolu devam etmekte olup, bu seneden itibaren Hükümetin iflası bir gün meselesi haline gelmekte idi⁸⁷.

1.2.13.1872 Hazine Tahvilleri: 30 Nisan 1872’de bir taraftan Maliye Naziri, diğer taraftan Credit General Ottoman ve Austro-Ottoman Bankası arasında imzalanan bir

⁸⁵ İ. Hakkı Yeniay, a.g.e., s.45.

⁸⁶ İ. Hakkı Yeniay, a.g.e., s.45.

⁸⁷ İ. Hakkı Yeniay, a.g.e., s.45-46.

sözleşme sonucunda,Hükümetin 278.155.000 frank değerinde çıkaracağı hazine tahvillerini adı geçen grup %98,5 ihraç fiyatıyla satın aldı.Faiz %9 idi.İtfa noktasından tahviller 3 kısma ayrıldı:A kısmı 1876,B kısmı 1877 ve C kısmı 1878’de tamamen itfa edilecekti⁸⁸.

A Kısmı hamilleri 26 Mart 1873’den 13 Temmuz 1876

B Kısmı hamilleri 26 Mart 1874’den 13 Temmuz 1877

C Kısmı hamilleri 13 Mart 1875’den 13 Temmuz 1878

tarihlerine kadar,tahvillerini,100 liralığı bu tahvillerin 55 liralığı ile değiştirilmek üzere ihraç edilecek ikinci kısım umumi borçlar tahvilleri ile değiştirmek hakkına sahip olacaktı.Bu hakkı kullanmak için,bu borçlanma taksitlerini dağıtmakla görevli kuruluşlara her sene 13 Haziran’dan itibaren 4 hafta süresince beyanname vermek gerekli idi.Tahviller 1000,500,100 ve 50 liralıktı.Faiz her sene 13 Ocak ve 13 Temmuz’da ödenecekti.Borçlanma karşılığı olarak özel olarak Edirne,Tuna,Selanik vilayetleri gelirleri ile Anadolu ağnam resmi gösterilmişti.Bu gelirler,senede 3.350.000 lira tutuyordu⁸⁹.

Bu konuda Du Velay şu açıklamayı veriyor:

“Osmanlı Hükümeti,Avrupa medeniyetine kapılarını açtığı zaman borçlanma yapmak için her sınıftan sermayedarlara ve iş adamlarına başvurdu ve 1854’den Lord Palmerston’un vefatına tesadüf eden,1865 senesi sonuna kadar borç veren ülkeler arasında İngiltere birinci sırayı almıştı.İlk borçlanmalar Londra’da yapılmış ve ilk demiryolu imtiyazlarını İngilizler almıştı.Gerçekten Varna-Rusçuk,İzmir-

⁸⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.46.

⁸⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.46.

Aydın hatlarını onlar yapmıştır.İngilizler bu piyasadan ilgilerini azaltır azaltmaz,yerlerine Fransızlar geçmiştir.”⁹⁰

Bu durum 1866’dan 1870 tarihine kadar böyle devam etti.Fakat 1869 sonunda François Joseph’in yaptığı seyahat ve Avusturya’lı Baron Hirsch’in aldığı Rumeli demiryolları imtiyazı,Avusturya sermayedarlarının dikkatini Türkiye’ye çevirdi.Bu sermayedarların Türkiye’ye fiili olarak ilk ilgileri Baron Hirsch’in dahil olduğu Rumeli demiryolları inşaaası ve işletmesi şirketlerinin oluşumu şeklinde gerçekleşti.1870-1871 Fransız-Alman savaşının sonucunda,bu ilgi artmış ve Alman sermayelerinin katılımıyla Türkiye’ye daha fazla bir şekilde Avusturyalı sermayesi girmeye devam etmiştir⁹¹.

1871 senesi sonlarında,merkezleri Viyana’da olmak ve en önemli işleri Türkiye’ye avans vermekten ibaret olan Avusturya-Osmanlı ve Avusturya-Türk adıyla iki banka açıldı.Dış borçlanma kuponlarının 1872 Ocak taksiti,ancak Avusturya-Türk Bankası’nın ve Osmanlı Bankası’nın dahil olduğu bir grubun verdikleri avanslar sayesinde ödenebilmişti⁹².

Hükümet,o sıralarda öncelikle dalgalı borçların sabit borçlara tahvili ve borçların ödenmesi görüşünde idi,fakat sonradan yukarıda izah edilen hazine tahvillerinin ihracına karar verildi⁹³.

Tahviller halka 6 ve 7 Ağustos 1872’de İstanbul,Londra,Viyana,Berlin,Frankfurt,Amsterdam,Hamburg ve Paris’de arzedildi.Almanya ve Avusturya’da 3.600.000 sterlinlik talip çıktı⁹⁴.

⁹⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.46.

⁹¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.46-47.

⁹² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.47.

⁹³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.47.

⁹⁴ İ.Hakkı Yeniay,ag.e.,s.47.

Paris ve İstanbul'da ise hiç talip çıkmamıştı.Bunun en önemli sebebi,29 Temmuz 1872'de Fransa'nın 3.000.000.000 franklık borçlanmasına İstanbul'da 600.000.000 franklık kayıt yapılmış olması,bu şehirde paranın azalması ve 1870 ikramiyeli demiryolları tahvillerinin geri kalanının 12 Eylül'de halka arzedilmesidir⁹⁵.

Bu borçlanma tahvillerine Londra'da şu sebepten ötürü talip çıkmamıştır:Hamilleri hemen hemen yalnız İngiliz olan 1858 ve 1862 borçlanmalarına karşılık olarak belirli birtakım gelirlerin tahsis edildiğini görmüştük.Halbuki,sonradan Hükümet bütün borçlanmaların kuponlarını ödemek için,kamu gelirlerini adı geçen kuponların geri kalanına paylaştırmakta ve sözü edilen iki borçlanmaya ayrılan geliri sadece onlara tahsis etmekte idi.

Yine bu iki borçlanma sözleşmesi uyarınca,hamiller,tahsis edilen gelirlerin tahsilini mürakabe hakkına sahiptiler.1858 ve 1862 kuponlarının ödemesinin geciktirilmesi üzerine bunların hamillerini temsil eden bir komite Babiali'ye bir protesto göndermişti.Bu olay 1872 tahvillerinin Londra Borsası'na kabul edilmemesine neden olmuştur⁹⁶.

Bunun üzerine Babiali hamillere bir teklifte bulundu.Buna göre,Hükümet,her yılın altı aylık devrelerinin ilk beş ayı süresinde,1858 ve 1862 borçlanmalarının geri kalanı için lazım olan paranın beşte birini her ay hamillere tahsis edecek,Osmanlı Bankası bu tahsilat işini üstlenecek,İstanbul'da hamilleri temsil eden komisyon yerine Londra'da 3 kişilik bir temsilci heyeti oluşturulacaktı.Bu suretle altı aylık taksitler ilk beş ay zarfında tamamen Osmanlı Bankası'na yatırılmış ve hamillerin endişesine gerek kalmamış olacaktı.Bu sözleşme,hamiller tarafından kabul

⁹⁵ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.47.

⁹⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.47.

edilmekle,1872 borçlanması tahvillerinin Londra borsasına kaydına müsaade edildi⁹⁷.

Hamillerin bu şekilde hareketleri,1881 senesinde kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin ilk tohumlarını taşıyordu⁹⁸.

1.2.14.1873 Genel Borçlanması (2.Kısım):Hükümet,1872 hazine tahvillerini zamanında ödeyemeyeceğini anladığından,4 Eylül 1873'te yayınladığı bir kanunla,“1873 ikinci kısım genel borçları” tahvilleri adı altında %5 faizli,22.252.400 liralık tahvil ihracını emretti.Gerçekten,278.155.000 franklık hazine tahvili 12.238.820 liraya eşit oluyordu.55 liralık hazine tahviline karşılık 100 liralık genel borçlar tahvili hesabıyla,bir borç değişimi yapmak için 22.252.400 liralık tahvil gerekli idi⁹⁹.

1872 hazine tahvillerinden 6.306.000 İngiliz sterlinlik genel borç tahvilleri ile değiştirilmiş ve geriye değiştirilmedik 4.820.200 sterlinlik hazine tahvili kalmıştı¹⁰⁰.

Değiştirilenlere karşılık 100'e 55 hesabı ile verilen genel borç tahvillerinin itibari anaparası 11.465.555 sterlin idi¹⁰¹.

1.2.15.1873 Borçlanması:2 Eylül 1873'de Hükümetle Credit General ve Credit Mobilier kuruluşları arasında 694.444.500 franklık bir borçlanma sözleşmesi imzalanmıştır¹⁰².

Şartlar şunlardı:Faiz %6,itfa %1 olmak üzere borçlanmanın %42'si sözleşmeyi imzalayan kuruluşlar tarafından %54 fiyatla satın alınacak,geri kalan miktarı için sözleşmeyi imzalayan kuruluşlar 18 ay zarfında seçme haklarını saklı tutacaklardı¹⁰³.

⁹⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.48.

⁹⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.48.

⁹⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.48.

¹⁰⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.48.

¹⁰¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.48.

¹⁰² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.48.

Adib Roumani bu borçlanma hakkında şu şekilde düşünce yürütmektedir:

“Osmanlı tahvilleri değerlerinin düşmekte devam etmesine ve kuponlarının ödenmesi birçok defa geciktirilmesine rağmen,Avrupa’nın çeşitli piyasaları Osmanlı Hükümeti’nin başvurularına kapılarını kapamamışlardı.Bu durum şöyle izah edilebilir;Öncelikle Osmanlı borçlanmaları,çeşitli bankalar için karlarının temelini teşkil ediyordu.Ayrıca,gösterilen karşılıklar gerçekte Osmanlı Hükümeti’ni değil,filan vilayetin gümrük veya aşarını borçlu yapıyordu.Yabancı hamilleri ve ihraç işlemini yüklenen kuruluşlar bu teminata çok itimat ediyorlar ve bu teminatı gerçek ve fiili şekle sokmak için Hükümetlerinin manevi yardımını ümit ediyorlardı.Nitekim,sonunda böyle olmuştur.”¹⁰⁴

Tahviller 500 frank değerindeydiler.İhraç işlemi 8,9 ve 10 Ekim’de yapıldı.Kayıt işlemleri,İstanbul,Paris ve Londra’da yapıldı.Karşılık olarak,Hükümet genel gelirlerinden başka,özel olarak şu gelir gösterilmişti;Tuna vilayeti aşarından 1.200.000 lira,Anadolu ağnam resminden 750.000 lira,İstanbul Tütün Rejisi’nin gelir fazlasından 300.000 lira,Ankara vilayeti aşarından 150.000 lira,toplam olarak 2.400.000 lira idi.Halbuki bu gelirden Tuna vilayeti aşarı ile Anadolu ağnam resmi hasılatı 1872 borçlanmasına daha önce tahsis edilmiş bulunuyordu¹⁰⁵.

İstanbul’da borçlanmaya kimse kaydolmadı.İngiltere’de talep az oldu ve yalnız Paris’de oldukça talip çıktı.Kesin olarak satın alınmayan tahvillerden 142.875 tanesi Paris’de Comptoir d’Escompte’dan alınan bir avansa teminat olarak verildi ve Hükümet,bu avansı zamanında ödeyemediğinden,adı geçen kuruluş bunları gayet

¹⁰³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.48.

¹⁰⁴ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.49.

¹⁰⁵ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.49.

düşük bir fiyatla sattı.Geri kalan tahvilleri de Osmanlı Bankası 1 Ağustos 1875’de kesin olarak satın aldı¹⁰⁶.

1.2.16.1874 Genel Borçlanması (3.Kısım):Hükümet 1874’de,yine dış borçlarının geri kalanlarını ödemek için hazırlıklı değildi ve binbir güçlükle yerel bankalardan 75.000.000 frank ve Paris’de Osmanlı Bankası,Comptoir d’Escompte ve Austro-Ottoman Bankası’ndan da 1.600.000 sterlin miktarında bir avans almıştı.Hükümet delegesi ile Osmanlı Bankası arasında 20 Mayıs 1874’de imzalanan geçici bir anlaşma daha sonra onaylanmak şartı ile,Banka’nın imtiyazlarını genişletilmiş idi.Buna karşın,Banka Hükümetle 1.000.000.000 franklık bir borçlanma sözleşmesini 1874 senesi 20 Ağustos’unda imzalamıştır.Buna da genel borçlar ismi verilmiştir;Çünkü,karşılık olarak özel bir gelir değil,devletin genel geliri gösterilmişti.Faiz %5 idi ve kupon ödemesi 13 Ocak ve 13 Temmuz’da yapılacaktı.Bundan 375.000.000 franklık tahvili Banka,kesin olarak %43,5 fiyatla satın almış,175.000.000 franklık tahvili,Hükümete açtığı cari hesaba karşılık tutmuştur.Borçlanmanın geri kalanı da 1875 senesinde çeşitli fiyatlarla satılmıştır¹⁰⁷.

Osmanlı Bankası’nın kesin olarak satın aldığı tahviller,18,19,20 ve 21 Eylül 1874’de İstanbul,Londra,Paris ve çeşitli Avrupa şehirlerinde halka arzedildi¹⁰⁸.

Bu borçlanma bedelinin dalgalı borçları itfa etmek için kullanılacağı ve bütün borçlanmalara ait faizlerin derhal ödeneceği ilan edildi.Bu ilanların etkisi görülerek Londra’da borçlanma rağbetle karşılandı;O kadar ki,yalnız bu şehirde tahvillerin 3 misline talip çıktı.İstanbul’da da 3 milyon sterlinlik talep oldu.Bu durum karşısında,usulen olduğu gibi,tahvillerin bir oran dahilinde satılması

¹⁰⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.49.

¹⁰⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.50.

¹⁰⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.50.

kararlaştırılarak,125.000 franklık için kaydedilenlere istedikleri miktarın yarısı ve daha az için yazılanlara %17 oranında satış yapılacağı ilan edildi¹⁰⁹.

Kartopuna benzeyen bir durum meydana gelmişti.Avrupa'dan daha fazla borç sağlandıkça Türkiye'de harcamalar artıyordu.Hükümet borç vereceklerin peşindeydi.Gelecek yılın aşarını karşılık göstererek borç almak,yerel ynetmi tasarrufa zorlamaktan ve cari harcamalar yapabilmek için aşar üzerinde denetim kurmaktan daha basitti.Veya sürekli artan i borçları dışa yöneltmek merkezi yönetimdeki savurganlığı ortadan kaldırmaktan daha kolaydı.Devamlı artan saray borçları i borçlanmayla ödeniyor ve doyum noktasına gelindiğinde i borçlar dış borçlara dnřtrlyordu¹¹⁰.

Öbür taraftan Batılı bankerler de Babıalı'yi borçlanmaya zorladılar.Eldeki diplomatik belgeler elçiliklerin bu konudaki rolünü tam olarak ortaya koymamaktadırlar,ancak küçük gazetelerin birinde borçlanmalardan hiç olmazsa birinde Babıalı'nın Fransız elçiliğinin zoruyla hareket ettiği belirtilmektedir¹¹¹.Avrupa'nın nerileri iyi niyetle yapılmış bile olsa amaca hizmet etmekten uzaktı.Giderleri kısmak yerine gelirin arttırılması öneriliyordu.Tarımın iyi gitmediği yıllar doğal kaynaklar smrlebilirdi.Bunun için borç vermek isteyen rakipler çoktu;Hükümetin paraya ihtiyaı varken baskı yapılmazsa şirket zarar edebilirdi¹¹².

Borç vermeyi toptan üstlenen kuruluşlarla elde ettikleri karlarla tahvile yatırım yapanların ellerine geçen faizler incelenmeye değer noktalardır.Ortalama ihraç fiyatı %58 civarındaydı;Bundan aracıların yüzde altı veya yediye ulaşan komisyonları

¹⁰⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.50.

¹¹⁰ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.40.

¹¹¹ London Times,30 Ekim 1868:Donald Blaisdell,a.g.e.,s.40.

¹¹² Donald Blaisdell,a.g.e.,s.41.

düşülmelidir.Borç anlaşmalarının çoğunda ihraç eden kuruluşa seçim hakkı tanınmıştı.Buna göre,ihraç eden kuruluş tahvilatın bir kısmını doğrudan satın alıyor ve kalanını uygun gördüğü zamanda ihraç etme hakkını koruyordu.İhracı bankanın seçimine bırakılmış olan kısım,banka tarafından piyasa koşulları uygun görüldüğü zaman satışa çıkarılarak piyasa değerinden işlem gördüğü halde,hükümet ancak anlaşmada öngörülen miktara sahip olabiliyordu.Bu her ne kadar ihraç eden kuruluş için bir risk payı taşıyorsa da hükümetin zararları her zaman daha fazlaydı¹¹³.

1865-1875 yılları arasında İstanbul'da sayısız Kredi Kurumları kuruldu;Bunların sadece hükümete borç vermek amacıyla kuruldukları anlaşılıyor;Çünkü 1875'de faiz ödemeleri durdurulup,kar fırsatları ortadan kalkınca çoğu da işten çekildi¹¹⁴.

Osmanlı Bankası'nın İngiliz ve Fransız hissedarlara 1863-1873 yılları arasında dağıttığı yıllık olağan temettü %12 ile %13 arasındaydı.İhraç fiyatının düşük tutulmuş olması,yalnız ihraç işlemini yapan bankalara kazanç sağlamakla kalmıyor,belki itibari değeri %6 olan tahvillerin %12 gibi yüksek bir faiz ödemesine sebep oluyordu¹¹⁵.

1854-1874 döneminde toplam net borçlanma 209.000.000 Osmanlı lirası,Hazine'ye giren tutar da 115.000.000 lira olarak tahmin edilebilir.Toplam borcun büyük bölümü bu dönemde Paris ve Londra piyasalarına plase edilmişti.Tahviller İstanbul piyasasında da alıcı buluyordu,bu açıdan toplam borcun tümüyle dış borç olduğunu söylemek pek doğru olmayabilir.Tahminlere göre Avrupa piyasasındaki tahvil tutarı 184.000.000 lira civarındaydı.Ancak tahviller,sermaye hareketlerinin sebest olduğu Altın Standart Sistemi çerçevesinde,Osmanlı altın lirası cinsinden ihraç edilmiş olduğundan,dış-iç borç

¹¹³ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.41.

¹¹⁴ Donald Blaisell,a.g.e.,s.42.

¹¹⁵ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.42.

ayrımının fazla bir anlamı da yoktur.Borçlar %84 oranında cari harcamalarda kullanıldı.Bu açıdan da iflasın kaçınılmazlığı ortadadır¹¹⁶.

¹¹⁶ Seyfettin Gürsel,a.g.e.,s.395.

II.BÖLÜM

2.1.1875-1881 DEVRESİ

Osmanlı Hükümeti 1865'den beri dış borçların ödenmesi konusunda acz belirtileri göstermeye başlamıştı.1866 yılında genel borçların yıllık ödemelerinin ödemesi 3 ay gecikmişti.1871'de kuponların bir kısmı ödenmeyerek birikmişti¹¹⁷.

Bu durum Avrupa'yı kaygılandırmaktaydı.Ancak,Avrupa'yı kaygılandıran yalnız hükümet borcu kuponlarının ödenmemesi değildi.Verilen ayrıcalıklara dayanarak demiryolları yapan şirketlerden bazılarının yıllar geriye giden alacakları vardı.Hükümetin verdiği sözleri yerine getiremeyeceği 1860-70 yıllarında anlaşıldı.Haklarını alamayan kupon sahipleri ve kamu hizmetleri yapan şirketlerin hissedarları ve memurları yeni borç tahvilleri çıkarıldığında Londra Borsası Yönetim Kurulu'na itiraz ettiler.İtirazlarında haklı olmakla beraber Türkiye'nin borçlanmasını yavaşlatmada etkin olmadılar.Ancak bu davranış eski tahvil sahiplerinin ve imparatorlukla ticari ilişkisi bulunanların kaygılarını göstermesi bakımından önemlidir.Ayrıca önceki borç verme işlemlerine katılmış olan İngiliz mali kurumları da güvence konusunda daha titiz davranmaya başladılar.1871 dışındaki diğer bütün borç anlaşmalarını yapmayı başarmış olan Fransız kurumları ise bu denli dikkatli değildiler;Fakat,Fransız-Prusya savaşı sonucunda ödenmesi gereken savaş tazminatının Fransız sermayesi üzerinde yarattığı baskı onların da durumunu zayıflatmıştı.

¹¹⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.52.

Bütün bu kötü duruma rağmen Osmanlı Devleti'nin Avrupa mali çevrelerinde nisbi bir güvenilirliği vardı.Bu güvenilirliği temin eden kişi ise Rus yanlısı olarak bilinen ve 1875 Ağustos'unda sadarete atanan Mahmut Nedim paşa olmuştur.Çünkü bu sadrazam,Rus büyükelçisi İgnatief'in telkinleriyle Osmanlı Devleti'ni iflasa sürükleyen kararnameyi ilan etmiş ve böylelikle Osmanlı Devleti'ne Avrupa'nın doğrudan mali müdahalesini sağlamıştır¹¹⁸.Adib Roumani'ye göre Osmanlı maliyesinin iflasını Osmanlı Bankası geri bıraktırmıştı.Onun verdiği birbirini takip eden avanslar ve borçlanmaların imzalanması için yaptığı kolaylıklar sayesinde iflas ertelenmişti¹¹⁹.

Donald Blaisdell'e göre ise,ödemelere ara verme kararının alınmasında İgnatief'in etkisini kesin olarak saptamak güçtür.Bu tür etkiler kişisel ilişki ve sözlü görüşmeler sonucu meydana geldiğinden yazılı ize rastlamak mümkün değildir.Bundan dolayı İgnatief'in rolünü ancak usavrum yoluyla anlayabiliriz.Böyle bir kararın alınmasıyla,Avrupa'daki Osmanlı prestijinin zedeleneyeceği kesindi.Bu önlemin Şark sorununun yeniden canlanmasına katkısı olacağı da aynı şekilde kesindi.Bu sorun yeniden açıldığında,Rusya yüz yıldan beri beslediği İstanbul'a el koyma amacını gerçekleştirmek için fırsat kazanmış olacaktı.Yine de,Mahmut Nedim'in aldığı kararlar İgnatief arasında dolaysız bir bağlantı kurmak olanak dışı olmasa bile çok güçtür¹²⁰.

Mahmut Nedim Paşa,1874 yılının mali gelir ve gider durumunu ilan etti.Bu durumda bütçenin 5 milyon altın açığı bulunmakta idi.Gerek Balkanlardaki

¹¹⁸ Faruk Yılmaz,"Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları",Osmanlı Ansiklopedisi,cilt:İktisat,s.416.

¹¹⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.52.

¹²⁰ Donald Blaisdell,a.g.e,s.77.

karışıklıklar,gerek Osmanlı Devleti'nin o yılıki mali durumu ve gerekse siyasal ortam,yeni bir borçlanmaya müsait değildi¹²¹.

1875 yılındaki durum da iç karartıcıydı.1875'deki borçlanmanın başarısına rağmen İmparatorluktaki koşullar çok kötüydü.O yıl birçok vilayette mahsul kötü olmuş,Hükümet açlığı engellemek için halkın bir kesimine yiyecek dağıtmak zorunda kalmıştı.Seller önceki yıllara oranla daha şiddetli olup çeşitli yerlerde hastalık başgösterdi.Bütün bunların sonucu olarak aşar ve diğer vergiler zorlukla toplanıyor,Hükümet elde edeceğini tasarladığı miktarda geliri sağlayamıyordu. Yazın Bosna ve Hersek'de çıkan isyan Avrupa vilayetlerinin diğer bölgelerine de sıçradığından Hükümetin silahlı müdahalesi gerekti¹²².

Bozuk olan iktisadi duruma ek olarak iç ve dış borçların her zamankini aşan giderlerini ödeme zorunluğu vardı.Dış borçlar iki yüz milyon sterlini bulmuştu,yıllık giderler ise on iki milyon sterline yakındı.Bunu ödemek için gereken geliri 1874-75 bütçesinin yirmi iki milyon olarak hesaplanan genel gelirleri arasından bulmak gerekmektedir.Her ne kadar gelirlerde 1863-64 yılı tahminine oranla %65 artış var idiyse de dış borçlar giderinin genel gelirlerden ödenmesiyle geriye devlet dairelerinin bir yıllık yönetimi için ancak on milyon sterlin kalmaktaydı,bu miktarla ise yönetime olanak bulunmadığı açıktı.Ayrıca da on altı milyona yaklaşan dalgalı borçlar vardı¹²³.

2.1.1.Ödemelerin Durdurulması

Osmanlı Devleti'nin mali durumu,artık Avrupa basınının günlük konusu haline gelmişti.İşte bu nedenle Mahmut Nedim Paşa sabit borçların yarıya indirilmesine ilişkin bir plan hazırladı.Hükümetin hazırladığı bu plana ilişkin ilk tebliğ 7 ve 10

¹²¹ Faruk Yılmaz,a.g.e.,s.416.

¹²² Donald Blaisdell,a.g.e.,s.75.

¹²³ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.75.

Ekim 1875 tarihlerinde yayınlandı.Yine bu tebliğlerden önce 6 Ekim 1875 tarihli hazırlanıp,elçiliklere ve gazetelere gönderilmiştir¹²⁴.

2.1.2.6.10.1875 Tarihli Kararname:Hükümetin İstanbul'daki sefirlere ve gazetelere tebliğ ettiği kararname şu idi;

“Bu sene yayınlanan Devlet-i Osmaniye bütçesi açığı,herkesce bilinmektedir.İşbu açık,5.000.000 lirayı geçiyor.Yeni bir araştırma yapılsa işbu açığın söz konusu rakamı da aşacağını gizlemeye gerek yoktur.

Bu durum karşısında,borçlanma kuponlarını zamanında ödeyebilmek için bankadan yeni bir borçlanmada bulunmak ve bu suretle bir borcu ödemek için başka bir borç almak usulüne başvurmak,bütçe açığını günden güne fazlalaştırmak ve güveni sarsmaktan başka bir işe yaramaz.

Takip edilen bu usul dolayısıyla güven ortadan kalkmış ve Borsa'da hisse senetlerinin hareketleri,tahvillerimizin sahiplerinin sermayelerinden zarar ettiklerini tamamiyle göstermektedir.

Babıali bu konuda bugün gerçek ve sağlam teminat bulamadığı takdirde,tahvil sahiplerinin bütün sermayelerini kaybedecekleri aşikardır.

Hükümet-i şahane,tekrar tam bir samimiyetle beyan eder ki,kendisinin cömert ve dürüst hissiyatı,sermaye sahiplerine ve sermayeleri Devlet'e hizmetler veren tahvil sahiplerine çok kötü bir zarar gelmesine hiç bir zaman müsaade edemez.

Teminat gelince,Babıali beyan eder ki,Banka'nın hakları ve imtiyazları saklı kalmak şartı ile,Gümrük genel hasılatını,tuz,tütün gelirini,Mısır vergisini ve bunlar yetmediği takdirde,ağnam resmi gelirini,tayin edilecek sendikaların emrine amade bulunduracaktır.

¹²⁴ Faruk Yılmaz,a.g.e.,s.416.

Bu kadar ciddi teminatın derhal tahsisinden meydana gelecek güven, genel güvensizliği bertaraf etmek gerektiğinden, Hükümet-i şahane, bütçenin tam bir denkleştirme dolayısıyla güveni tekrar sağlamak amacıyla, beş sene zarfında faizlerin yarısını nakit olarak ve yarısını %5 faizli tahviller ile ödemek niyetinde bulunması sebebiyle, kuponları yarıya indirmek zarureti hakkında iyice düşündükten sonra, bugünden itibaren, her kuponun yalnız yarısını nakten ödemeye karar verdiğini resmen beyan eder”¹²⁵.

Bu kararnamede belirtilen Mısır vergisi, başka borçlanmalara karşılık gösterildiği için bunlara ilişkin anlaşmalara aykırı idi. Yine faizden bahsedildiği halde, itfa hakkında hiçbir şey belirtilmemişti. Bunun için 7.10.1875 tarihli tebliğ yayınlanmıştır¹²⁶.

2.1.3.7.10.1875 Tarihli Tebliğ: Bu tebliğ itfa meselesinin de bahsetmekteydi:

“Bu günden itibaren ve beş sene zarfında, senelik taksitleri yaklaşık olarak 14.000.000 liraya karşılık gelen iç ve dış borçların faiz ve itfalarının yarısı silinmiştir. Bu 7.000.000 liranın karşılanması için %5 faiz hesabı ile belirlenen ve senelik 350.000 liraya karşılık gelen bir tutar ödenecektir.

Bu konu için verilecek geçici senetler (ki bunlara Ramazan Geçici Senetleri adı verilmişti. Çünkü 1875 yılı Ramazan ayında çıkarılan bir kanuna dayanıyorlardı.) yalnız 5 sene geçerli olacaklar ve bunlar, bu 5 senenin her biri için, yukarıda sözü edilen 350.000 liranın teminatını oluşturacaklardı.”¹²⁷

2.1.4.10.10.1875 Tarihli Tebliğ: 6.10.1875 tarihli kararname ve sonrasında onu açıklayan 7.10.1875 tarihli tebliğ, gerek Borsa’da ve gerek birçok sermaye sahipleri ve Bankaların yorumlarına yol açtığından, Hükümet, ileride herhangi bir şüpheye

¹²⁵ İ.Hakkı Yeniay, a.g.e., s.53.

¹²⁶ Faruk Yılmaz, a.g.e., s.416.

¹²⁷ İ.Hakkı Yeniay, a.g.e., s.54.

sebeup olmamak,kesin ve son açıklamayı yapmak amacıyla aşağıdaki beyanatta bulunur¹²⁸:

a.Bugünden itibaren,Devlet-i Osmaniye,iç ve dış borçlarının faiz ve itfalarını 5 sene için yarıya indirmiştir¹²⁹.

b.Bu kuponların ödenmesi şöyle olacaktır:İşbu kuponların birinci yarısı tamamen nakit ile ve ikinci yarısı %5 faiz getiren yeni senet ile;İşbu faizler birinci yarının vadesinde ayrıca nakit olarak ödenecektir¹³⁰.

c.Gerek birinci yarının nakten ödenmesine ve gerek adı geçen %5 faizin ödenmesine ayrılan teminat,Gümrük genel hasılatı,tuz ve tütün geliri,Mısır vergisi ve bunlar yetmediği takdirde ağnam resmi geliridir¹³¹.

d.Eğer,söz konusu 5 sene geçince,%5 faiz getiren bir sermayeye çevrilen kuponların ikinci yarısı itfa edilmez ise,ilk gelen dış borcun itfasına kadar süre yeniden uzatılacak ve bu takdirde,serbest kalacak olan işbu ilk gelen borca ait teminat,faiz ve itfa dahil olduğu halde işbu %5'in tamamen ödenmesinde kullanılacaktır¹³².

Bu ikinci nota son derece önemliydi.Hükümet,ödemenin durdurulmasını 5 senenin sonunda da devam ettirmek niyetini belirtiyordu¹³³.

Bu kararname ve tebliğler,30 Ekim 1875 tarihinde “Ramazan kanunu” denilen kanun ile onaylandılar.Adı geçen kanun,35.000.000 liralık tahvilin düyun-u umumiye defterine kaydını emrediyordu¹³⁴.

¹²⁸ İ.Hakkı Yeniyay,a.g.e.,s.54.

¹²⁹ İ.Hakkı Yeniyay,a.g.e.,s.54.

¹³⁰ İ.Hakkı Yeniyay,a.g.e.,s.54.

¹³¹ İ.Hakkı Yeniyay,a.g.e.,s.54.

¹³² İ.Hakkı Yeniyay,a.g.e.,s.54-55.

¹³³ İ.Hakkı Yeniyay,a.g.e.,s.55.

¹³⁴ İ.Hakkı Yeniyay,a.g.e.,s.55.

En son tebliğe göre,ödemenin durdurulması yalnız dış ve iç borçlara ilişkin olup,Hükümetin diğer taahhütlerini kapsamıyordu.Aslında bu nokta,Babıali tarafından yabancı ülkelerindeki sefirlere gönderilen bir muhtırada açık olarak belirtilmişti.Buna dayanarak,1872 senesi hazine tahvilleri sahipleri,bunun sadece bir avans olduğunu açıklayarak alınan tedbirin kendilerine uygulanmaması gerektiği iddiasında bulundular.Fakat Babıali bu yorumu kabul etmeyerek,bu avans taksitlerinin ödenmesini de durdurdu¹³⁵.

Bununla birlikte,bundan sonra yine kuponların yarım taksitleri de ödenemedi ve bizzat Ramazan tahvillerinin taksidi önemli bir gecikmeyle ödendi.Bunlar iyi işaretler değildi ve gerçekten Hükümet 1876 Nisan'ında bütün borçlanmalarının taksitlerinin ödenmesini durdurdu ve bu tarihten itibaren tahvil sahipleri,hiç bir para alamadılar¹³⁶.Karadağ olayları o sırada patlak verdi.Haziran'da Sırp kuvvetleri Türk sınırını aştılar.Bu olgu,Abdülaziz'in Mayıs 1876'da tahtan indirilmesi,Abdülhamit'in padişah olması ve Kanun-i Esasi'nin ilanıyla sonuçlanan olaylar dizisinin başlangıcıdır.Türk-Rus savaşı başladığında bu gelişmelerin yarattığı sorunlara daha çözüm bulunamamıştı¹³⁷.

Bu durum,20 Aralık 1881'de yayınlanan "Muharrem Kararnamesi"ne kadar devam etti.6 Ekim 1875 ve 20 Aralık 1881 arasındaki zamana "iki kararname arasındaki devre" denilmiştir¹³⁸.Bunlardan birinciyle ödemeler yarıya indirilmiş,diğeriyle de iç ayaklanmalar ve dış savaşlar yüzünden çözüm hayli geciken mali sorunlara bir çare bulunmuştur¹³⁹.

¹³⁵ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.55.

¹³⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.55.

¹³⁷ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.78-79.

¹³⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.55.

¹³⁹ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.79.

Bunun üzerine bütün tahvillerin değeri düştü.Örneğin,1869 borçlanma tahvilinin fiyatı 1875 Ocak ayının birinde 275 frank iken,1877 senesi Nisan'ının 20'sinde 43,50 frank idi.Aynı tarihlerde 1 altının değeri kağıt para ile 235 lira 900 kuruş idi¹⁴⁰.

Hükümetin acz hali birçok bankada çok büyük buhranlar meydana getirmiştir.Bunların arasında Credit General Ottoman,İstanbul Bankası,Kambiyo Osmanlı Şirketi ve Osmanlı Bankası'nın adı sayılabilir.Bunların ellerinde az çok Osmanlı borçlanma tahvilleri bulunuyordu;Tahvillerin değerlerinin düşmesi,doğal olarak bunları kötü bir durumda bırakmış ve kendi aksiyonlarının değerini de hayli düşürmüştü.Aynı zamanda kağıt paranın da değeri kısa bir süre içinde birden bire önemli miktarda düştüğünden,Hükümetin bütçesinde kötü bir gedik açılmıştı¹⁴¹.

2.1.5.Tahvil Sahiplerinin Girişimleri

Taksitlerin tamamen durdurulması üzerine tahvil sahipleri,doğrudan doğruya ve basın vasıtasıyla Hükümeti protesto ettiler.Fakat bu protestoları sonuçsuz kalmıştır.Adib Roumani'ye göre;Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti'nin alacaklıları güç durumda idiler.Hukuki ve adli bakımdan ellerinde haklarını güvence altına almaya yardım edecek hiç bir araç yoktu.Borçlanan,hükmetme hakkına sahip bir devlet olduğundan,hakkında yabancı memleketlerde dava açılmaz,haciz ve icra yapılamazdı¹⁴².

Böylece adli kapıyı kapalı bulan tahvil sahipleri,kendi memleketlerinde grup grup toplanarak,Hükümetlerini bir müdahale için tahrik etmeye başladılar ve İstanbul'a,Hükümetlerinin resmi delegelerinden oluşan uluslararası bir komisyon göndererek bu komisyonun Osmanlı maliyesinin idaresini eline almasını ve bir

¹⁴⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.55.

¹⁴¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.55-56.

¹⁴² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.56.

tasfiye işlemi yapmasını istediler¹⁴³.Ancak Fransız ve İngiliz hükümetleri bu görüşe katılmadılar.Nitekim,İngiliz Hariciye Nazırı Lord Derby,1875 yılında Osmanlı hükümetinin ödemeleri durdurması üzerine kendisine bu konuda yapılan müracaatla ilgili olarak,İngiliz hükümetinin kuvvet kullanarak Babıali'yi ödemeye mecbur etmesinin söz konusu olmayacağını belirtmiştir¹⁴⁴.

Tahvil sahiplerinin çoğu İngiltere ve Fransa'da bulunduğundan,Mahmut Nedim Paşa'nın hareketine karşı en şiddetli protestolar bu ülkelerden yükseldi.Diğer ülkelerdeki tahvil sahiplerinin sayısı azdı,örgütlemeleri de düzenli değildi.Viyana ve Berlin'de bu tür örgütler Paris ve Londra bankerlerince yönetilmekteydi.Paris ve Londra'daki tahvil sahipleri,ellerindeki tahvillerin teminat cinsine göre çeşitli gruplara bölündüler.Örneğin,1855 borcuyla ilgili tahvil sahiplerinin durumu iyiydi;Çünkü Osmanlı Hükümeti bu borcu 6 Ekim kararnamesi kapsamına almamıştı.Mısır vergisinin karşılık olarak gösterildiği 1854,1858 ve 1871 tahvillerinin sahipleri doğal olarak birleşiyorlardı.1862 tahvillerinin sahipleri de bu borcun piyasaya sürülmesi sırasında İngiliz Hükümeti'nden görmüş oldukları destekten ötürü kendilerini ayrıcalıklı bir statüye sahip olarak görmekteydiler.İmparatorluğun genel geliri karşılık olarak gösterilmiş olan genel borç tahvili sahipleriye,durumlarının zayıf olduğunu görmekle beraber,herhangi bir çözüm halinde kendilerinin de buna dahil edileceğini ümit etmekteydiler.Fransa'daki tahvil sahipleri de aynı şekilde gruplara ayrılmışlardı.Bu durum,gerek İngiliz ve gerek Fransız Hükümetlerine yapılan başvurularda büyük bir karışıklık yaratmaktaydı.Anlaşmaya daha önce varılamamasının ana nedeni bu olmuştur¹⁴⁵.

¹⁴³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.56.

¹⁴⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.125.

¹⁴⁵ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.79.

İngiliz ve Fransız hükümetleri sadece kefil oldukları 1855 borçlanması için Babıali nezdinde resmen müracaatta bulundular.Diğer borçlanmalar için İngiliz ve Fransız hükümetleri sadece dolaylı destek sağladılar.Batı Avrupa’da hakim olan doktrine göre,fertler tasarruflarını istedikleri gibi değerlendirmekte serbest olup,kar ve zarardan kendileri sorumlu idi.Diğer taraftan borçlanmalar Avrupalı tasarruf sahipleri ile Osmanlı hükümetleri arasındaki bir mesele idi.Babıali’nin bu konudaki muhatabı hükümetler değil kişilerdi.Bu anlayıştan hareketle,Osmanlı Devleti,yabancı hükümetlerin borçlar meselesine karışmasına her zaman karşı çıkmıştır¹⁴⁶.

Ödemenin durdurulmasından sonra,İ.Hakkı Yeniay’a göre,Hükümet,tahvil sahiplerinin temsilcileri ile temasa geçmiş ve ödeme imkanlarını kontrol etmek üzere onları davet etmiş,tahvil sahiplerinin sendikası tarafından idare edilecek birtakım gelirler göstermiş ve bu suretle büyük bir iyi niyet göstermiştir.İngiliz tahvil sahipleri derneğinin başkanı,Avam Kamarası üyelerinden M. H. Hammond,borçların tasfiyesi için bir proje hazırlamış ve bu proje Londra’da 7 Aralık 1875’de imzalanan heyet-i umumiye toplantısında kabul edilmişti.Projenin esas noktaları şunlardır:

1.6 Ekim 1875 kararnamesinde tasarlandığı gibi,yeni tahvil çıkarılmamalı ve mevcut kuponlarda bir değişiklik yapılmamalıdır.

2.Mevcut teminat sürekli olmalı ve onlara denk olan başka bir teminat bunların yerine geçirilmemelidir.

3.Bir Osmanlı,bir İngiliz,bir Fransız,bir Alman,bir Avusturyalı ve bir İtalyan delegelerinden oluşan uluslar arası bir komisyon oluşturularak,tahsis olunacak

¹⁴⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.126.

gelirlere başkanlık etme,onları tahsil ve tahsilatı Londra'daki Osmanlı Bankası'na yatırma görevleri bu komisyona ait olmalıdır.Osmanlı Bankası bu paraları,çeşitli borçlanmaların taksitlerini dağıtmakla görevli kuruluşlara vermelidir.

4.Teminatlı borçlanmalara ait tahvillerin itibari değerleri,ihraç fiyatlarına indirildikten sonra %10 arttırılmalı,diğerlerinin değerleri ihraç fiyatlarına indirildikten sonra %20 arttırılmalı ve faizler de bu yeni değerler üzerinden hesaplanmalıdır.Bu proje Hükümete anaparadan 78.205.922 sterlin ve faizden 5.343.744 sterlin,toplam olarak 83.549.666 sterlinlik bir indirim sağlamaktaydı¹⁴⁷.

Projeye bütün borçlanmalar dahildi,yalnız Fransa ve İngiltere tarafından faizleri kefalet altına alınan 1855 borçlanması bundan hariç tutulmuştur¹⁴⁸.

Bu proje kabul edilmedi.Bunun sebebi,teklif edilen uluslar arası komisyon meselesinin Hükümet tarafından kabul edilmemesi ve M.Hammond'un yalnızca İngiliz tahvil sahiplerini temsil etmekte olup,Fransız tahvil sahiplerini temsil etmemesiydi.Zaten Fransız tahvil sahipleri de bu projeyi red etmişleridir¹⁴⁹.

P. Rose ile Staniforth İngiliz tahvil sahipleri adına,Manoir da Fransız tahvil sahipleri adına girişimlerde bulundular.Hammond projesindekine benzer teklifler içeren bu önerilerden de sonuç alınamadı¹⁵⁰.

Rusya'nın tahrikiyle 1875 Temmuz'unda Hersek'de başlayan Balkan ayaklanmaları kısa zamanda gelişerek Bosna,Sırbistan,Karadağ ve Bulgaristan'a sıçradı.Sonuç,Osmanlıların ağır bir yenilgisi ile sonuçlanacak,halk arasında "93 Harbi" olarak bilinen,Türk-Rus savaşına dönüştü.Savaş,devletin kaynaklarını

¹⁴⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.57-58.

¹⁴⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.58.

¹⁴⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.58.

¹⁵⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.128.

kuruttu.Savaşın finansmanı için çok sayıda kağıt para piyasaya sürüldü.İç borçlanma büyük boyutlara ulaştı¹⁵¹.

Hükümetin ödemesini durdurduğu borçlanmalara Mısır vergisi ile teminat altına alınanalar da dahildi.Yalnız Fransa ve İngiltere'nin faizlerine kefil oldukları 1855 borçlanması bundan hariç tutulmuştu.Fakat 1854 ve 1871 borçlanmaları kuponlarını ödemeye devam etmekte,1877 tarihinde Hükümetin menfaati vardı.Çünkü öncelikle Hükümet,bu iki borçlanmanın hemen hemen bütün kuponlarının sahipleri olan İngilizleri gücendirmek istemiyordu,buna da sebep,Rusya ile başlayan savaşta İngiltere'nin siyasi yardımına muhtaç olması,diğer taraftan bu savaş dolayısıyla imzalamak istediği bir borçlanma için İngilizlerin yardımına muhtaç olması idi.Bu düşüncelerle,haklarına riayet edilmesi için müracaat etmiş olan 1854 ve 1871 tahvillerinin sahipleri ile görüşmeler yapmak üzere Hükümet 1877 Mayıs'ında Londra'ya bir delege gönderdi.Uzun görüşmelerden sonra Hükümetle tahvil sahipleri arasında 17 Eylül 1877'de bir anlaşma imzalandı¹⁵².

Bu anlaşma uyarınca,1854 yılı borçlanmasının faizi %6'dan %5'e ve itfası %1'den %0,5'e,1871 borçlanmasının faizi %6'dan %4,25'e indirildi ve 1854 borçlanması anaparası tamamen geri ödeninceye kadar 1871 borçlaması anaparasının itfa edilmemesi kararlaştırıldı.Bu suretle Hükümet,280.622 sterlin miktarında bir indirim elde etti¹⁵³.

Hükümet serbest kalan 280.622 sterlinlik Mısır vergisini karşılık göstermek üzere bir borçlanma daha yapmak istiyordu;Çünkü savaş masraflarını başka türlü karşılaması mümkün değildi.Bunun üzerine,1877'de Osmanlı Bankası ve Londra'da Glayn Mills,Currie ve Ortakları aracılığıyla doğrudan doğruya halka müracaat usulü

¹⁵¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.129.

¹⁵² İ.Hakkı Yeniaya,g.e.,s.58.

¹⁵³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.58-59.

ile bir borçlanma sözleşmesine teşebbüs edildi ve tahviller bu kuruluşlar tarafından piyasaya arz edildi.Fakat kimse talip olmadı.Yalnız Hindistan'dan 5.000 sterlinlik bir tutar kaydedildi.Daha sonra 9 Temmuz 1878'de Osmanlı Bankası %5 faizli olan bu tahvilleri %52 fiyatla tamamen satın aldı.Borçlanmanın anaparası 5.000.000 sterlin idi¹⁵⁴.

Daha Osmanlı-Rus savaşı sona ermeden kaybedilen topraklardan İstanbul başta olmak üzere çeşitli merkezlere önemli göçler başladı.Ortaya çıkan barınma ve beslenme sorunlarını halletmek için gereken kaynağın bulunmasında ciddi zorluklar yaşandı.Rusya'nın ağır bir savaş tazminatı isteyeceği haberi yayıldı.Bu durum,Osmanlı tahvillerinin sahiplerinde ciddi bir endişeye yol açtı.Aynı zamanda,o zamana kadar ayrı gruplar halinde hareket eden alacaklıların,davalarında daha etkili olmaları için birleşmelerinde de önemli rol oynadı.Paris'te faaliyet gösterecek İngiliz-Fransız ortak komitesi kuruldu.Komite,Fransız Comte de Tocqueville'i Osmanlı hükümeti ile borçlar meselesini görüşmekle görevlendirdi¹⁵⁵.

Tocqueville'in hazırladığı projde şu hususlar yer almaktaydı:

1.1854,1855 ve 1871 yıllarında imzalanıp Mısır vergisi karşılık gösterilen borçlanmalar hariç diğer bütün borçlanmaların birleştirilmesi.

2.Bütün borçlanma tahvillerinin değerini ihraç fiyatlarına indirilmesi ve üzerlerine ödenmemiş olan faizleri ilave edilmesi.

3.Bütün borçlanmaların faizlerinin %5 olması.

4.Hükümetin borçlanma karşılığı olarak şu gelirleri tahvil sahiplerine vermesi:Gümrük,tütün,tuz,pul,içki geliri,Bulgaristan vergisi,Kıbrıs adasının safi geliri,patent vergisine yapılan zammın sonucu ortaya çıkacak hasılat fazlası.

¹⁵⁴ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.59.

¹⁵⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.129.

5.Bu geliri toplamak ve idare etmek için Osmanlı,Fransız ve İngiliz hükümetleri tarafından seçilecek ikişer delegeden oluşan bir komisyonun oluşturulması.

6.Dalgalı borçları ödemek ve kağıt parayı kaldırmak için hükümet tarafından 200.000.000 franklık yeni bir borçlanmanın imzalanması.

7.Ödenecek borçların faizleri ödendikten sonra,ayrılan gelirden artacak para ile anaparanın itfa edilmesi.

8.Eğer kuponlara tahsis edilen gelirin dışında olan hükümetin geliri,yılda 14.000.000 liraya denk gelmezse,söz konusu ayrılan gelirin üçte birinin hükümete verilmesi¹⁵⁶.

Bu proje de diğerleri gibi Osmanlı hükümeti ve diğer bazı alacaklılar tarafından benimsenmedi.Tocqueville,bu sırada İstanbul'da Rusya'ya karşı uğranılan ağır mağlubiyetin şokunu yaşayan Osmanlı hükümet yetkilileri ile görüşmek fırsatını bulamadı.Konuşabildiği,çoğu yetkisiz kişiler de projeyi yetersiz bulduklarını,özellikle oluşturulacak komisyonun dört üyesinin İngiliz ve Fransızlar tarafından seçilmesinin ileride politik bir baskıya dönüşebileceğinden endişe ettiklerini dile getirdiler¹⁵⁷.Diğer taraftan Fransız bankerler de Osmanlı Devleti'ne 200 milyon franklık yeni bir borç vermeye pek istekli gözükmediler.Ayrıca 1858 ve 1862 borçlanma tahvili sahipleri,bu iki borçlanmadan birincisine tahsis edilmiş olan İstanbul gümrük gelirleriyle,ikincisine teminat olarak gösterilen,tuz ve tütün gibi dolaylı vergiye tabi maddelerin gelirlerinin başka bir işe tahsisine karşı olduklarını açıkladılar¹⁵⁸.

Osmanlı Bankası,Credit Lyonnais,Comptoir d'Escompte,Societe Generale de France ve Camendo ve Ortakları gibi,Osmanlı Devleti ile iş yapan finans kuruluşları

¹⁵⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.59-60.

¹⁵⁷ Haydar Kazgan,"Düyun-u Umumiye",s.699.

¹⁵⁸ A.Du Velay,a.g.e.,s.249.

da Tocqueville'in tekliflerini,bütün Osmanlı tahvili sahiplerini tatmin edecek bir çözüm getirmekten uzak olduğu iddiasıyla,desteklemediklerini açıkladılar¹⁵⁹.

3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos anlaşmasında Rus delegeleri kendilerinin katılmadığı hiçbir mali anlaşmayı kabul etmeyeceklerini belirterek,Tocqueville projesine karşı çıktılar.Ruslar,Osmanlı hükümetinden istedikleri savaş tazminatına öncelik kazandırmak için kaynakların Osmanlı borçlarına tahsisi teklifini olumsuz karşıladılar¹⁶⁰.Bu Proje,Fransız ve İngiliz hükümetlerinin kuvvetli desteğiyle taraflarca belki kabul edilebilirdi.Fakat onlar da bu kadar muhalifi bulunan bir projeyi desteklemeyi doğru bulmadılar¹⁶¹.

2.1.6.Berlin Kongresi ve Borçları Siyasallaştırma Girişimleri

3 Mart 1878'de Ayastofonos'da (Yeşilköy) imzalanan anlaşma uyarınca Osmanlı hükümeti,Rusya'ya savaş tazminatı olarak 802.500.000 frank,yani 35.310.000 Osmanlı lirası vermeyi taahhüt etmişti.Bundan sonra büyük devletler bu anlaşmanın şartlarını tekrar analiz etmek için 13 Haziran 1878'de Berlin'de bir kongre düzenlemeleri üzerine Osmanlı tahvilleri sahipleri,çıkarlarını savunmak için kongreye bir delege heyeti gönderdiler.Açıktır ki,Rusya'ya bu kadar büyük bir tazminat vermeye mecbur olan Osmanlı hükümeti,üstüne birçok arazi de kaybettikten sonra,borçlanma kuponlarının ödenmesi bundan son derece etkilenecekti.İşte tahvil sahipleri,kongreye bunu izah ederek üç ricada bulundular:

1.Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan hükümetlere,borçların bir kısmının yüklenmesi.

2.Alacaklılar anlamında tahvil sahiplerine rüçhan hakkının verilmesi.

3.Osmanlı hükümetinin ödemeyi durdurmasından doğan haklarının savunulması.

¹⁵⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.131.

¹⁶⁰ Haydar Kazgan,a.g.e.,s.699.

¹⁶¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.131.

Osmanlı Devleti'nin yabancı alacaklıları bu girişimleri yaparken,İstanbul'daki banka temsilcileri ile Osmanlı tebası alacaklıları 21 Mart 1878 tarihinde bir sendika kurdular.Sendika mensupları 20 kişilik bir komite oluşturdular.Komite Berlin Kongresi'ne gönderilmek üzere bir metin hazırladı.Metinde,Osmanlı Devleti'nden toprak alacak devletlerin borca iştirak etmeleri gerektiği,Osmanlı Devleti'ne,taahhütlerini yerine getirebilmesi için yardım yapılmasının sağlanması,İmparatorluktan ayrılan ülkeler Osmanlı borçlarından kendilerine isabet edecek miktarı üstlenmedikleri takdirde Osmanlı Devleti'nin borçları ödemede zorlanacağı,bu durumdan da alacaklıların zarar görecekları,Osmanlı borçlarının ödenmesinde kendilerine öncelik tanınmasını ve topraklarından demiryolu geçen yeni devletlerin sağladığı menfaat karşılığı Osmanlı Devleti'nin masraflarına da katılmaları gerektiğine işaret ediliyordu¹⁶².

Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin yabancı alacaklıları ile Osmanlı tebası alacaklılarının istekleri hemen hemen aynı hususları içermektedir.Bundan dolayı iki grubun işbirliği yaparak delegeler üzerinde daha etkili olmaları ve başarılı bir sonuç almaları mümkün olmuştur¹⁶³.

Alacaklıların istekleri Berlin'de toplanan delegeler tarafından genelde olumlu karşılanmıştır.Fransız Delegesi Waddington,İngiliz Delegesi Lord Salisbury,İtalyan Delegesi Kont Corti ve Avusturya Delegesi Baron Haymerle'nin desteği sağlanmıştır.Nitekim 11 Temmuz 1870 tarihinde İtalyan Delegesi Kont Corti,İngiliz ve Fransız Delegeleriyle ortak olarak Kongre'ye şu öneriyi vermiştir:“Kongre'de temsil olunan devletler,İstanbul'da hükümetleri tarafından tayin olunacak uzmanlarından oluşan bir komisyonun teşkilini ve bu komisyonun tahvil sahiplerinin

¹⁶² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.133.

¹⁶³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.133.

şikayetlerini inceleme ve Osmanlı Devleti'nin mali durumu ölçüsünde bu talepleri karşılamaya memur edilmesini Babıali'ye tavsiye ederler”¹⁶⁴.

Osmanlı delegesi Kara Todor Paşa,devletin iç meselesi olarak gördüğü borçların uluslararası bir kongrede ele alınmasından rahatsız oldu.Paşa önergeye itiraz ederek,hükümetinin mali işlere önem vereceğini,çünkü bunun bir gereklilik olduğunu ve mali durumun düzeltilmesi için Babıali'nin elinden gelen herşeyi yapacağını,bundan hiç kimsenin endişe etmemesi gerektiğini söyledi.Diğer delegeler tarafından da desteklenen bu teklif Osmanlı temsilcisinin itirazına rağmen kabul edildi¹⁶⁵.

13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Anlaşması'na borçlarla ilgili şu hususlar ilave edildi:

1.Bulgaristan Padişah'a,miktarını büyük devletlerin tesbit edeceği bir vergi ödeyecektir.

2.Doğu Rumeli gelirinin bir kısmı Osmanlı borçlarının ödenmesine tahsis edilecektir.

3.Bulgaristan,Sırbistan ve Karadağ Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldıkları toprak nisbetinde Osmanlı borçlarına iştirak edecektir.

4.Babıali'nin Doğu Rumeli demiryolları üzerindeki yasal hak ve sorumlulukları tanınacaktır¹⁶⁶.

Ayrıca Rus delegesi,kendilerine ödenecek savaş tazminatının tahvil sahiplerinin haklarını ihlal etmeyeceğini beyan etmiştir¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.134.

¹⁶⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.134.

¹⁶⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.134.

¹⁶⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.135.

Osmanlı tahvil sahipleri Berlin Kongresi'nde umduklarının ancak bir kısmını elde etmişlerdir. Borçlara büyük Avrupa devletlerinin dikkati çekilerek, ilk defa resmi bir toplantıda ele alınmış ve onların desteği sağlanmıştır. Ancak Kongre'de temsil olunan devletlerin temsilcilerinden oluşacak uluslararası bir komisyonun kurulması Osmanlı hükümetine kabul ettirilememiştir. Böylece alacaklıların Avrupa devletlerinin siyasi desteğini arkalarına alma teşebbüsü bir kez daha neticesiz kalmıştır¹⁶⁸.

Osmanlı Devleti borçları inkar etmemiş, ilk fırsatta ödemeleri tekrar başlatacağını ifade etmiştir. Babıali borçları, alacaklılarla kendi arasındaki bir mesele olduğunda ısrar etmiş, uluslararası bir komisyona götürülerek, meselenin siyasi bir boyut kazandırılmasına karşı çıkmıştır. Hammond projesinden itibaren uluslar arası komisyon teşkiline karşı çıkarak istikrarlı bir tutum izlemiştir. Osmanlı borçlarından bir kısmının İmparatorluktan ayrılan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'a aktarılması Babıali'nin lehine bir karar olmuştur¹⁶⁹.

2.1.7. Osmanlı Hükümeti'nin Çabaları

Osmanlı hükümeti alacaklı temsilcilerine çağrıda bulunarak hükümetle müzakerelerde bulunmak üzere İstanbul'a gelmelerini istedi. Bu arada Babıali Avrupa devletlerinin uluslar arası bir komisyon teşkil ederek kendisini bir emri vaki karşısında bırakmaması için 1 Ekim 1878 tarihinde, yetkileri bir irade ile belirlenen mali bir komisyon kurduğunu açıkladı. Bu komisyon eski sadrazamlardan Hayrettin Paşa, Meclis-i Mebusan Birinci ve İkinci Başkanları Hasan Fehmi ile Ohannes Allahverdi efendiler, Osmanlı Bankası Genel Müdürü Forster ve Credit Lyonnais Müdürü Mercet'den oluşmaktaydı. Üst düzey Osmanlı bürokratları ile İstanbul'daki

¹⁶⁸ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 135.

¹⁶⁹ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 135.

banka temsilcilerinden oluşan bu komisyona Fransız ve İngiliz temsilciler de katılabileceklerdi¹⁷⁰.Durum ilgili devletlere ve alacaklılardan oluşan komite ve sendikalara duyuruldu.Böylece ilgili devletlerin tayin edecekleri üyelerden oluşacak uluslararası bir komisyonun kurulması önlenmiş oldu.Hükümet komisyon çalışmalarını istediği gibi takvime bağlayarak,ekonomisini düzene koyabilmek için zaman da kazanabilecekti.Komisyonun görevi şu şekilde tesbit edilmişti:

1.Komisyon İmparatorluğun gelir ve giderini inceledikten sonra,gelecek yıl için güven telkin edecek genel bir bütçe hazırlayacaktır.

2.Komisyon maliyeyi düzeltmek amacıyla alınacak tedbirlerle ilgili bir teklif hazırlayarak Babıali'nin onayına sunacaktır.Uzun ve kısa vadeli borçlar incelenerek,yıllık gelirden borçların faizlerine tahsis edilebilecek miktar belirlenecektir.Zorunlu masraflarda indirim yapabilme,normal masrafları kısabilme ve nihayet gelirleri daha iyi değerlendirme çareleri aranacaktır.Bundan başka vergi toplama usulünü düzeltme yoluna gidilecektir.

3.Nezaretlerin bütçeleri titiz bir şekilde gözden geçirilerek kontrol edilecektir.

4.Kağıt paranın tedavülden kaldırılması hakkında verilmiş raporlar incelenerek gerekli tedbirler alınacaktır¹⁷¹.

Özetle,Komisyon Osmanlı maliyesini inceleyerek gelecek yıl için bir bütçe hazırlayacak,hazinenin gelirini artırabilmek amacıyla alınabilecek tedbirleri belirleyecek,masraflardan tasarruf yollarını arayacak,nezaretlerin bütçelerini kontrol edecek ve nihayet kağıt paranın tedavülden kaldırılması ile ilgili hazırlanmış raporları ve bunların uygulanabilirliğini inceleyecekti¹⁷².

¹⁷⁰ A.Du Velay,a.g.e.,s.245.

¹⁷¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.136.

¹⁷² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.136.

Burada Babıali, öncelikle devlet gelirlerini artırmayı, sonra da askıya alınan borç ödemelerini tekrar başlatmayı hedeflemektedir¹⁷³.

Savaş sonrası Osmanlılar üç önemli ekonomik sorunla karşı karşıya kalmışlardı. Bunlar;

1. Savaşın yaralarının sarılması, özellikle göçmen sorununun halledilmesi,

2. Rusya'ya savaş tazminatının ödenerek, Rusların alacaklarını bahane edip, herhangi bir Osmanlı toprağını işgale kalkışmalarının önlenmesi,

3. İç ve dış borç ödemelerine tekrar başlanması¹⁷⁴.

Bu ve diğer hususların gerçekleştirilebilmesi için hükümetin acilen yeni kaynaklara ihtiyacı vardı. Yeni borç bulunması hemen hemen imkansızdı. Para basılması piyasayı olumsuz etkilemekteydi. Bu durum karşısında tek çare kaynakların daha rantabl hale getirilmesiydi. Bunun için de mevcut durumun tesbit edilmesi ve alınacak tedbirlerin belirlenmesi gerekiyordu. Komisyondan öncelikle bu konuda bir çalışma yapması istendi. Komisyon uzun bir çalışma sonunda hazırladığı raporu hükümete sundu¹⁷⁵.

Rapora göre, yıllardan beri devam eden isyan ve savaşlar mali dengenin bozulmasında önemli rol oynamıştı. Mali dengenin bozulmasındaki diğer unsurlar hükümetin gelecek yılların gelirlerini peşin alması ve yerine getiremeyeceği taahhütlerde bulunması idi. Hükümet memurların maaşını zamanında ödeyemediği için suistimallerin önüne geçilemiyordu. Son yıllardaki siyasi gelişmeler sebebiyle bütçe açıkları gittikçe büyümüştü. Devlet gelirlerinin kağıt para veya ayarı düşük

¹⁷³ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 137.

¹⁷⁴ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 137.

¹⁷⁵ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 137.

para ile toplanması bütçe açıklarının daha da büyümesinde etkili diğer bir faktör olmuştur¹⁷⁶.

Komisyon raporuna göre alınacak bir takım önlemlerle mali durumun daha da bozulması önlenebilirdi. Bunun için de ilk planda masraflar kat'i olarak kısılmalı, gelirler artırılarak suistimallere son verilmeliydi. Ancak bu tasarruf küçük memurların maaşlarından indirim yapmakla değil, yüksek maaş alan memurların ücretlerinden kesinti yapmak suretiyle gerçekleştirilmeliydi. Hak edenlere emekli maaşı bağlanabilmesi için bazı kimselere haksız yere tahsis edilen maaşlar kaldırılmalıydı. Bazı gereksiz memuriyetler fesh edilmeli, kendilerinden yararlanılamayan memurların işine son verilmeliydi. Tophane ile Harbiye, Maarifle Adliye, Ziraatle, Maden, Orman ve Ticaret Nezaretleri birleştirilerek tasarrufa gidilmeliydi. Vergi tahsil masrafları azaltılmalı, bürokratik formaliteler basitleştirilmeliydi. Alt yapıya yönelik çalışmalar hızlandırılmalı, madenlere ait nizamnameler günün şartlarına uydurulmalı, madenlerin vilayetler tarafından işletilmesi sistemine son verilmeliydi. Bir kısım devlet emlakı satılmalı veya kiraya verilmeliydi. Yerli sanayiye olumsuz yönde etkileyen %7 oranındaki transit vergisi kaldırılmalı, para sistemi ıslah edilerek kağıt para ve ayarı düşük paralar tedavülden çekilmeliydi. Vergi tarh ve tahsilatında zenginler himaye edilerek, vergi yükü fakir ve az gelirlilere yüklenmekteydi. Gümrüklerde tuz ve tütünden alınan vergilerde kaçakçılık yapılarak hazine zarara uğratılmaktaydı. Mali idare yeniden teşkilatlandırılmalı, bu iş için Avrupalı müfettiş ve kontrolörlerden yararlanılmalıydı. Bütçeler usulüne uygun şekilde yapılmalı ve bakanların bakanlıklarına tahsis edilen bütçelerden şahsi çıkar sağlamaları önlenmeliydi¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 137.

¹⁷⁷ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 138.

Rapor,1870'li yılların sonunda Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde ortaya koyan bir belge olması bakımından önemlidir.Ancak rapor,dönemin yetkilileri tarafından itibare alınmayarak daha önce hazırlanan benzerleri gibi unutulmaya terk edilmiştir.Komisyon borçlarla ilgili kayda değer bir çalışma yapamadı.Ümitlerini Berlin'de uluslararası bir komitenin kurulmasına bağlayan Osmanlı tahvil sahipleri arasında Osmanlı hükümetiyle görüşmelere başlama hususunda görüş birliği sağlanamadı.Bireysel düzeyde yapılan girişimler de sonuç vermedi.Komisyon Muharrem Kararnamesi'ne kadar daha çok Osmanlı Bankası temsilcilerinin hazırladıkları raporların incelenmesiyle meşgul oldu¹⁷⁸.

Daha çok Berlin Kongresi sonrası ortaya çıkan ihtilafların halliyle uğraşan Fransa ve İngiltere,Berlin Kongresi'ndeki tavsiyeler doğrultusunda uluslararası bir komite oluşturma konusunda herhangi bir girişimde bulunmadılar¹⁷⁹.

Tahta yeni çıkmış olan Sultan II.Abdülhamit,ülkede mali reformları gerçekleştirmek için büyük bir çaba içine girmişti.İlk fırsatta da ödemelerin yeniden başlatılmasını düşünmekteydi.Nitekim savaş sonrası sorunlar hafifleyince hükümetin ele aldığı konulardan birisi de borçların geri ödenmesi için çalışmaların başlatılması oldu.Batı'ya fazla güvenmediği anlaşılan Sultan'ın borçlar meselesini ele almasındaki başka bir etken de İngiliz ve Fransızların alacaklarını bahane ederek yönetime müdahale etme endişesi idi¹⁸⁰.

Sultan II.Abdülhamit,işe idari kademedeki değişiklik ile başladı.Sadrazamlığa Said Paşa'yı,Maliye Nzaırlığı'na da İbrahim Efendi'yi getirdi.Yeni Maliye Nazırı ülkenin ekonomik meselelerini bilen,çeşitli görevlerde bulunmuş,Padişah'ın güvendiği bir devlet adamı idi.İbrahim Efendi borçların uzun süreden beri

¹⁷⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.138-139.

¹⁷⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.139.

¹⁸⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.139.

sürüncemede bırakılmasının ülke çıkarlarına zarar vereceği,Batı ile ilişkileri olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesinde idi.Devletin ihtiyaç duyduğu sıcak parayı iç ve dış piyasadan bulabilmesi için eski borçların ödenme yollarının aranması gerektiğini savunmaktaydı.Sadrazam da bu konuda kendisini desteklemekteydi¹⁸¹.

2.2.Rüsum-u Sitte İdaresi:Said Paşa Hükümeti ilk olarak büyük kısmı Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası'na ait yaklaşık 8.725.000 lira tutarındaki iç borçları ele aldı.Gerek Galata Bankerleri,gerekse diğer kredi kuruluşları 6 Ekim kararlarından büyük zararlara uğramışlardı.Hükümete mali kaynak sağlama konusunda önemli bir kuruluş olan,Galatalı Bankerlere ait Credit General Ottoman,İstanbul Bankası,Osmanlı Kambiyo ve Menkul Kıymetler Şirketi ve bu arada Osmanlı Bankası hükümetten alacaklarını tahsil edemedikleri gibi,ellerindeki tahvillerin birkaç yıl içerisinde %500'den fazla değer kaybetmesi sebebiyle büyük bir sarsıntı geçirmişler,iflasın eşiğine gelmişlerdi.Bu durumda hükümet hemen bütün vergi dışı para kaynaklarından mahrum kalmıştı¹⁸².

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri Rusya'ya karşı yapılan savaşta devlete maddi destek sağlamaya çalışmışlardı.Ayrıca Osmanlı Bankası,1877 yılında çıkartılan Müdafaa borçlanmaları dış piyasalarda alıcı bulamayınca,bunların hepsini satın alarak hükümete geçici de olsa bir rahatlık sağlamıştı¹⁸³.

Diğer taraftan Osmanlı hükümeti dış borçların bir kısmını ödemişti.Parvus Efendi'nin verdiği rakamlara göre¹⁸⁴,1858 yılında dış borçların geri ödeme oranı

¹⁸¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.139.

¹⁸² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.140-141

¹⁸³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.141.

¹⁸⁴ Parvus Efendi,Türkiye'nin Mali Tutsaklığı,İstanbul 1977,s.36.

%36,5;1860 yılında %30,8;1862 yılında %56,6;1863 yılında %50,9;1869 yılında %10,1;1873 yılında ise %3,5 idi.

Buradan da anlaşılacağı üzere,Osmanlı hükümeti 6 Ekim Kararnamesi'ne kadar ele geçen para üzerinden dış borçların yaklaşık %31,4'ünü ödemiş bulunuyordu.Buna karşılık ödenen iç borçların miktarı çok daha düşüktü.Yerli alacaklıların organize olarak hükümetle müzakereye hazır olduklarını bildirmelerine rağmen,yabancı alacaklılar arasında henüz bir birlik mevcut değildi.Fransız ve İngiliz alacaklılar ayrı ayrı hareket ettikleri gibi,bireysel girişimde bulunanlar dahi mevcuttu.Üstelik Osmanlı Hükümeti'nin görüşme taleplerini de reddetmişlerdi.Yabancılar daha çok hükümetlerini devreye sokarak bir çözüm bulma çabası içindeydiler.Son olarak,zaman zaman yabancı basında,İngiltere ve Fransa'nın borçları ödemesi için Osmanlı Devleti'ne karşı kuvvet kullanacaklarına dair çıkan haberlere İstanbul'da duyulan tepki,Osmanlı Hükümeti'nin Galata Bankerleri ve yerli finans kuruluşları temsilcileriyle müzakerelere başlamasının diğer bir sebebi oldu.Osmanlı Hükümeti geri ödemeleri başlatma konusunda samimi olduğunu,bu konuda özellikle Batı'da ileri sürülen iddiaların gerçekleri yansıtmadığını göstermek istiyordu.Hükümetin yerli alacaklılara öncelik tanımasında etkili olan bir başka husus da onların son savaşta kendisine sağladığı maddi destektir.Yabancıların uzlaşmaz tutumlarına karşılık,Babıali kendisiyle anlaşmaya hazır olan Osmanlı Bankası ve yerli alacaklılardan bir teklif hazırlamalarını istedi¹⁸⁵.

Hazırlanan teklif hükümet tarafından kabul edilince,22 Kasım 1879 tarihinde taraflar arasında bir sözleşme imzalandı.Bu sözleşmenin esasları şöyleydi¹⁸⁶:

¹⁸⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.142.

¹⁸⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.61.

1.Küçük bir miktarı indirildikten sonra geriye kalan bu borçların toplamı 8.725.000 lira tutmakta olup,bu para 10 senede faiz ve anapara itfa akçesi olmak üzere 1.100.000 liralık taksitler şeklinde ödenecek ve bu senelik taksitler 3'er aylık parçalara ayrılarak ödenecektir.

2.Hükümet,buna teminat olarak tütün,tuz,pul,içki,bazı yerlerin ipek aşarının ve balık avı resminin gelirini kendilerine bir bedel karşılığında ihale ve bir komisyon karşılığında da tuz ve tütün tekellerinin yönetimini bırakacaktır.

3.Bu gelirden 1.100.000 lira çıkarıldıktan sonra geriye kalan kısım,diğer bazı gelirlerle birlikte hükümetin dış borç ve diğer iç borçlarının ödenmesine tahsis edilecektir.

4.10 yıllık sürenin sona ermesinden önce,hükümet,söz konusu 8.725.000 liralık borçlarını tamamen öderse veya Osmanlı tahvil sahipleri için daha uygun bir ödeme şekli uygulamasını kararlaştırırsa işbu sözleşme feshedilecektir.

Hükümetin bu suretle ihale ettiği gelirler 6 tane olduğundan,bunu yönetmek için oluşturulan idareye "Rüsum-u Sitte İdaresi" ve anlaşma 6 vergiye dayandığı için de "Rüsum-u Sitte (6 vergi) Anlaşması" denilmiştir¹⁸⁷.

Rüsum-u Sitte İdaresi kendisine tahsis edilen vergileri devlet hesabına toplayarak alacaklılara dağıtacaktır.İdare bu amaçla istediği kadar personel istihdam edebilecekti.Kuruluşun masrafları Rüsum-u Sitte gelirlerinden karşılanacaktı.Rüsum-u Sitte İdaresi Maliye Nezareti'ne bağlı olacaktı.Rüsum-u Sitte İdaresi'nin özelliği devletin,Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri'ne olan borcunu belirli bir kaynağa dayandırmış olmasıdır.Bu haliyle Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına giden yolu açmıştır.Rüsum-u Sitte Anlaşması Osmanlı

¹⁸⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.61,Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.145.

Devleti'nin borçlarını ödeme hususundaki iyi niyetinin bir göstergesi idi.Bu durum yerli alacaklılar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.Çünkü alacakları sağlam kaynaklara bağlanmıştı¹⁸⁸.

2.2.1.Yabancı Alacaklıları Ödeme Kapsamına Alma Girişimleri:Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri'yle yapılan müzakere ve sağlanan mutabakat başlangıcından beri Avrupa ülkelerinde dikkatle takip ediliyordu.Rüsum-u Sitte Anlaşması,Berlin Konferansı'ndan sonra yavaş yavaş güncelliğini kaybetmeye başlayan borçlar meselesini tekrar gündeme getirebilirdi.Böyle bir gelişmeye meydan vermemek için Osmanlı hükümeti,aynı tarihlerde yayınladığı bir kararname ile imkanlar nisbetinde Ocak 1880'den itibaren Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri dışında kalan yerli alacaklılarla yabancı tahvil sahiplerine ödemelerin yeniden başlayacağını duyurdu.Bu ikinci grup alacaklılara yıllık 1.350.000 lira tahsis edilecekti.Bu meblağ yılda iki taksit halinde ödenecekti.Hükümet ayrı bir nizamname ile bu meblağın alacaklılara nasıl dağıtılacağını tesbit edecekti.Kararname,alacaklıların hakları saklı kalmak kaydıyla 10 yıl için geçerli olacaktı¹⁸⁹.

Hükümet 1.350.000 liralık taahhütüne şu kaynakları karşılık gösterecekti:

1.Rüsum-i Sitte gelir fazlası,

2.Kıbrıs ve Doğu Rumeli vergileri.

Bu iki kaynak kafi gelmediği taktirde,Bulgar Prensliği vergisi ile Sırbistan ve Karadağ'ın düyun-u umumiye hissesi olarak ödedikleri miktar,yeni konulacak vergi gelirlerini üçte biri,gelir vergisi yerine konacak patent vergisi fazlası

¹⁸⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.143.

¹⁸⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.143-144.

kullanılacaktı.Bütün bu kaynakların geliri 1.350.000 liraya ulaşmazsa eksik kısım diğer hazine gelirlerinden tamamlanabilecekti¹⁹⁰.

Hükümet bu kararnameyle daha önce teminat olarak gösterilmiş olan gümrük gelirlerinin serbest bırakılmasını sağlayarak hazineyi önemli bir gelire kavuşturmuştur¹⁹¹.

Diğer taraftan hükümet,dış borçlara teminat olarak gösterdiği kaynaklara,ticaret anlaşmalarının yenilenmesinden doğacak fazla gümrük gelirlerini de dahil ederek yabancıların öteden beri muhalefet ettikleri gümrük vergilerinin artırılması için bir baskı unsuru olarak kullanmak istemiştir¹⁹².

Patent vergisi sadece ticaretle uğraşan Osmanlı tebasından alınan bir nevi kazanç vergisiydi.Kapitülasyon hükümlerine göre yabancılar bu vergiden muaftılar.Hazinenin önemli kaybına sebep olan bu muafiyeti kaldırmak için Osmanlı hükümetleri bazı girişimlerde bulundularsa da netice alamadılar.Yabancılar kazançlarının azalması anlamına gelecek bu duruma razı olmadılar.Hükümet gümrük vergilerinin yükseltilmesinde olduğu gibi patent vergisinin yabancılara tescim edilmesinde de aynı yolu izledi.Bunu da yabancı borçların ödenmesine tahsis edilen kaynaklara dahil ederek yabancı hükümetlerin bu husustaki tutumlarını yumuşatmaya çalıştı¹⁹³.

Gerek rüsum- sitte anlaşması,gerekse bu anlaşmaya bağlı olarak yayınlanan kararname yerli alacaklılar tarafından ümit verici bir gelişme olarak algılandı.Osmanlı hükümetinden alacaklarını tahsil etme şansı ortaya çıkmıştı.Buna karşılık yabancı alacaklıların tepkisi sert oldu.Onlar,Osmanlı Bankası ve Galata

¹⁹⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.144.

¹⁹¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.144.

¹⁹² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.145.

¹⁹³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.145.

Bankerleri ile anlaşma yapılmasını yerli alacaklıların himaye edilmesi şeklinde yorumladılar.Kendi sermayeleri ile kurulan Osmanlı Bankası ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işbirlikçileri olan Galata Banker ve Sarrafları'nın Osmanlı hükümetiyle anlaşma yapmalarını ihanet olarak nitelediler.Kendilerinin başında bulunmadığı Rüsum-i Sitte İdaresi'nin başarıya ulaşamayacağını iddia ettiler.Tocqueville ve Hammond'i İstanbul'a yollayarak Rüsum-i Sitte Anlaşması'na alternatif proje sundular.Hatta İngilizler,tekliflerinin kabulü için devreye Lord Salisbury'i soktular.Lord Salisbury,Hammond'in kendilerine ilettiği tekliflerinin kabulü halinde,Yunanistan ile mevcut sınır ihtilafının hallinde Osmanlı Devleti'ne destek sağlayacağını bildirmekten dahi geri kalmadı.Ancak bu girişim de sonuç vermedi.Uluslararası bir komisyonun kurulmasını öngören bu son teklif de daha öncekiler gibi Babıali nezdinde itibar görmedi¹⁹⁴.

Yabancı alacaklılarla Osmanlı hükümeti arasında bu gelişmeler yaşanırken,Rüsum-i Sitte İdaresi kuruluş hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı.Rüsum-i Sitte İdaresi önemli bir adım olarak R.Hamilton Lang'ı başkanlığa getirmeyi başardı.Lang,gerek Osmanlı yönetiminin,gerekse Avrupa finans çevrelerinin yakından tanıdığı bir isimdi.Romanya maliyesini düzelterek büyük bir ün yapmıştı.Kendisi bir maliyeci olmakla beraber,kişiliğine duyulan saygı,telkin ettiği güven ve tarafsızlığı dolayısıyla,Yunanistan ve Karadağ sınır ihtilafını çözmek için kurulan komisyonlarda görev almış ve sorunun çözümüne yaptığı katkı dolayısıyla büyük taktir toplamıştı.Böyle bir kişinin Rüsum-i Sitte İdaresi'nin başına getirilmesi,bu kuruluşa olan güveni artırdı ve başarı şansını yükseltti.Türkiye'de 1880'li yılların siyasi ve ekonomik olumsuzluklarının yaşandığı bir dönemde iş

¹⁹⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.145-146.

başına gelen Lang iyi bir mücadele örneği verdi.Yetenekli kişilerden oluşan 5.714 kişilik bir memur ve hizmetli kadrosu oluşturdu.Tezkilat üzerinde sıkı bir denetim kurarak Osmanlı toplumunun hastalığı olan iltimas ve rüşveti yasakladı.Tezebbüs edenlere ağır cezalar uyguladı.Mahalli yönetici ve emniyet güçleriyle işbirliği yaparak kaçakçılara karşı amansız bir mücadeleye girişti.Bu tedbirler sayesinde kuruluşun gelirlerinde önemli gelişmeler kaydedildi.Nitekim,bizzat Lang'ın kaleme aldığı altı aylık raporda Rüsum-i Sitte İdaresi'nin geliri 1.620.000 lira olarak tahmin edildi ki,bu rakam idarenin alacaklıları için öngördüğü 1.100.000 liranın oldukça üstündeydi.Bu durumda yılda 500.000 liranın dış borçlara tahsisi mümkün olacaktı.Avrupa'nın bazı önemli yayın organlarında yayınlanan raporunda Lang,iyimser bir tablo çizdi.Osmanlı memurlarının yetenekli olduğundan bahisle,kendilerine muntazam ve yeterli maaş verildiği ve başlarında Batılı bir uzman bulunduğu taktirde önemli işler başarabileceklerini,rüşvet ve iltimasa tezebbüs etmeyeceklerini dile getirdi.Bundan daha önemli olarak,iyi yönetilmek şartıyla ülke kaynaklarının borçları ödeyebilecek güçte olduğunu iddia etti.Osmanlı Devleti'nin borç ödemedeki aczinin ülkenin fakirliğinden değil,kötü yönetimden kaynaklandığını ileri sürdü¹⁹⁵.

Lang'ın raporu gerek yurt içinde gerekse yurt dışında olumlu bir hava yarattı.Ümitli bir bekleyişe yol açtı.İlk altı aylık uygulama Lang'ın haklı olduğunu gösterdi.Hasılat beklenilenin de üstünde gerçekleşti.İstanbul ve Avrupa borsalarında Osmanlı tahvilleri değer kazandı.İkinci altı aydan daha olumlu sonuç alındı.Taksitlerin ödenmesinde hiçbir aksama görülmedi.Böylece herkes Osmanlılardaki borç ödeme güçlüğüünün büyük ölçüde kötü yönetimden

¹⁹⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.146-147.

kaynaklandığını iyice görmüş oldu.Bu durum yabancı alacaklıların dikkatlerini Rûsum-i Sitte İdaresi'ne çevirmelerine sebep oldu.Hükümetlerinin desteğini de arkalarına alan Osmanlı tahvil sahipleri Rûsum-i Sitte İdaresi'ne talip olduklarını bildirdiler.Batılı hükümetler de Karadağ ve Yunanistan sınır ihtilafı ile Ermeni meselelerini gündeme getirerek Babıali'ye baskı yapmaya teşebbüs ettiler.Çünkü Berlin Anlaşması'nda Karadağ'a ek bir toprak parçası verilmesi,Yanya,Tırhala,Preveze ve Galos tarafından bir miktar toprağın Yunanistan'a bırakılarak,bir sınır düzenlenmesi yapılması ve Ermenilerle meskun yerlerde ıslahat programları uygulanması kararlaştırılmıştı.Bu hususların denetlenmesini Avrupa büyük devletleri üstlenmişlerdi.Ancak Babıali bu meselelerin hallinde bazı zorluklarla karşılaşınca iş uzadı.Fransa,İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Avrupa büyük devletleri bu durumu bahane ederek Osmanlı hükümetlerine kendi isteklerini kabul ettirmek için baskı yapmaya başladılar.Bunlardan birisi de borçların ödenmesi meselesi idi¹⁹⁶.

Öteden beri borçlarını ödeme yolları arayan Babıali,Avrupalı alacaklılara durumu kendileriyle müzakere etmeye hazır olduğunu bildirdi.Babıali dış borçlar meselesinin bir çözüme kavuşturulmasını kendi çıkarları açısından da gerekli görmekteydi.Herşeyden önce böyle bir çözüm şekinden sonra Avrupa para piyasalarına müracaat imkanı ortaya çıkacaktı.Avrupa devletleriyle siyasi ilişkiler düzelecek,bazı meselelerin çözümünde onların yardımından yararlanma fırsatı doğacaktı.Ayrıca Osmanlı Devleti borçlar meselesinde bir oldu-bitti karşısında kalmayacaktı.Babıali,3 Ekim 1880 tarihli bir nota ile Avrupalı alacaklıların temsilcilerine görüşme çağrısında bulundu¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.147-148.

¹⁹⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.148.

Bu hususla ilgili olarak notada şöyle denilmekteydi:“Babıali gerek doğrudan doğruya ve gerekse yabancı ülkelerdeki elçilikleri vasıtasıyla,alacaklı temsilcilerini,Osmanlı hükümetiyle,Avrupa büyük devletlerinin hiçbir müdahalesi olmaksızın,borçların ödenmesi ve Rusya’ya verilecek savaş tazminatını müzakere ve bu hususta adil bir anlaşma yapmak üzere İstanbul’a davet edecektir”.Notada,mali konular yanında siyasi konulara da temas edilerek,Karadağ ve Yunanistan sınır meselesinin halledileceği,Ermenilerle meskun yerlerde ıslahatların hayata geçirileceği ve Rumeli’de gerekli düzenlemelerin yapılacağı vurgulanıyordu¹⁹⁸.

Babıali,özellikle Rüsum-i Sitte İdaresi’nin elde etmiş olduğu iyi netice dolayısıyla tahvil sahiplerinin uluslararası bir komisyon oluşturulması ısrarından vazgeçebileceklerini ümit etmekteydi.Çünkü,borçları bir iç mesele olarak gören Osmanlı Devleti,uluslararası komisyon oluşturulmasını iç işlerine müdahale olarak görmekte,bütün gücüyle böyle bir ihtimali ortadan kaldırmaya çalışmaktaydı¹⁹⁹.

Osmanlı Devleti’ne göre,hükümetle alacaklılar arasında bir anlaşma yapılıncı,alacaklılar,Rüsum-i Sitte İdaresi’nin yerini alacak olan yeni yönetime bırakılacak gelirleri idare edecek bir banka göstereceklerdi.Bu bankanın görevi topladığı gelirleri alacaklılara dağıtmak olacaktı²⁰⁰.

Gümrük anlaşmalarında halen %8 oranındaki gümrük vergilerini artıracak mahiyette yeni anlaşmalar yapıldığı takdirde ortaya çıkacak artışlar,gelir vergisi yerine yürürlüğe konacak olan patent vergisi uygulamasından hasıl olacak gelir fazlası,Doğu Rumeli,Kıbrıs ve Bulgaristan vergi hasılatı ve devletin artan gelirlerinin bir kısmı borçların ödenmesine tahsis edilecekti.Kısa vadeli borçlarla,Rusya’ya ödenecek savaş tazminatı da anlaşma kapsamına

¹⁹⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.148.

¹⁹⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.148.

²⁰⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.149.

alınacaktı.Rüsum-i Sitte gelirleri ile bunlara ilave edilecek,yukarıda sayılan kaynaklardan elde edilecek hasılatın alacaklılara dağıtılmasında belirlenecek banka yetkili olacaktı.Hükümet vergileri kontrol hakkına sahip olacaktı²⁰¹.

Osmanlı hükümeti bütün bu vaatlerine karşılık Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlerden,kendisine karşı kuvvet kullanma tehdidinden vazgeçmelerini,gelecek endişesinden uzak yaşamak gibi meşru bir hakkı bulunduğunun büyük devletler tarafından dikkate alınmasını,ihtilafların çözümünde bütün ülkelerin menfaati olduğunun bilinmesini ve bu hususta kendisine teminat verilmesini istemektedir.Başka bir ifadeyle,Osmanlı Devleti,Berlin Anlaşması'ndan geriye kalan sorunların çözümüne katkıda bulunacağını vaat ederken,Avrupa devletlerinden de kendisini rahat bırakmalarını istemektedir²⁰².

Sonuç olarak,Osmanlı Devleti 3 Ekim'i zamanlama olarak iyi seçmiştir.Çünkü,Rüsum-i Sitte gelirleri,o yıl mahsulün de iyi olması sebebiyle beklenilenin üzerinde gerçekleşmiştir.Avrupa'da iyi yöneltmek kaydıyla,Osmanlı gelirlerinin borçları karşılayabileceği izlenimini kuvvetlendirmiş,Babıali ile borçları müzakere etmemek hususunda örgütlenmiş bazı tahvilat sahipleri arasında çözülme başlamıştır.Bunlarda gün geçtikçe Osmanlı hükümetiyle borçları müzakere arzusu daha açık bir şekilde kendisini göstermiştir²⁰³.

Osmanlı hükümeti 23 Ekim 1880 tarihinde yeni bir kararname yayınlayarak 3 Ekim tarihli çağrısını tekrarladı.Burada da hükümetin borçları yeniden ödemeye başlama arzusu dile getirildi.Alacaklılardan temsilcilerini İstanbul'a göndermeleri istendi.Hükümetin temsilcilerle müzakere etmek istediği hususlar da aynı idi²⁰⁴:

²⁰¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.149.

²⁰² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.149.

²⁰³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.150.

²⁰⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.150.

1.Osmanlı hükümetiyle temsilciler arasında anlaşma sağlanır sağlanmaz Rüşum-i Sitte İdaresi yerine yeni bir yönetim oluşturulacak,bu yönetim bir banka belirleyecektir.Banka borçlara karşılık gösterilecek gelirleri idare edecektir.Elde edilen hasılat borçların ödenmesine tahsis edilecektir.Osmanlı hükümeti kontrol hakkını muhafaza edecektir.

2.Gümrük anlaşmalarının şimdiki %8 oranı yükseltildiği takdirde aradaki fark borçların faiz ve amortisman ödemelerine tahsis edilecektir.

3.Aşağıdaki gelirler de borçların faiz ve amortisman ödemelerine tahsis edilecektir.

a.Patent vergisinin yürürlüğe konması sonucunda halen uygulanmakta olan gelir vergisine nazaran ortaya çıkacak gelirin tamamı,

b.Doğu Rumeli vergi geliri,

c.Kıbrıs adası vergi geliri,

d.Bulgaristan vergi geliri,

e.Bugünkü devlet gelirlerinin artması sonucu elde edilecek farkın bir kısmı,kısa vadeli borçlar ve Rusya'ya ödenecek savaş tazminatı da bu kaynaklara dayandırılacaktır.

Avrupalı alacaklılara yönetilen 3 ve 23 Ekim 1880 tarihli çağrılarda dikkat çeken hususların başında,Osmanlı hükümetinin borçları ödeme konusundaki kararlılığı gelmektedir.Bir diğer nokta da Babıali'nin borçlara karşılık gösterdiği kaynakların açıklığıdır.Her iki çağrıda da hükümetin telaffuzdan dikkatle kaçındığı başka bir husus,uluslararası bir komisyonun kurulmasıdır.Kurulacak böyle bir komisyonun Osmanlı iç işlerine müdahale edebileceği,siyasi bir hüviyete bürünebileceği endişesiyle Osmanlılar başlangıçtan beri buna karşı çıkmışlar,mali konularda yetkili

kılınacak bir banka vasıtasıyla bu işleri yürütmek konusunda ısrar etmişlerdir.Borçlara karşılık gösterilen kaynak gelirlerinin Rüsum-i Sitte İdaresi örneğinde olduğu gibi,kendi kontrolündeki bir örgüt tarafından toplanması hükümetin tercihleri arasındadır²⁰⁵.

Avrupalı devletlerin Osmanlı notalarına cevap vermeleri uzun zaman aldı.İngiltere ve Fransa notada vurgulanan Karadağ ve Yunan meselesinin çözümünü görüşmelerin ön koşulu olarak ileri sürdüler.Karadağ meselesi 1880 yılı sonunda çözümlendi.Yunanlıların toprak isteklerine Osmanlı hükümeti itiraz edince Türk-Yunan sınır ihtilafı uzun sürdü ve 24 Mayıs 1881 tarihinde yapılan bir anlaşma ile son buldu²⁰⁶.

Bunun üzerine yabancı alacaklılar temsilcilerini İstanbul'a göndermek üzere hazırlıklara başladılar.Ocak 1881'de Fransız alacaklılar Hariciye Nezareti Eski Siyasi Şube Müdür Muavini M.Valfrey'i seçtiler.İngiliz alacaklılar ise kendilerini temsil etmek üzere aynı şekilde bir hariciye mensubu olan Eski Hariciye Müsteşarı Robert Bourke'yi tayin ettiler.Aynı yılın Ağustos ve Eylül aylarında Avusturya-Macaristan'a mensup alacaklıları temsilen Baron de Mayer,İtalyan alacaklılar adına da M.Mancardi İstanbul'a geldiler.Alman alacaklıları da toplantılarda M. Primker temsil etti²⁰⁷.

Osmanlı hükümetini müzakerelerde temsil etmek üzere Server Paşa'nın başkanlığında bir heyet oluşturuldu.Bu heyette Münir Bey,Ohannes Efendi,Wettendorf Bey,Gescher Efendi,Tchamitch ve Bertram Efendi bulunmaktaydı²⁰⁸.

²⁰⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.151.

²⁰⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.151.

²⁰⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.151-152.

²⁰⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.152.

Osmanlı hükümetinin yabancı alacaklı temsilcilerinin tesbitinde hükümetlerinin müdahalesi olmaması isteği dikkate alınmamıştır.Temsilcilerin çoğu eski bürokratladı.Tayinlerinde hükümetlerin tavsiyesi etkili olmuştur.Çünkü,İngiliz ve Hollandalı alacaklıların temsilcisi İngiltere Eski Hariciye Müsteşarı,Fransız temsilcisi Fransa Hariciye Nezareti Siyasi İşler Eski Müdür Muavini,Avusturya-Macaristan'lı alacaklıların temsilcisi Washington Eski Elçisi,Alman temsilci Adli Müşavir ve İtalyan delege Eski Milletvekili ve İtalya Düyun-u Umumiyesi Eski Genel Müdürü idi.Geç tayin edildikleri için Alman Temsilci dördüncü,İtalyan Temsilci ise ancak dokuzuncu toplantıdan itibaren müzakerelere katıldılar²⁰⁹.

²⁰⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.152.

III.BÖLÜM

3.MUHARREM KARARNAMESİ,DÜYUN-U UMUMİYE İDARESİ’NİN KURULUŞU ve İŞLEYİŞİ

3.1.Muharrem Kararnamesi

Yabancı alacaklı temsilcileriyle Osmanlı hükümeti temsilcileri arasındaki müzakereler 13 Eylül 1881 tarihinden 20 Aralık 1881 tarihleri arasında yaklaşık olarak 3 ay devam etti.20 Aralık 1881 tarihi,28 Muharrem 1299 tarihine rastladığından anlaşma sonucu yayınlanan kararnameye “Muharrem Kararnamesi” adı verilmiştir²¹⁰.

Kararnameye giren borçlar:1858,1860,1862,1863,1865,1869,1870,1872,1873 borçlanmaları ile 1865,1873 ve 1874 umumi borçları idi.Bu suretle,1881 tarihine kadar yapılmış olan borçlanmalardan,yalnız Mısır vergisi karşılık gösterilerek imzalanmış,Mısır vergisi karşılık gösterilerek imzalanmış 1854,1871 ve 1877 borçlanması ile,Fransa ve İngiltere’nin kefil oldukları 1855 borçlanmaları kararname dışında kalıp,bunların dışındakiler kararname kapsamına alınmıştır²¹¹.

Muharrem Kararnamesi 21 maddeden oluşmakta olup 3 gruba ayrılmaktaydı²¹²:

1.Grup:Borç miktarlarının tesbiti (1-7.maddeler)

2.Grup:Borçlara tahsis edilen kaynaklar (8-14.maddeler)

3.Grup:Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kurulması (15-21.maddeler)

²¹⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.153.

²¹¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.64.

²¹² Donald Blaisdell,a.g.e.,s.116.

Birinci grupta kısa vadeli borçlar ile Rusya'ya ödenecek savaş tazminatının düyun-u umumiyye dahil edilmesi ve borçların indirilmesi başlıca tartışma konularını oluşturmaktaydı.Osmanlı temsilcileri kısa vadeli borçlar ile 35.6000.000 lira tutarındaki savaş tazminatının düyun-u umumiyye dahil edilmesini teklif ettiler.İngiliz ve Fransız temsilciler,savaş tazminatının gerek siyasi bir konu olması,gerekse bu meblağın genel borçlara dahil edilmesiyle borçlara düşen payın azalacağı,bu durumun borçların ödenme süresini uzatacağı endişesiyle buna karşı çıktılar.Diğer ülke temsilcileri de bu görüşü destekleyince Osmanlı delegeleri tekliflerini geri çekmek mecburiyetinde kaldılar²¹³.

Bu anlaşmanın esası,borçların anapara ve faizlerinden indirimler yapılması,faiz ve amortismanların ödenmesi için sağlam gelirler bulunması,bu gelirlerin düzenli bir şekilde toplanıp dağıtılması ile görevli olacak bir teşkilat kurulması idi²¹⁴.

Diğer taraftan Osmanlı hükümetleri Muharrem Kararnamesi'ne kadar borçların 10.718.250 liralık kısmını ödemiştir.Bu miktar ele geçen 119.400.000 liradan çıkarılırsa geriye 108.681.750 lira kalır.Osmanlı borçlarına 1854,1855 ve 1871 borçlanmaları dahil edilmemiştir.Bu üç borçlanmanın tutarı,1854:3.300.000 lira,1855:5.500.000 lira,1871:6.270.000 lira ve bunların toplamı 15.070.000 lira çıkarılırsa,Osmanlıların eline geçen gerçek meblağ 93.611.750 lira olur.Buna,hükümetin Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerine olan toplam borcu 8.170.000 lira (183.825.000 frank) ilave edilirse,devletin tüm borcunun 101.781.750 lira olduğu anlaşılır²¹⁵.

Buna karşılık İstanbul'da toplanan Komisyon tarafından tesbit edilen miktara gelince;Komisyondaki genel kanaat borçların borçlanma sözleşmelerinde tesbit

²¹³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.153-154.

²¹⁴ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.64.

²¹⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.154-155.

edilen itibari değerleri üzerinden ödenmesi için devletin mali kaynaklarının kafi gelmeyeceği şeklinde idi.Şayet Osmanlı Devleti böyle bir yükümlölük altına sokulursa ödemelerin tekrar ertelenmesi,hatta hiç başlanamaması söz konusu dahi olabilirdi.Bu bakımdan temsilcilerden çoğu borç miktarında indirimde gidilmesinin gerçekçi bir yaklaşım olacağı düşüncesindeydi.Çünkü,Osmanlılar sorumlu tutulmak istedikleri borcun ancak yarıya yakın bir kısmını almışlardı²¹⁶.

Borçlardan indirim yapılması konusunda anlaşılan Komisyon üyeleri,indirim oranı konusunda farklı teklifler ileriye sürdüler.Yabancı alacaklıların temsilcileri Osmanlı hükümetlerinin bu durumu bilerek kabullendiklerini,mümkün mertebe az indirim yapılmasını istediler.1875 yılından itibaren de hiç ödeme yapılmadığı için tahvilat sahipleri mağdur olmuşlardı²¹⁷.

Buna karşılık Osmanlı temsilcileri,borçların ödenmesi konusunda hükümetin bir arayış içinde olduğunu,anlaşma gerçekleşirse derhal ödemelere başlanacağını dile getirdiler.Borçlar yüksek faiz ve ağır şartlarla alınmıştı.Borçlanmalar daha hafif şartlarla yapılmış olsaydı,hem devlet,hem de alacaklılar için daha iyi olur,belki de bu duruma gelinmez,ödemeler kesintiye uğramayabilirdi.Öte yandan Avrupa para piyasaları Osmanlı maliyesinin gelişme imkanlarını ve çıkarlarını göz önüne almadılar.Onların amacı kısa zamanda büyük kar sağlamak oldu.Osmanlı Devleti'yle Avrupalı yatırımcılar arasında aracılık yapan kişi ve kuruluşlar milyonlar kazandılar²¹⁸.

Gelenen noktada Avrupa finans çevrelerinin de hatası olduğunu bu şekilde ifade eden Osmanlı delegeleri borçlardan daha çok indirim yapılmasını istediler²¹⁹.

²¹⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.155.

²¹⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.155.

²¹⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.155.

²¹⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.155.

Yukarıdaki Ekim 1875 tebliğlerinde sözü edilen birikmiş faizlerin %50'si için ayrı ve amortismanların %50'si için ayrı iki çeşit geçici tahvil (Ramazan tahvili) çıkartılmıştı.Fakat,gerek bu tahvillerin,gerekse nakit olarak ödenecek diğer yarılarının ödenmesi çok kısa sürerek,Nisan 1876'da tamamiyle durmuştu.Bu suretle de,Nisan 1876-Aralık 1881 devresinde ödenmeyip birikmiş iki çeşit kupon vardı²²⁰.

Yapılan anlaşma sonucu asıl borçlanmaların indirim formülü şu şekilde olacaktı²²¹:

1.20.12.1881 tarihinde tedavülde bulunan borçlanma tahvillerinin ilk anaparalarının ortalama ihraç fiyatlarına indirilmesi.(Ortalama ihraç fiyatından maksat,şu idi;Tahvillerin bir kısmı,sözleşmeyi yapan kurumlara satıldıkları fiyatlardan daha yüksek fiyatlarla bu kuruluşlar tarafından halka satılmıştı.Bu iki fiyatın ortalaması,ortalama ihraç fiyatı olacaktı.)

2.Birikmiş itfa bedellerine ait geçici Ramazan tahvillerinin fiyatı,ait oldukları borçlanma tahvillerinin yukarıdaki maddede yazıldığı şekilde ve aynı oranda indirime tabi tutulduktan sonra,yukarıdaki maddede yazılı tahvil fiyatlarına eklenmesi.

3.Yukarıdaki maddeler gereğince indirilen anaparaya birikmiş faizler için çıkarılan Ramazan tahvilleri ile,biriken,fakat tahvile bağlanmayan faizler karşılığı olarak,esasta %10 ilave yapılması.(Anaparaların indirim formülü bu idi.Fakat formülün Kararname metninden alınan bu şekli şu şekilde tamamlamak gereklidir:%10 ilave,anaparanın kesin indirilmiş miktarını vermeyip,ona yakın bir rakam vermektedir.Zaten,Kararname metninde bu ilave için “esasen” kelimesi kullanılmakla,bu gerçek ifade edilmek istenilmiştir.Sonra,bu %10'ların karşılığı iki

²²⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.64.

²²¹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.64-65.

çeşit birikmiş faizler de,doğrudan doğruya değil,faizler için kabul edilen bir indirim haddine tabi tutulmak suretiyle dikkate alınmışlardır.)

Kararnamenin 1.maddesi,borçlanmaların anaparasından ne suretle indirim yapılacağını,2.maddesi de faizlerden ne şekilde indirim yapılacağını belirtmektedir.Fakat asıl 3.maddede anaparadan indirim formülünün nispeten daha açık bir tanımlaması yapılmaktadır²²².

Uzun ve karışık hesaplardan sonra,Osmanlı borçları 101.570.300 lira olarak belirlendi.Bu rakam,yukarıda tesbit edilen meblağın (101.781.750) altında gerçekleşmiştir.Bu bakımdan Komisyonunun gerçekçi bir yaklaşımla meseleleri ele almış olduğu söylenebilir.Böylece borçların itibari değeri üzerinden %50'den fazla bir indirim yapılmıştır.Bu tesbit Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.Eğer Komisyon bu indirime razı olmasaydı,Osmanlı hükümeti için müzakerelere devam etmenin bir anlamı kalmayacaktı²²³.

Eski tahvillerin faiz hadleri %3,5,6 ve 9 olmak üzere değişti.Amortisman hadleri de ayrı ayrı idi.Yenilerin belli bir faiz ve amortisman haddi yoktu.Hedef,borçlara ayrılan devlet gelirinin,faiz için %4 ve amortisman için %1 üzerinden ödenmesine yetecek bir miktara ulaşmasını sağlamaktı.Fakat,kararnamede,faizin haddi %4 ve amortismanın da en yüksek haddi,%1 olarak sınırlanmıştı.Gelirin borçlara dağılışı,sırasıyla şöyle idi²²⁴:

1.Önce,daha aşağıda sözü edilecek olan “Mümtaz tahviller” için yıllık taksit olarak hesaplanan 590.000 lira ayrılacak,

²²² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.67-68.

²²³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.156.

²²⁴ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.70.

2.Bundan sonra,kalacak miktarın 4/5'ü faizler ve 1/5'i itfalara tahsis edilecekti.İndirilen sermayeler üzerinden oranlı olarak ayrılacak bu paralardan,Rumeli demiryolları tahvilleri de aynen faydalanacak,fakat bu tahvillerin faizleri şimdilik geri bırakılarak bütün hisse itfalar ve ikramiyeler için kullanılacaktı.Ancak,faize ayrılacak kısmın,hiç olmazsa indirilmiş anaparanın %1'ine denk olması şarttır.Borçlara ayrılan para,faiz için %4 ve itfa için %1'in toplamı olan %5'i geçerse,aşan miktar Hükümete verilecekti.

İtfa için ayrılacak %1 miktarındaki para çok az olduğundan,tahvillerin eskilik,yenilik farkı gözetilmediği takdirde,bir haksızlık yapılmış olacaktı.Bunun için,borçlanmalar 4 gruba ayrıldı ve şöyle bir sıraya konuldu²²⁵:

1.A grubu:1858 ve 1862 borçlanmaları,

2.B grubu:1860,1863 ve 1872 borçlanmaları,

3.C grubu:1865,1869,1873 borçlanmaları,

4.D grubu:1865,1873,1874 umumi borçları ve 1870 Rumeli

demiryolları borçlanmaları.

Bu dört grup tahvilin değeri ise şöyle idi²²⁶:

A Grubu 7.911.750. lira,

B Grubu 11.278.700 lira,

C Grubu 33.956.500 lira,

D Grubu 48.423.350 lira,

Toplam 101.570.300 lira.

Gelirin, önce “Mümtaz Tahviller”e ve %1 üzerinden faizlere ayrılan kısmından sonra geri kalacak para,borçlanmaların ¼'ine kadar,birinci gruptakilerin anaparasını

²²⁵ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.70.

²²⁶ A.Du Velay,a.g.e.,s.278.

ve ondan sonra sırayla 2,3 ve 4.gruptakilerin anaparasını itfaya tahsis olunacaktır²²⁷.Varılan anlaşmaya göre,düyun-u umumiyyeye tahsis edilen gelirlerden,aşağıda sözü edilecek üstün tutulmuş tahvillerin yıllık taksiti olan 590.000 lira ödendikten sonra geri kalan meblağdan,önce A serisi tahvilleri daha sonra da diğerleri ödenecekti.1899 yılına gelindiğinde A serisi tahvilleri tamamen amorti edilmiş olacak ve C serisi tahvilleri amortisman paylarını almak için sıraya girecekti.1910 yılında B serisi tamamen ödenmiş olacak ve sıra D serisi tahvillerine gelecekti²²⁸.

Taksitler;Yılda 2 defa 6 aylık olarak ödenecektir.İtfalar,ya piyasadan satın alma yolu ile,ya da kura ile yapılacaktır.İtfalar,aşağıda yazılı oranları geçemeyecektir²²⁹:

Ödenen faiz %1 ise,anaparanın %66,66'sını,

Ödenen faiz %1-3 ise,anaparanın %75'ini,

Ödenen faiz %3'ü bulursa,anaparanın %100'ünü.

D grubunu oluşturan 1870 Rumeli demiryolları borçlanması,kararnamenin belirli maddelerine tabi olarak ayrı bir rejime bağlanmıştır.Buna göre²³⁰:

1.Tahvillerin bedelleri indirildiği halde,bunlar değişime tabi tutulmamışlardı.

2.Faizlerinin ödenmesi geçici olmak kaydıyla geri bırakılmıştı.

3.İtfalar asil sözleşmeye göre,kura ile ve primli olarak itfa edilecekti.

4.Gelirden bu borçlanmaya düşen hisseden,önce %25 miktarında ayrılacak bir para,1881 tarihine kadar kurası çıkmış tahvillerin bedellerinin %20'sinin ödenmesine harcanacak ve %20'lerin ödenmesi sona erince bu tahviller imha edilecekti.

²²⁷ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.70.

²²⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.157.

²²⁹ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.70.

²³⁰ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.70-71.

D grubunu oluşturan Rumeli demiryolları tahvillerinin ödenmesinin 1910 yılından sonra bırakılması, bu gruptaki tahvillerin değerini oldukça düşürmüştü. Hükümet bunu önlemek ve diğer seriler gibi bu tahvillerin de amortismanını hızlandırmak amacıyla Osmanlı Bankası ile 30 Nisan 1890'da bir anlaşma imzaladı. Anlaşmayla "mümtaz tahvillerin" %5 olan faizi %4'e düşürüldü. 25 yıl olan itfa süresi de 41 yıla çıkarıldı. Bu tahvillere tahsis edilen 590.000 lira 430.500 liraya indirildi. Aradaki 159.500 liralık farkın bir kısmı D grubu tahvillerin ödenmesine tahsis edildi²³¹.

Ödemeler İstanbul, Paris, Berlin, Viyana, Londra ve Amsterdam'daki yetkili banka veya banker kuruluşları tarafından yapılacaktı²³².

3.1.2. Muharrem Kararnamesi'nin Hukuki Statüsü

Kararname, gerek Osmanlı, gerekse Avrupa maliye tarihinde önemli yeri olan, içeriği itibariyle de benzeri bulunmayan bir belgedir. Tartışmalı bir hazırlık dönemi geçirmiştir. Maddeleri açık ve net değildir. Özellikle son kısımları Noel arifesine tesadüf ettiği için yabancı üyeler bu bayramı memleketlerinde geçirebilmek için acele edip, ihtilaflara yol açabilecek hükümlere varmış, bazı hususlara açıklık getirmemişlerdir. Özellikle yabancı üyeler, metne siyasi bir görünüm kazandırarak Avrupa ülkelerinin siyasi desteğini arkalarına alabilmek için kararnameye siyasi içerikli sözcükler yerleştirme gayreti içinde olmuşlardır. Osmanlı delegelerinin muhalefet ettikleri, genelde engel olamadıkları bu durum, kararnamenin siyasi yorumuna kapı açmıştır. Bazı maddelerdeki müphemiyet, Avrupa devletlerinin farklı

²³¹ Haydar Kazgan, a.g.e., s. 706.

²³² Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 163.

yorumuna,dolayısıyla hareket serbestisine sebebiyet vermiştir.Kuruluş felsefesiyle uygulama arasındaki çelişki tarafları zaman zaman karşı karşıya getirmiştir²³³.

Teoride Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı maliyesinin bir dairesi idi.Uygulamada ise tamamiyle ayrı idi ve serbest hareket ediyordu.İrade ile yasallık kazandığı halde,uluslararası bir görünüm sergilemekteydi.Osmanlı hukukuna dahil olduğu halde temyize tabi değildi.Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bağlı memurlar Osmanlı memuru statüsünde oldukları halde,Osmanlı hükümetlerinin bunlar üzerinde hiç bir yaptırım hakkı yoktu²³⁴.

Bütün bu çelişkiler Meclis'in statüsü üzerinde uzmanlar arasında bir tartışmanın ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.Bu uzmanların başında eski bir Osmanlı Bankası memuru olan A. du Velay (Historie Financiere de la Turquie, Paris 1903) gelmektedir.Velay,düyun-u umumiye hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur.Ancak meseleye Avrupa açısından bakarak,konunun Osmanlı yönünü ihmal etmiştir.Velay'a göre,Muharrem Kararnamesi taraflar arasında serbestçe ve ortaklaşa hazırlanmıştır.Kararname'nin himayesine yönelik bazı hususlar istisna edilecek olursa,hiçbir siyasi etki söz konusu olmamıştır.Kararname Berlin Anlaşması'nı hazırlayan devletlerin himayesi altındadır.Çünkü anlaşmayı imzalayan devletler kararnamenin fesh edilmesi halinde bir takım tedbirler alma hakkına sahiptirler²³⁵.

Bu konuda başka bir uzman,C. Morawitz'e (La Finances de la Turquie,Paris 1902) göre de kararname iki tarafça hazırlanmış bir belgedir.Kararnamenin 21.maddesinden,yani Osmanlı hükümetinin kararnameyi yabancı devletlere tebliğ taahhüdünden kaynaklanan siyasi bir yönü mevcuttur.Bu durum yabancı

²³³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.173-174.

²³⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.174.

²³⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.174.

devletlere,kararnamenin ihlali karşısında seyirci kalmamayı hem bir hak,hem de bir görev haline getirmiştir.Yani kararnamenin siyasi bir yönü mevcuttur.Şayet Osmanlı Devleti alacaklılara karşı yükümlülüğünü yerine getirmezse,Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletler,beraber veya ayrı ayrı Babıali'ye karşı bir takım yaptırımlar uygulayabileceklerdir²³⁶.

Fransız C. Berger (Memores, Congres International des Valeurs Mobilieres,Paris 1900) de aynı şekilde kararnamenin Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlerin müşterek teşebbüsüyle meydana geldiğini,bundan dolayı da onların müşterek sorumluluğunda bulunduğunu ileri sürmüştür²³⁷.

Son olarak,D. C. Blaisdell (Europen financial control in the Ottoman Empire,New York 1929) da kararnamenin,Osmanlı hükümetiyle alacaklılar arasında yapılmış,iki taraflı bir mukavele olduğunu,ihtiva ettiği uluslararası unsurlar dolayısıyla resmi ile gayri resmi bir denetime tabi olduğu fikrindedir²³⁸.

Muharrem Kararnamesi,Osmanlı hükümetiyle tahvil hamilleri temsilcilerinin hazırladığı bir belgedir.Bu kararnameye göre kurulan Meclis ve oluşturulan idare Avrupa devletlerinin,özellikle Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlerin himayesi altındadır,yani siyasi bir desteğe sahiptir²³⁹.

Bu görüşte olmayan uzmanlar da mevcuttur.Bunlardan birisi olan A. Roumani'ye (Essai historique et technique sur la dette publique Ottomane,Paris 1927) göre,Muharrem Kararnamesi uluslararası bir sözleşme değildir ve her türlü siyasi ve diplomatik etkiden uzaktır.Çünkü,bu anlaşma Osmanlı hükümetiyle,onun

²³⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.174-175.

²³⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.175.

²³⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.175.

²³⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.175.

alacaklıları adına hareket eden mali bir grup arasında imzalanmıştır.Bu grup hiç bir hükümeti temsil etmez²⁴⁰.

3.1.3.Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyişi

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasında önemli bir adım olarak nitelendirilebilecek Rüşum-ı Sitte İdaresi'nin oluşturulması ve kendisine bazı gelir kaynaklarının tahsis edilmesi,başlangıçta Avrupalı tahvil sahipleri tarafından ciddiye alınmamış,hatta bazı alacaklılar tarafından Babıali'nin zaman kazanmak amacıyla ortaya koyduğu yeni bir oyalama taktiği olarak nitelendirilmiştir.Ancak Lang yönetimindeki Rüşum-ı Sitte İdaresi'nin başarılı bir çalışma sergilemesi ve iyi bir sonuç alması,yabancıların Osmanlı kaynaklarının yetersiz olduğu şeklindeki kanaatlerini kısmen de olsa değiştirmiş,birçok yabancı alacaklının dikkatini bu kuruluşa çekmiştir.Osmanlı Devleti'nin iyi bir zamanlama ile yabancı alacaklı temsilcilerinin,kurulacak benzeri bir sistemin müzakerelerine katılma çağrısına olumlu cevap vermesiyle yeni bir dönem başlamıştır.Böylece alacaklılar için yeni ve güvenilir bir muhatap ortaya çıkmış,Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması,gerek Osmanlı Devleti,gerekse alacaklıları önemli ölçüde rahatlatan bir girişim olmuştur.Yabancıların baskı,hatta ithamlarından az da olsa kurtulan Babıali,önemli kaynaklarını Düyun-u Umumiye İdaresi'ne terketmekle ekonomik açıdan sıkıntılı bir döneme girmiş,zaman zaman siyasi sorunlar yaşamıştır.Bunun sebebi Düyun-u Umumiye Meclisi'nin kendisini batı kapitalizminin ileri bir karakolu gibi görmesi idi²⁴¹.

Bu konuda en önemli husus rüşum-i sitte alacaklıları ve bunlara tahsis edilen kaynakların yeni kurulacak Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devri idi.Rüşum-i Sitte

²⁴⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.175.

²⁴¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.165.

gelirlerinin muhatabı Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri idi.Bu kaynakların kurulacak Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devrine ilk tepkinin bunlardan gelmesi bekleniyordu.Ancak Osmanlı Bankası ve bankerler bu teşebbüsü olumlu karşıladıklarını açıkladılar.Rüsum-i Sitte alacaklılarına göre Avrupalıların bu işi üstlenmesi kendileri açısından daha garantiliydi.Çünkü,Osmanlı hükümeti rüsum-i sitte anlaşmasını bozduğu takdirde yapabilecekleri fazla bir şey yoktu.Halbuki Osmanlı hükümetinin Avrupalıların da taraf olduğu bir anlaşma taahhütlerini yerine getirmemesi zayıf bir ihtimaldi.En azından muhtemel bir taahhütten sapmanın yaptırımı olabilirdi.Osmanlı hükümeti ise bütün iç ve dış borçlarının tek kalemde,kurulacak bir idare bünyesinde toplanmasına taraftardı²⁴².

Müzakereler,Galata Bankerleri ve Rüsum-ı Sitte İdaresi Müdürü Lang ile hükümet arasında yürütüldü.28.12.1881 tarihinde imzalanan anlaşmaya göre,Osmanlı Devleti'nin Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası'na olan borcu 8.725.000 liradan 8.170.000 liraya indirilmesine ve bu meblağın yıllık 590.000 liralık taksitler halinde ödenmesine karar verildi.Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası'nın alacakları 13 Ocak 1882 tarihinden itibaren Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilecek ve ödemede öncelik tanınacaktı²⁴³.

Muharrem Kararnamesi yürürlüğe girince Osmanlı Bankası,Galata Bankerleri'nin alacaklarını peşin ödedi.Böylece Galata Bankerleri devreden çıktı.Galata Bankerleri'nin alacağı Osmanlı Bankası'nın alacağı şekline dönüştü.Bankanın Osmanlı hükümetinden alacağı %5 faizli 25 yılda ödemeli tahvilat-ı mümtaze haline getirildi²⁴⁴.

²⁴² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.157-158.

²⁴³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.158.

²⁴⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.158.

Osmanlı Bankası'na,alacaklarına mahsuben ödenecek olan yıllık 590.000 liralık taksitin konversiyona tabi tutulan diğer bütün borçlarda olduğu gibi,4/5'i faiz,1/5'i anapara ödemelerine tahsis edilecekti²⁴⁵.

3.1.4.Borçlara Tahsis Edilen Kaynaklar

Osmanlı hükümetinin alacaklılara tahsis ettiği kaynaklara gelince,Muharrem Kararnamesi'nin 8.maddesi gereğince hükümet,13 Ocak 1882 tarihinden itibaren,borçlar tamamen ödeninceye kadar şu kaynakları Düyun-u Umumiye İdaresi'ne terketmeyi taahhüt ediyordu:

i.Yönetimi Düyun-u Umumiye İdaresi'ne Bırakılan gelirler:28 Aralık 1881 tarihli anlaşmayla feshedilen,22 Kasım 1879 tarihli sözleşme ile Rüşum-i Sitte İdaresi'ne bırakılan tekeller ve dolaylı vergi gelirleri,yani;

a.Tuz,Düyun-u Umumiye İdaresi'ne terk edilen gelirler arasında ilk sırayı alan önemli bir kaynaktı.Tuz,Osmanlı İmparatorluğu'nda 1862 yılından itibaren tekell konusu idi.Aynı yıl yapılan bir borçlanmaya karşılık gösterilerek işletilmesi daha sonra Rüşum-u Sitte ve Düyun-u Umumiye İdareleri'ne bırakılmıştı.Tuz Ankara,Konya,İzmir,Erzurum,Bağdat,Sivas,Halep,Beyrut başta olmak üzere İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde bol miktarda üretilen bir madde idi.Üretim teknolojisinin ilkilliği,ulaşımın yetersizliği ve ülkedeki yaygın kaçakçılık sebebiyle bu tuzlalardan gerekli verim elde edilememekteydi.Kaçak yollardan elde edilen tuz,bazen hükümetin sattığı tuz miktarının %50'sine ulaşmaktaydı²⁴⁶.

1863 yılında yayınlanan imparatorluk bütçesinde tuzlaların geliri 625.000 lira olarak tahmin edilmiştir.Bu hasılatla uzun süre kayda değer bir gelişme

²⁴⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.158.

²⁴⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.182.

olmadı²⁴⁷.Üretimi artırmak amacıyla ilk çalışmalar 1890'lı yılların başında yapıldı²⁴⁸.

b.Bazı vilayetlerin tütün tekeli gelirleri.Bilindiği üzere tütün ülkemizde 16.yüzyıldan beri kullanılmaktadır.Tütün üretimine 18.yüzyılda başlanmış ve üreticiler vergiye tabi tutulmuşlardır.1850'li yılların sonundan itibaren tütün ithali yasaklanmış,1860 yılında tütüne tekel getirilmiştir.Tütün iç gümrüğe tabi tutulmuş ve tüketim vergisi konmuştur.Osmanlı Devleti tütün üzerindeki tekel hakkını önce Rüşum-i Sitte,daha sonra da Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bıraktı.Düyun-u Umumiye İdaresi tütün tekeli,22 Mayıs 1882 tarihinde kurulan "Memalik-i Osmaniye Duhanlar Müsterekül Menfaa Reji Şirketi" adlı Fransız kuruluşuna verdi.Şirket,30 yıl süreyle,her yıl Düyun-u Umumiye İdaresi'ne 750.000 lira ödeyecekti.

c.Damga resmi gelirleri.Tanzimattan sonra hazineye gelir temin etmek amacıyla devlet tarafından siyah veya soğuk damgalı “varaka-i sahiha” denilen bir kağıt satılırdı.1873 yılında bu kağıt kaldırılmış,yerine damga pulu kullanılmaya başlanmıştır.Pul gelirleri 1882 yılından itibaren Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakıldı.

d.Alkollü içkilerden alınan vergi gelirleri.Bunlar yerli ve yabancı şarap,bira ve rakı ile,içki satış ruhsatlarından alınan vergilerdir.Bu vergiler iki yıl süreyle Rüşum-ı Sitte İdaresi tarafından tahsil edildikten sonra Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilmiştir.

²⁴⁷ A.du Velay,a.g.e.,s.311.

²⁴⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.182.

e.İstanbul ve havalisi balık resmi gelirleri.Bunlar İstanbul ve civarına ait,yani Boğazlardan ve Marmara Denizi'nden elde edilen su ürünlerinden alınan vergileri içermektedir.

f.İstanbul ve civarı,Edirne,Bursa ve Samsun ipek öşürü gelirleri.

Bu altı kalem vergiye Düyun-u Umumiye İdaresi'nde "eski vardiat" adı verilmiştir.

ii.Hasılat Fazlası Gelirler:

a.Ticaret anlaşmalarının yenilenmesi sırasında ithal ve ihraç gümrükleri yükseltirise,hasıl olacak artıştan ortaya çıkacak ek gümrük hasılatı.

Osmanlı Devleti'nin 1860'lı yıllarda yabancı devletlerle imzaladığı ticaret anlaşmalarında ithal gümrüğü %8,ihraç gümrüğü %1 olarak belirlenmişti.Hükümetlerin ithal gümrüğünü yükselterek yerli sanayii koruma ve gümrük gelirlerini artırma girişimleri ilgili devletlerin muhalefeti yüzünden neticesiz kaldı.Makedonya ıslahatı için para ihtiyacı ortaya çıkınca,başta İngiltere olmak üzere yabancı devletler bu ihtiyacın karşılanabilmesi için ithal gümrüğünün artırılmasına razı oldular.25 Nisan 1907 tarihinde İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasında artan gümrük gelirlerinin %75'i Makedonya ıslahatında kullanılmak ve %25'i Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilmek şartıyla değer üzerinden ithal gümrüğünün %8'den %11'e yükseltilmesi kabul edildi.Avusturya-Macaristan, Rusya, Fransa,İtalya ve Almanya devletleri de bu karara katıldılar²⁴⁹.

1913-1914 yılına kadar gümrük artışları bir milyon civarında seyretti.Osmanlı hükümeti tek taraflı olarak 18 Eylül 1914'de gümrük oranını %15'e,18 Mayıs 1915'de de %30'a çıkardı.Eylül 1916'da değer üzerinden alınan gümrük yerine

²⁴⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.160.

siklet usulünü getirdi.Hükümet yapılan anlaşmaya sadık kalarak Düyun-u Umumiye İdaresi'nin payını ödemeye devam etti²⁵⁰.

b.Temettü nizamnamesinin (gelir vergisi) uygulanmasının yaygınlaştırılmasıyla elde edilecek hasılat fazlası.

iii.Sabit Tahsisler:

a.Bulgaristan vergisi.

Bu vergi miktarı henüz belli olmadığından,Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlerin temsilcileri bu miktarı tesbit edinceye kadar,Osmanlı hükümeti Düyun-u Umumiye İdaresi'ne yıllık 100.000 lira verecekti.Ancak,daha sonraki yıllarda da vergi miktarı belirlenemedi.Osmanlı hükümeti buna rağmen her yıl Düyun-u Umumiye'ye 100.000 lirayı düzenli olarak ödedi.

b.Kıbrıs adası vergisinde meydana gelecek hasılat fazlası.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan 4 Haziran 1878 tarihli anlaşma gereği Ada'nın yönetimi İngiltere'ye bırakıldı.İngiltere,masraflar çıktıktan sonra Ada'nın gelirini Osmanlı hükümetine verecekti.Ancak İngiltere,1855 borçlanmasına kefil olduğunu ileri sürerek bu parayı borca mahsup etti ve Osmanlı Devleti'ne hiçbir ödeme yapmadı²⁵¹.Kararnameye göre eğer bu gelir hükümetin eline geçmezse,hükümet bunun yerine,Düyun-u Umumiye İdaresi'ne yıllık 130.000 lira ödeyecektir²⁵².

c.Doğu Rumeli vergisi.

Berlin Anlaşması'nda Doğu Rumeli vergisinin bir kısmının Düyun-u Umumiye İdaresi'ne tahsisi kararlaştırılmıştı.Bu miktar,daha sonra kurulan bir komisyon tarafından 240.000 lira olarak tesbit edildi.Ancak oluşturulan Doğu Rumeli Vilayet

²⁵⁰ Rıfat Önsoy,Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914),İstanbul,1982,s.32.,Donald Blaisdell,a.g.e.,s.201.

²⁵¹ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.141.

²⁵² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.71.

Meclisi bu miktarı fazla bularak 180.000 liraya indirdi.Bu miktar düzenli olmayan bir şekilde 1885 yılına kadar ödendi.Bulgaristan,Osmanlı hükümetinden Rusçuk-Varna hattının satın alınması meselesinden alacağı olduğunu ileri sürerek ödemeyi durdurdu.Neticede Babıali 1903'den 1914 yılına kadar,Bulgaristan'ın alacağına karşılık yıllık 114.000 lirayı ödemeyi kabul etti ve bu yükümlülüğünü yerine getirdi²⁵³.

d.Tömbekil²⁵⁴ vergisi hasılatından yıllık 50.000 lira.

e.Berlin Anlaşması gereğince,Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Sırbistan,Bulgaristan,Karadağ ve 24 Mayıs 1881 tarihinde yapılan anlaşma gereği Yunanistan'ın Düyun-u Umumiye İdaresi'ne ödeyecekleri Osmanlı borçları payı.

Bu paylar,Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletler tarafından tesbit edilmediği için Düyun-u Umumiye İdaresi bu kaynaktan hiçbir şey alamamıştır²⁵⁵.

Muharrem Kararnamesiyle ayrıca Düyun-u Umumiye İdaresi'ne tütün ve tuz tekellerinde gerekli değişiklikleri yapma,üretimi artıracak tedbirleri alma yetkisi de verildi²⁵⁶.

Ancak bu vergi gelirlerinin önemli bir kısmı gerçekleşmedi.Kıbrıs ve Bulgaristan vergileri ile,Bulgaristan,Sırbistan,Yunanistan ve Karadağ'ın düyun-u umumiye payları Avrupa devletlerinin taraflı tutumu sebebiyle tahsil edilemedi.Rusya Bulgaristan ve diğer Balkan devletlerini,İngiltere Yunanistan'ı himaye ettiler.Bu devletlerin,Berlin kongresiyle üstlendikleri yükümlülüklerini yerine getirmeleri konusunda hiçbir girişimde bulunmadılar. Hatta el altından bunları desteklediler²⁵⁷.

²⁵³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.73.

²⁵⁴ Nargileyle içilen bir tür tütün.

²⁵⁵ Rıfat Önsöy,a.g.e.,s.162.

²⁵⁶ Rıfat Önsöy,a.g.e.,s.162.

²⁵⁷ Rıfat Önsöy,a.g.e.,s.162.

Osmanlı hükümeti,bu gelirler tahsil edilemediği için geliri azalan Düyun-u Umumiye İdaresi'ne yeni kaynaklar tahsis etmek mecburiyetinde kaldı.Bu durumda Düyun-u Umumiye İdaresi gelirleri,büyük kısmı itibariyle Rüsum-i Sitte İdaresi'ne tahsis edilen kaynaklarla sınırlı kalmıştır.Babıali'nin,gerek tahsil edilemeyen vergilere karşılık,Düyun-u Umumiye İdaresi'ne yeni kaynaklar tahsis etmek mecburiyetinde kalışı,gerekse tuz,tütün,damga pulu,alkollü içkiler,bazı bölgelerin balık ve ipek öşürü gibi düzenli vergilerden mahrum kalışı hazineyi olumsuz yönde etkiledi,bütçe açıkları gittikçe büyüdü²⁵⁸.

Diğer taraftan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kendisine tahsis edilen kaynaklardan daha fazla gelir elde edebilmek amacıyla zaman zaman halka ağır baskı yapması,hatta müeyyide uygulaması,halkta bu kuruluşa,dolayısıyla hükümete karşı bir tepkinin oluşmasına sebep oldu²⁵⁹.

Düyun-u Umumiye İdaresi'ne tahsis edilen çeşitli kaynakların tahmini gelirleri beş yıllık dönemler ortalamasına göre şöyle bir gelişme göstermiştir²⁶⁰:

Beş yıllık dönemler	Yıllık ortalama gelir
1882/1887	2 203 402 lira
1887/1892	2 285 565 lira
1892/1897	2 554 4181ira
1897/1902	2 569 708 lira
1902/1907	3 060 600 lira
1907/1912	4 449 125 lira

²⁵⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.162-163.

²⁵⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.163.

²⁶⁰ Parvus Efendi,Türkiye'nin Mali Tutsaklığı,s.42.

3.2.Düyun-u Umumiye Meclisi

Muharrem Kararnamesi'nde Düyun-u Umumiye yönetiminin en yüksek organı olarak Düyun-u Umumiye Meclisi öngörülmüştür.Muharrem Kararnamesi'nin 15.maddesinde Meclisin görevi,“Tahvilat sahiplerini temsil etmek ve bunların menfaatini muhafaza eylemek” şeklinde tarif edilmiştir.Resmi ünvanı “Düyun-u Umumiye-i Osmaniye-i Meclis-i İdaresi” olan bu kuruluş genelde Düyun-u Umumiye Meclisi olarak anılmıştır.Meclis,tahvilat sahiplerini temsil eden yedi üyeden oluşacak ve toplantılarını İstanbul'da yapacaktı.yelerin tahvil sahiplerinin mensup oldukları ülkelere göre dağılımı şöyle idi²⁶¹:

İngiliz ve Hollandalı tahvil sahiplerini temsilen bir üye:İngiliz üye,Londra'da “Yabancı Tahvil Sahipleri Meclisi”,İngiltere Bankası Müdürü veya İngiliz ve Hollandalı tahvil sahiplerinin yapacakları genel kurulda seçilecekti.(Belçikalı tahvil sahipleri,toplam tahvil sahiplerinin %7'si olduğu halde mecliste temsil edilmiyorlardı.Bunun nedeni İngiliz üyeye vekalet vermeleri idi²⁶²

Fransız tahvil sahiplerini temsilen bir üye:Fransız üye,Banque de Paris et des Pays-bas,Credit Lyonnais,Comtoir National d'Escompte de Paris,Credit Mobilier Français gibi Fransız kuruluşlarının sendikası tarafından belirlenecekti²⁶³.

Alman tahvilat sahiplerini temsilen bir üye:Alman temsilciyi belirleme yetkisi başlangıçta Bleichröder kuruluşuna verilmişse de,daha sonra bu seçim Bleichröder,Deutsche Bank ve Seehandlung'un bağlı bulunduğu sendikaya bırakıldı²⁶⁴.

²⁶¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.165-166.

²⁶² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.s.73.

²⁶³ Charles Morawitz,Osmanlı Maliyesi,Maliye Tetkik Kurulu Yayınları,Ankara 1978.

²⁶⁴ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.119.

Avusturya- Macaristan tahvil sahiplerini temsilen bir üye:Avusturya-Macaristan tahvilat sahiplerini İstanbul'da temsil edecek üye Credit Anstalt,Credit Foncier ve İngiliz-Avusturya Bankası tarafından müştereken belirlenecekti.

İtalyan tahvil sahiplerini temsilen bir üye:İtalyan üyeyi Roma Ticaret Odası tesbit edecekti.

Tahvilat-i mümtaze sahiplerini temsil edecek ve Osmanlı Bankası tarafından tesbit edilecek bir üye:Tahvilat-i mümtazenin büyük bir kısmı Osmanlı Bankası'na ait olduğu için Bankayı temsil edecek üye,Osmanlı Bankası tarafından seçilecekti.

Osmanlı tahvilat sahiplerini temsilen bir üye:Osmanlı tahvilat sahiplerini temsil edecek üye ise,İstanbul'da Şehremini tarafından toplantıya çağrılacak olan Osmanlı tahvil sahipleri genel kurulunda belirlenecekti.

Fransız,Alman ve Avusturya-Macaristan bankalarının bağlı olduğu sendikalar tarafından belirlenecek üyeler,her ülkenin tahvilat sahipleri genel kurulunda oylanacaktı²⁶⁵.

Üyeler beş yıl için seçileceklerdi.Görev süresi sona eren üyeler tekrar bu göreve getirilebileceklerdi.Kararnameye göre,Meclis üyeleri Osmanlı hükümetinde görev alamayacakları gibi,yabancı devletlerin Babıali nezdindeki siyasi,askeri ve diplomatik temsilciliklerinde de görev yapamayacaklardı.Böylece üyelerin mesailerini Meclisteki görevlerine vakfetmeleri öngörülmüş,görevleri esnasında tarafsız kalmalarına itina gösterilmiştir.Üyelere,bu şartları yerine getirebilmeleri için dolgun ücret taktir edilmiştir.Dışarıdan gelen üyeler yıllık 2100 lira,İstanbul'da oturanlar 1250 lira ücret alacaklardı.Osmanlı Bankası temsilcisine ise yılda 520 lira huzur hakkı ödenecekti²⁶⁶.1880'li yıllarda İstanbul Belediye Başkanının yılda 720

²⁶⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.167.

²⁶⁶ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.74.

lira aldığı düşünülürse,Düyun-u Umumiye Meclisi üyelerine ödenen maaşın ne kadar yüksek olduğu kendiliğinden anlaşılır.Düyun-u Umumiye İdaresi'ne mensup bütün yerli-yabancı personelin giderleri,Osmanlı Devleti'nin bu idareye tahsis ettiği kaynakların gelirlerinden karşılanacaktı²⁶⁷.

Mecliste her üye bir oya sahipti.Kararlar oy çokluğu ile alınacaktı.Oyların eşitliği durumunda başkanın oyu belirleyici olacaktı.Meclis kararlarına tahvil sahipleri uymaya mecbur idiler.Meclis bir borç tahviline Muharrem Karanamesi'nin 7.maddesi ile yetkili kılınmıştı²⁶⁸.

Kararnamenin 15. maddesinde başkanlık meselesinde şu hükümler yer almaktaydı:“İngiltere ve Fransa'da satılan Osmanı tahvillerinin çokluğu ve değer bakımından üstünlüğü dolayısıyla Meclis başkanlığına sıra ile her beş yıllık dönemde İngiliz veya Fransız tahvil sahipleri vekillerinden biri getirilir,ilk beş yılın sonunda bu vaziyette esaslı bir değişiklik olur,oranlar (Osmanlı brçlarının yabancı devletlere dağılışı oranı) değişirse,bu durumda Meclis başkanını bizzat kendisi seçecektir”²⁶⁹.

Bir oturumda başkan bulunmayacak olursa,üyelerden en yaşlı olanı başkanlık edecektir²⁷⁰.

Mecliste üyelerin kişiliğinin geri plana itilerek tahvillerin sayı ve değerinin ön plana çıkartılması ve başkanlığın buna bağlı kılınması,Meclisin antidemokratik yapısını,Fransa ve İngiltere'nin Muharrem Kararnamesi'nin hazırlık safhasındaki etkilerini göstermektedir.Başkanlığı elde bulundurma,Osmanlı kaynaklarından daha

²⁶⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.167.

²⁶⁸ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.74.

²⁶⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.168.

²⁷⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.168.

büyük pay alma konusunda,önce Fransa ile İngiltere,daha sonrada Almanya arasında başlayacak olan mücadelede önemli rol oynayacaktır²⁷¹.

Kararnamenin 16.maddesi uyarınca,Meclis geniş yetkilerle donatılmış,önemli sorumluluklar üstlenmişti.Düyun-u Umumiye yönetimine tahsis edilen gelirlerin tahvil sahipleri adına kendi elemanları aracılığıyla idare,tahsil ve nakde çevrilmesi Meclisin başta gelen görevlerindendi.İdari masraflar çıkarıldıktan sonra,kalan safi hasılat,Meclis'in denetimi altında borçların faiz ve anapara taksitlerinin ödenmesine tahsis edilecekti²⁷².

İdarenin genel müdürü ve diğer görevlilerini seçmek ve atamak meclis yetkileri arasındaydı.²⁷³

Meclis,kendisine devredilen gelirlerden herhangi birini başkalarına iltizam suretiyle ihaleye yetkiliydi.Yürürlükte bulunan yasa ve yönetmeliklere dokunmamak ve Osmanlı tebasına yeni yükümlülükler getirmemek kaydıyla,Düyun-u Umumiye İdaresi'ne terk edilen gelirlerin yönetiminde değişiklik ve ıslahat yapmak ülkenin ekonomik gücünü geliştirmek amacıyla çalışmalar yürütmek hususunda Meclise geniş yetkiler verilmişti.Meclis,daha önceden hükümetin onayını almak kaydıyla tütün ve tuz tekellerini reji şeklinde işletmek hakkına sahip olabilecekti²⁷⁴.

Meclis,Kararnamenin 17.maddesine göre,mali yılbaşından 2 ay önce bir gelir-gider bütçesi hazırlayarak Osmanlı Maliye Nezareti'ne sunmak zorundaydı.Bu bütçe iki ay içerisinde hükümet tarafından tasdik edilerek genel bütçeye eklenecekti²⁷⁵.

Meclisin diğer bazı görevleri arasında şu hususlar yer almaktaydı;Maliye Nezareti'ne aylık gelir-gider cetvelleri vermek,her yıl sonunda kati hesabı Maliye

²⁷¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.168.

²⁷² İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.75.

²⁷³ İ.Hakkı Yeniay,a.g.e.,s.75.

²⁷⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.169.

²⁷⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.169.

Nezaretî'ne sunmak,her altı ayda bir Avrupa'ya gönderilen miktarı ve alacaklılara ödenen parayı gösterir bir cetveli Maliye Nezaretî'ne göndermek,gelir miktarına ve yapılan ödemelere dair,ilgili hükümetler merkezinde bültenler yayınlayarak ilgilileri bilgilendirmek ve nihayet,Düyun-u Umumiye İdaresi'nin faaliyetini içeren yıllık raporlar yayınlamak²⁷⁶.

Hükümet,Meclise görevlerini yerine getirebilmesi için yasalar çerçevesinde yardımda bulunacaktı²⁷⁷.

Babıali,ayrıca kaçakçılıkla mücadele ve yasal cezaların uygulanması hususunda Düyun-u Umurniye İdaresi'ne yardımda bulunmayı taahhüt etti.Kararnamenin 18.maddesi hükümete,Düyun-u Umumiye yönetimine terk edilen gelirlerin kontrol hakkını vermektedir.Babıali bu denetimi Düyun-u Umumiye İdaresi nezdinde tayin edeceği bir komiser ve müfettişler vasıtasıyla yerine getirecekti.Hükümet komiseri,Meclisin toplantılarına davet edilecek,müzakerelere katılacak,ancak oy hakkı olmayacaktı.Gerek hükümet komiseri,gerekse müfettişler Meclisin kararlarını inceleyip,defter ve hesaplarını kontrol edebileceklerdi.Fakat Düyun-u Umumiye İdaresi icraatına doğrudan doğruya müdahale hakkına veya yaptırım gücüne sahip değillerdi.Bu bakımdan Babıali çoğu defa isteklerini rica yoluyla gerçekleştirmeye çalışmıştır²⁷⁸.

Meclisle hükümet arasında,kararnamenin açıklanması ve uygulanmasından dolayı ortaya çıkacak sorunların çözümünde dört hakemden oluşan bir komisyona müracaat öngörülmüştür.Bu hakemlerden ikisi hükümet,ikisi de Meclis tarafından tesbit edilecekti.Sorunların bu hakemler vasıtasıyla halledilemediği durumlarda beşinci hakeme baş vurulacaktı.Hakemlerin verecekleri karar kesin olup,temyiz

²⁷⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.169.

²⁷⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.169.

²⁷⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.169-170.

edilemeyecekti.İhtilafların halledilemediği durumlarda taraflara yasal yolların kapalı tutulması kararnamenin önemli bir eksikliğini oluşturmaktadır.Bu husus aynı zamanda yabancıların Osmanlı adli örgütüne itimatsızlıklarının da bir göstergesi idi²⁷⁹.

Kararnamede,hükümetin anlaşmayı erteleyebileceği veya feshedebileceği hususu da yer almıştır.Böyle bir durumda tahvil sahiplerine ilk borçlanma anlaşmalarının vermiş olduğu haklar iade edilecekti²⁸⁰.

Muharrem Kararnamesi'nin son maddesine göre,hükümet bu kararnameyi yabancı devletlere tebliğ edecektir.Böylece Babıali,dolaylı da olsa kararnameyi yabancı devletlerin denetimine sunuyor,onları taraf durumuna getiriyordu.Nitekim daha sonra ortaya çıkan bazı ihtilaflara,kararnameye taraf olduklarını ileri sürerek müdahale etmişlerdir²⁸¹.

Düyun-u Umumiye yönetimi üstlendiği görevleri yerine getirebilmek amacıyla teşkilatlanmaya başlamıştır.Kısa sürede bütün İmparatorlukta o zamana kadar görülmemiş güçte bir teşkilat kurmaya muvaffak olmuşlardır.Nitekim,1909 ve 1910 tarihlerine gelindiğinde İstanbul-Ankara-Adana-Halep-Bağdat-Edirne-Beyrut-Bursa-Girit-Erzurum-Konya-Midilli-Manastır-Musul-Selanik-Siirt-İzmir-Trabzon-Yemen gibi büyük merkezlerde olmak üzere 720 temsilcilik kurdu.Memur ve hizmetli sayısı 5000'e ulaştı.50'si dışında,bu personelin hepsi Türktü.Müslüman olmayanların oranı %8 civarında idi.5000 çalışandan 3927'si vilayetlerde görevli idi²⁸².

İstanbuk'da aynı yıl,genel müdürlük ve bağlı kuruluşların personel gider ve masrafları 701.881 liraya ulaşmıştı ki,kuruluşun yıllık toplam gideri 718.447 liraya

²⁷⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.170.

²⁸⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.170.

²⁸¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.170.

²⁸² Charles Morawitz,a.g.e.,s.192.

denk gelmekteydi.Bu da hazineye oldukça ağır bir yük getirmiştir.Düyun-u Umumiye İdaresi bünyesindeki personel sayısı giderek artmış,bazı yıllarda mevsimlik çalıştırılan işçi ve memurlarla birlikte bu sayı 9000'e kadar ulaşmıştır.1910'lu yılların başında 5000 olan bu rakam,Osmanlı Maliye Nezareti çalışanlarının oldukça üstündeydi²⁸³.

Düyun-u Umumiye yönetimi oldukça ilgi çekici statüsü olan bir kuruluştur.Personelinin devlet memuru sayılması ve emekli hakkına sahip olmasına rağmen,Babıali'nin bunlar üzerinde hiç bir tasarruf hakkı mevcut değildi.Buna karşılık Meclis,personeli hakkında her türlü yetkiye sahipti.Onları serbestçe seçer,nakleder veya azledebilirdi.Personel sayısına bir sınırlama getirilmemişti.Emniyet gerekçesiyle ihtiyacın üzerinde alınan,halk arasında "korucu" denilen kolcuların sayısı taşra personelinin 1/3'ne ulaşmıştı.Kraldan ziyade kralcı olan korucular,bazen hükümet kuvvetleriyle işbirliği yaparak köylüye,uzun süre hafızalardan silinmeyen baskı ve zulüm yapmışlardır²⁸⁴.

3.3.Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Çalışmaları

3.3.1.Tuz Tekeli:Fransız alacaklıların Düyun-u Umumiye Meclisi'ndeki temsilcisi Berger,Osmanlı tuzlaları üzerine geniş bir araştırma hazırladı.Berger,tuzlalar konusunda teknik ve ticari konularda yapılması gerekli işlerle,kaçakçılık konusunda alınması gerekli tedbirler üzerinde durdu.Meclis tarafından onaylanan raporda öngörülen çalışmaları yürütmek amacıyla bir merkez kuruldu.Merkez ön hazırlıkları tamamladıktan sonra çalışmalarına başladı.Ele alınan ilk konu kaçakçılık oldu.Hükümetle işbirliği yapılarak kaçakçılara karşı etkili bir

²⁸³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.171-172.

²⁸⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.172.

mücadele başlatıldı.Tuzlalar denetlendi.Liman ve sahilleri kontrol amacıyla iki sahil muhafaza gemisi satın alındı²⁸⁵.

Kaçakçılığın yaygın olduğu yerlerde fiyatlar düşürüldü.Kredili veya tarım ürünleri ile takaslı satışlar başladı.Kaçakçılığın önemli merkezlerinden olan Sisam adası tuzlaları yıllık 1500 liraya kiralanarak Düyun-u Umumiye İdaresi'ne dahil edildi²⁸⁶.Aynı şekilde Girit hükümetiyle 1.500.000 frank (67.260 lira) karşılığı yapılan sözleşme ile ada ve civarındaki tuz tekeli işletmesi yirmi yıl süreyle Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredildi.Girit tuzlalarını işletmek üzere “Tuz Tekeli ile Alakadar Girit İdaresi” adı altında bir teşkilat kuruldu²⁸⁷.

Böylece Düyun-u Umumiye İdaresi bütün tuzlaları denetimi altına almaya çalıştı.Bu önlemler kısa zamanda etkisini gösterdi.Kaçakçılık hissedilir derecede azaldı.Kontrol sağlanan tuzlalarda üretimi artırmak amacıyla yeni teknoloji uygulandı ve yurt dışından getirilen edilen uzmanlar istihdam edildi.Tuzun çok kullanıldığı sektörler arasında yer alan konservecilik,zeytincilik ve deri tabakçılığı kuruluşlarıyla bağlantı tesis edilerek bunların kendi ürünlerini kullanması sağlandı²⁸⁸.

Demiryolları işletmeleriyle anlaşma yapılarak tuzun ucuza nakli gerçekleştirildi.İstasyonlar civarında açılan depolardan halka indirimli tuz satıldı²⁸⁹.Demiryolları ve şoseler ile limanlar arasında irtibat kurularak tuzun iç pazarlara kolayca nakli sağlandı.Bütün bu tedbirler neticesinde ülkedeki tuz satışlarında önemli artışlar oldu²⁹⁰.

²⁸⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.182-183.

²⁸⁶ C.Morawitz,a.g.e.,s.222.

²⁸⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.183.

²⁸⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.183.

²⁸⁹ A. Du Velay,a.g.e.,s.312.

²⁹⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.183.

Düyun-u Umumiye İdaresi tuz ihracını gerçekleştirecek tedbirler almayı da ihmal etmedi.1892 yılında Kızıl Deniz sahillerindeki geniş tuz yataklarını işletmeye açtı ve üretimi artıracak önlemler aldı.Özellikle zengin kaya tuzu madeni bulunan Salırtan,senelik tuz ihtiyacı 500.000 ton olan Hindistan pazarına sevkiyat yapabilmek amacıyla bir liman inşa ettirdi.Hindistan’la bağlantı kurabilmek için oraya bir memur gönderdi.Elde edilen verilerin olumlu sonuç vermesi üzerine bu ülkeye ihracata başlandı.Hindistan’da,İngiliz-İspanyol rekabeti sebebiyle fiyatların düşük olmasına rağmen ihracatta,önemli artışlar kaydedildi²⁹¹.

1900’lü yılların başında artışı devam eden tuz ihracatından Düyun-u Umumiye İdaresi’nin 1908-1909 yılında gayr-i safi geliri 100.000 liraya ulaştı²⁹².

Kısaca özetlenen bu önlemler sayesinde Düyun-u Umumiye’nin tuz resmi gelirleri arttı.1881-1882 yılında 615.000 lira olan tuz geliri t906-1907 yılında %70 civarında bir artışla 1.075.880 liraya ulaştı²⁹³.

1913-1914 yılında ödenen 500.000 liraya yakın savaş vergisi hariç,buhranlı yıllara rağmen gelir aynı düzeyde kaldı ve 1.103.023 lira oldu²⁹⁴.

Sonuç olarak Düyun-u Umumiye İdaresi’nin girişimleriyle tuz üretiminde önemli artışlar elde edilmiştir.Tuz işletmeciliği,ülkemizde Batı üretim usulleri ve işletmeciliğinin uygulandığı ilk sektörlerden biri olmuştur.Diğer sektörlerde de aynı usullerin uygulanması için çalışmalara başlanmış,birçok işletmenin başına Batı’da bulunmuş,Batı teknolojisine aşina yöneticiler getirilmiştir.Ülke kaynaklarının

²⁹¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.184.

²⁹² Donald Blaisdell,a.g.e.,s.137.

²⁹³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.184.

²⁹⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.185.

modern şekilde işletilmesi durumunda verimin önemli ölçüde artabileceği hususunda iyi bir örnek teşkil etmiştir²⁹⁵.

3.3.2.İpek Öşürü:İpekçilik,ülkemizde eskiden beri icra edilen bir sektördür.Bursa,Edirne,Şam ve Selanik gibi merkezler başta olmak üzere çeşitli şehirlerde elde edilen ipekliler iç ve dış pazarlarda çok aranan ürünlerden olmuştur.Ancak 19.yüzyıla girildiğinde ipekçilik,yabancı rekabeti,bakımsızlık,hastalık ve yeni gelişmelerin sektöre tatbik edilememesi sebebiyle gerilemeye başladı.Verim azaldı.Özellikle Pasteur'ün icat ettiği tohumları ıslah sisteminin ülkemizde uygulanamaması,oldukça yaygın olan Pebrine,Muscardine ve Flacherie gibi ipek böceği hastalıklarına karşı etkili bir mücadele yapılamaması,ipekçiliğin iyice önem kaybetmesine sebep oldu.Osmanlı Devleti ipek yetiştiren ülkeler arasında vaktiyle ön sıralarda yer alırken yavaş yavaş bu mevkiini kaybetti.1854-1860 yılları arasında Bursa vilayetinde 5 milyon kg. koza yetiştirildiği halde bu miktar 1880'de 1.375.000,1881'de de 992.500 kg.'a düşmüştür²⁹⁶.Muharrem Kararnamesi'yle Bursa,İzmir ve Samsun bölgelerinin ipek öşrü,Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştır.1880'li yılların başında ipek böcekçiliği sektörü kötü bir dönem geçirdi.Nitekim ipek öşrü,1880 hesap döneminde 24.365 lira,1881 hesap devresinde ise 18.377 lira hasılat sağladı²⁹⁷.

İpek böcekçiliğine tekrar eski canlılığını kazandırmak amacıyla çalışmalara başlayan Düyun-u Umumiye İdaresi ilk iş olarak 1885 yılında ipek böceği yetiştirmek için yumurtaların Pasteur usulüyle seçilmesi esasını getirdi.Bursa'da ipek böceği üreticilerinin tohumlarını ücretsiz muayene ettirebilecekleri bir laboratuvar kuruldu.Düyun-u Umumiye İdaresi,Monpelier Mektebi

²⁹⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.185.

²⁹⁶ C.Morawitz,a.g.e.,s.261.

²⁹⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.185-186.

mezunu,ipekböcekçiliği uzmanı,o sırada Hazine-i Hassa çiftlikleri müdürü olan Torkamyan’a bir rapor hazırlattı.Raporda,ipekçiliğin bilimsel usullerle öğretilebileceği bir eğitim merkezinin kurulması önerilince,Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından 1888 yılında “Darü’l-Harir” adı altında Bursa’da bir okul açıldı.Okulun müdürlüğüne Torkamyan getirildi.Torkamyan bu görevde 1922 yılına kadar 34 yıl kaldı kız ve erkek 2000 civarında öğrenci yetiştirdi.Bu öğrenciler bütün yurda yayılarak ipek böceği sanayiinin gelişmesine öncülük ettiler²⁹⁸.

Torkamyan ipek böceği yetiştiricilerin ve öğrencilerin yararlanabilmesi için 1897 yılında 249 sayfalık Türkçe ve Fransızca olarak “İpek Böceği Beslemek ve İpek Tohumu Üretmek” adlı iki ciltlik bir kitap kaleme aldı.Bu kitap 1910 ve 1922 yıllarında 2. ve 3. defa bastırılmıştır.Daha sonra İpek Böceği Yetiştirme Enstitüsü adını alan okula ilgi gittikçe arttı.Bir çoğu uzak eyaletlerden gelen öğrencilere ipek böcekçiliği bilimsel metotlarla öğretildi.Koza yetiştirilmesinde ve ipek böceği tohumu elde edilmesinde uygulanan Pasteur sistemi hakkında bilgi verildi.Okul ve öğrencilerin masrafları hükümet tarafından karşılanmıştır²⁹⁹.

Bu çalışmaların yanında numune çiftlikleri tesis edilerek üreticilere yeni usuller gösterilmiştir.İpek böceği yetiştiricilerine ücretsiz dut fidanları dağıtılarak 1890 ile 1910 yılları arasında 130.000 dönümlük araziye altmış milyon dut ağacının dikilmesi sağlanmıştır³⁰⁰.

Düyun-u Umumiye İdaresi Bursa,İzmit ve Bilecik’te üreticiler arasında müsabakalar düzenleyerek başarılı olanları ödüllendirdi.Bütün bu tedbirler neticesinde koza üretimi arttı.1891 yılında 3.388.612 kg. olan üretim 1900 yılında

²⁹⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.186.

²⁹⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.186.

³⁰⁰ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.138.

yaklaşık %70'lık bir artışla 5.132.533 kg.'a yükseldi.Üretim 1909 yılında 19.831.000,1913'de 14.455.000 kg.'a ulaştı³⁰¹.

Düyun-u Umumiye İdaresi bir taraftan ipek böceği yetiştiriciliğini geliştirmek için çalışmalarını sürdürürken diğer yandan da modern ipek ipliği sanayinin kurulmasına öncülük etti.Bu amaçla Selanik civarında yeni makinelerle teçhiz edilmiş bir numune iplik fabrikası kurdu.60 yıkama havuzunu da ihtiva eden fabrika 1899 yılında işletmeye açıldı.Fabrikanın masraflarını üstlenen Osmanlı hükümeti,tesisin işletmesini Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bıraktı³⁰².

Düyun-u Umumiye ve Osmanlı hükümetinin işbirliği ile kurulan bu tesis yurdumuzda Batı'daki benzerlerine göre kurulan ilk işletmelerden biri oldu ve ipekli sanayinin gelişmesine katkıda bulundu.Daha sonra bu sektörde tesis edilecek diğer kuruluşlara öncülük etti.Nitekim Selanikli bir grup iş adamı ikinci bir iplik fabrikası kurdular (1902).Bu iki fabrika Selanik'in ipekli dokuma merkezi haline gelmesinde önemli rol oynadı³⁰³.

Bu çalışmaların bir sonucu olarak ipek öşrü gelirlerinde de kayda değer artışlar sağlandı.1881-1882 yılında,geliri Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan bölgede 17.000 lira olan ipek öşrü,1906-1907 yılında %650 nispetinde artarak 110.132 liraya yükseldi.Bu artış Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan yerlerle sınırlı kalmayıp aynı faaliyeti gösteren diğer bölgelerde de benzer gelişmeler tespit edildi.Aynı müddet zarfında bütün İmparatorluk'da toplanan ipek öşrü 20.000'den 276.000 liraya,üretilen ipeğin kıymeti de 200.000'den 2.765.000 liraya yükseldi³⁰⁴.

³⁰¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.187.

³⁰² A. Du Velay,a.g.e.,s.325,C.Morawitz,a.g.e.,s.263.

³⁰³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.187.

³⁰⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.188.

Netice olarak Düyun-u Umumiye İdaresi tuz seklöründe olduğu gibi ipek üretiminin de gelişmesine,yeni teknolojilerin ülkemize girmesinde,belki bundan daha önemli olan bilimsel metotların üretime uygulanmasında öncülük etmiştir³⁰⁵.

3.3.3.Alkollü İçkiler Vergisi:Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan alkollü içkiler vergisi şarap,rakı,bira gibi içkilerden alınmaktaydı.Ayrıca ithal edilen her türlü yabancı içki de vergiye tabi idi.Bu içkilerin satışı,yani bayiliğini yapanlara verilen satış izni de bu vergi kapsamına giriyordu.Bu gelir,Rüsum-i Sitte İdaresi tarafından yönetildiği iki yıl zarfında 160.000 lira civarında gerçekleşmiştir.Osmanlı İmparatorluğu gibi yaklaşık 20 milyon nüfusa sahip geniş bir ülke için bu gelirin çok düşük gerçekleşmesinin başta gelen sebebi Osmanlı Devleti'nin büyük kısmı itibariyle müslüman bir ülke olmasıdır.Osmanlı yönetiminin içki kullanımını azaltmak amacıyla içki üretim ve tüketimine ağır vergiler koyması,üretimi artırıcı tedbirler almaması,özellikle 1870'li yılların başından itibaren bağcılığın maruz kaldığı filoksera hastalığı ve yabancı ürün rekabeti alkollü içkiler sektörünü olumsuz etkileyen başlıca faktörler olmuştur.İşte Muharrem Kararnamesi'yle Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan alkollü içki üretimi bu sorunları yaşamaktaydı.Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bu konudaki çalışmaları iki alanda yoğunlaştı.Bunlardan birincisi Osmanlı hükümetiyle temasa geçerek sektörün gelişmesini engelleyen mevzuatın düzeltilmesi,ikincisi bağcılığı,buna bağlı olarak sarapçılığı geliştirecek tedbirlerin alınmasıdır.Birinci gruba dahil önlemleri şu noktalarda toplamak mümkündür³⁰⁶:

³⁰⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.188.

³⁰⁶ Charles Morawitz,a.g.e.,s.252.

a.Alkollü içki üreticileri tahakkuk eden vergilerini bundan böyle resmi makamlar tarafından ilan edilen tarihlerin dışında da kendilerine uygun zamanda,şarap üreticileri bağ bozumunu müteakip ödeyebileceklerdi.

b.İhracatı teşvik amacıyla,alkolü içki üretimi esnasında tahsil edilen verginin yarısı,ihraç işlemlerinin tamamlanmasını müteakip ihracatçılara iade edilecekti.

c.O zamana kadar %1 oranında alınan ihraç vergisi kaldırılacaktı.

d.Alkollü içkiler vergisi miktarları son beş yılın ortalamasına göre tespit edilecekti.

e.Bürokratik işlemler basitleştirilecekti.

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin üzerinde durduğu bir diğer husus,bağ çubuklarının maruz kaldığı filoksera hastalığı ile mücadele olmuştur.Düyun-u Umumiye İdaresi de filoksera hastalığına karşı yapılan mücadeleye iştirak etmiştir.Düyun-u Umumiye İdaresi,çubukları filoksera hastalığına maruz kalan üreticilere yeni çubuklar vermek ve aşı yapmayı öğretmek amacıyla 1889 yılında İstanbul Göktepe'de "Kızıl Toprak Amerikan Asma Fidanlığı,Bağ Aşı Ameliyat Mektebi ve Numune Bağı" adıyla bir çiftlik kurdu.Bu sırada Peronospera denilen,filoksera hastalığından daha tahripkar olan yeni bir hastalık zuhur etti.Düyun-u Umumiye İdaresi bu yeni hastalığa karşı bağcılara,mücadelede etkili bir madde olan göztaşı dağıttı.Hastalığın mevcudiyeti ve tehlikelerini bağ sahiplerine anlatmak ve onlara bu afetle nasıl mücadele edileceğini öğretmek amacıyla,hastalığın yaygın olduğu bölgelere uzmanlar gönderdi³⁰⁷.

Rakı da diğer içkiler gibi ağır vergilere tabii idi.Yerli rakıdan ticari değeri üzerinden %15 vergi alınmaktaydı³⁰⁸.

³⁰⁷ Charles Morawitz,a.g.e.,s253.

³⁰⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.194.

Bira imalatı 1896'da kurulan Bomonti fabrikasında başlamıştı ve vergi oranı da rakı gibi %15'di. Bira ve şarap ihraç edilmekteydi.

Sonuç olarak 1882/1883 ve 1913/1914 yılları arasında alkollü içki vergisinde önemli artışlar olmamıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi sektörde iyileştirme yapması için hükümet nezdinde bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Kapsamlı bir rapor hazırlatarak alkollü içkiler sektöründe araştırma yapacak bir merkez kurulmasını, alkollü içkiler vergi oranlarının üretici lehine değiştirilmesini ve şarap resminin kaldırılmasını teklif etmiştir. Ancak Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bu girişimlerinden olumlu bir sonuç çıkmamıştır³⁰⁹.

3.3.4. Damga Resmi: Osmanlı İmparatorluğu'nda oturan ve kapitülasyonlardan yararlanan yabancı devlet tebası 1894 yılına kadar pul vergisinden muaf tutulmuşlardı. Düyun-u Umumiye İdaresi bu verginin genellik kuralına göre herkese uygulanması gerektiğini gündeme getirince hükümetin desteğini aldı. 20 Mart 1894 tarihli bir irade ile kısmen ve 1905'te de bütün yabancılar pul resmine tabi tutuldular³¹⁰.

Osmanlı hükümetleri şirketlerin kuruluşunu teşvik amacıyla bunları damga resminden muaf tutmuştur. Böylece Düyun-u Umumiye İdaresi bu önemli gelirden mahrum kalmıştır. Yine aynı şekilde hükümet İstanbul'da çıkan Türkçe gazeteleri pul yapıştırmaktan muaf tutarak, Düyun-u Umumiye İdaresi'ni yıllık ortalama 9.000 liralık bir gelirden mahrum bırakmıştır³¹¹.

³⁰⁹ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 196-197.

³¹⁰ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 198.

³¹¹ Rıfat Önsoy, a.g.e., s. 198.

Düyun-u Umumiye İdaresi halledilemeyen bazı meselelerine rağmen damga resmi gelirlerini 1882/1883 ve 1913/1914 yılları arasında yaklaşık olarak üç kat arttırmayı başarmıştır³¹².

3.3.5.Balık Avı Resmi:Muharrem Kararnamesi gereğince İstanbul ve civarında,yani Boğazlar ve Marmara denizinde yapılan balıkçılıktan alınan vergiler Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştır.Balıkçılar,geliri Düyun-u Umumiye İdaresi'ne terk edilen sulardan avladıkları balıkları Balıkhaneye getirmeye mecbur tutulmuşlardır.Burada Düyun-u Umumiye memurlarının nezaretinde müzayede ile satılan balıkların gelirinden Düyun-u Umumiye hissesi olarak %20,masraflar karşılığı olarak da %3 pay alınmaktaydı.Daha önce Rüsüm-u Sitte İdaresi tarafından toplanan balık resmi 1880-1881 yılında 30.446 lira,1881-1882 yılında 26.470 lira olarak gerçekleşmiştir³¹³.

3 Ekim 1888 tarihinde Deutsche Bank ile yapılan bir borçlanma sözleşmesini müteakip imparatorluk dahilinde yapılan balıkçılıktan alınan vergiler,Hazine-i Hassa'ya ait olanlar dışında Düyun-u Umumiye İdaresi'ne terk edilmiştir.Düyun-u Umumiye İdaresi 1888 borlanması hesabına tahsilini üstlendiği vergilerin toplanmasını iltizama bırakmıştır.Bu vergi deniz,nehir ve büyük göl balıkları için %20,küçük göl ve ırmak balıkları için %10 olarak tespit edilmiştir³¹⁴.

Balıkçılık gelirlerinin istenilen düzeye ulaşamaması üzerine Düyun-u Umumiye İdaresi,balık üretimini artırmak amacıyla alınması gereken önlemleri belirlemek için Paris Trocadero Akvaryumu Müdürü M. de Bellesme'yi İstanbul'a davet etti.Onu Türk balıkçılığının sorunları ve alınabilecek tedbirleri ihtiva eden bir rapor hazırlamaya memur etti.M. de Bellesme uzun bir seyahate çıkarak balık yetiştirilen

³¹² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.199.

³¹³ A. Du Velay,a.g.e.,s.326.

³¹⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.199.

deniz, ırmak ve göllerde incelemelerde bulundu. Türk balıkçılığının mevcut durumunu tespit etti. Daha sonra balık türlerinin ıslah edilmesi ve balıkların çoğalması ve onların imhasına engel olacak bazı tedbirler üzerinde durdu. Türk balıkçılığı için değerli bilgiler ihtiva eden Bellesme raporu Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından uygulamaya konuldu. Balıkçılık alanında istihdam edilecek elemanları yetiştirmek üzere kısa süreli kurslar düzenledi. Balıkçıların yararlanabileceği broşürler, kitaplar hazırlattı. Balık ve balıkçılık konusunda uzman, eski balıkthane müdürü Karekin Devecioğlu tarafından hazırlanmış, çeşitli balık türlerini ihtiva eden, balık ve balıkçılığa ait Türkçe terimleri, bunların Fransızca karşılıklarını içeren ve ekinde 60 sayfalık bir sözlük bulunan “Balık ve Balıkçılık” adlı 460 sayfalık kitabı bastırarak dağıtılmasını sağlamıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi aynı eserin Fransızcasını “Pêche et Pêcherie en Turquie” başlığı ile yayınlamıştır. Büyük ilgi gören bu eser daha sonra İtalyanca’ya tercüme edilmiştir³¹⁵.

İstanbul’daki balık pazarının yeterli şartlara haiz olmaması üzerine Düyun-u Umumiye İdaresi’nin girişimleri ile ihtiyacı karşılayabilecek yeni bir balık pazarı inşa ettirilmiştir. Bütün bu gayretler kısa zamanda semere vermiş, balık resmi gelirlerinde önemli artışlar kaydedilmiştir. 1893-1894 yılında 40.057 lira olan gelirler 1898-1899 yılında 52.309 liraya yükselmiştir. Bu artış daha sonraki yıllarda da sürmüş 1913-1914 yılında tahakkuk eden vergi geliri 1882-1883 yılı vergi gelirinin yaklaşık üç buçuk katına ulaşmıştır³¹⁶.

³¹⁵ Rıfat Önsoy, a.g.e., s.200.

³¹⁶ Rıfat Önsoy, a.g.e., s.200.

3.3.6.Tütün Öşürü ve Tütün Rejisi:Bilindiği üzere Muharrem Kararnamesi'nin 8. ve 9. maddeleri uyarınca tütün tekeli geliri Düyun-u Umumiye İdaresi'ne terkedilimişti³¹⁷.

Düyun-u Umumiye İdaresi tütün tekeli hükümetle anlaşarak kurulacak bir şirkete devretmeyi uygun buldu.Bu konuda Düyun-u Umumiye İdaresi'nin 1882/1883 yılına ait raporunda,“Tütün tekeli işletmesinin bir şirkete devredilmesi hususunda teklif yapıldı.Bu teklifler bize cazip geldi.Sakıncalı bulduğumuz bazı noktaları tadil ederek kabul ettik.İmtiyaz talep eden gruba Babıali nezdinde yardımcı olduk” denilmektedir³¹⁸.

Hükümetle,Düyun-u Umumiye temsilcileri arasında yapılan çetin müzakereler neticesinde sağlanan 27 Mayıs 1883 tarihli bir mutabakat ile tütün tekeli işletmesinin “Societe de la Regie Cointeresse des Tabacs de L'Empire Ottoman” (Osmanlı İmpratorluğu Tütünleri Müsterekülmenfaa Reji Şirketi) adıyla teşkil olunacak bir şirkete bırakılması kararlaştırıldı³¹⁹.

Şirketi teşkil eden gruplar,Viyana'dan Credit Anstalt,Berlinli Banker Bleichröder ve Osmanlı Bankası idi.İmtiyaz otuz sene için geçerli olacaktı.Şirketin sermayesi,yarısı ödenmiş olmak kaydıyla 4.400.000 lira olarak tespit edilmişti.Diğer yarısı Babıali ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nin muvafakatiyle istenebilecekti³²⁰.

Şirket,bandrol sisteminin yürürlükte olduğu vilayetlerde üretilen ve dahili tüketime tahsis edilen tütünleri almak,işlemek ve satmak hakkına sahip

³¹⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.204.

³¹⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.205.

³¹⁹ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.140.

³²⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.205.

olacaktı.Diğer vilayetlerde ise daha önce Osmanlı hükümeti tarafından alınan vergileri tahsil edecekti³²¹.

Çiftçiler ancak Rejinin müsaadesiyle tütün ekebileceklerdi.Ekilecek alan yarım dönümün üzerinde olursa Reji bu talebi reddedemeyecekti.Reji,çiftçilere kredi verecekti.İmparatorlukta üretilen tütünleri,muhafaza için çeşitli bölgelerde antrepolar tedarik edecek,tütünlerden ilk altı ay için kira almayacak,daha sonraki aylar için talep edilecek kira,hükümetle Reji arasında tespit edilecekti³²².

Üreticiler tütünlerini Rejiye satmak veya ihraç etmek hususunda serbest olacaklardı.Reji faaliyete geçince mevcut tütün imalathaneleri faaliyetlerini durduracaklardı.Reji bu kuruluşların tütün ve tütün ürünlerini satın alacaktı.Şayet fiyat hususunda bir ihtilaf çıkarsa takdir komisyonlarına başvurulacaktı³²³.

Reji,ayrıca,daha önce hükümet tarafından çiğneme tütünü ile ithal edilen tütün ürünlerinden alınan vergileri de devralmıştı.Aynı şekilde tütün bayiliği harcı ile Mısır,Tunus ve Sisam adası,Doğu Rumeli,Girit ve İran gibi yerlere ihraç edilen tütünlerden alınan ihraç rüsumu da şirkete bırakılmıştı.Bu resimlerin hükümet tarafından kaldırılması durumunda Rejinin zararları telafi edilecekti³²⁴.

Buna karşı Reji aşağıdaki yükümlülükleri üstlenmişti:

a.Reji,Düyun-u Umumiye İdaresi'ne her yıl üçer aylık taksitler halinde 750.000 lira ödeyecekti.

b.Yıllık taksit ve masraflar çıktıktan sonra kalan safi hasılatın hisse senetlerine,o zamana kadar ödenen miktar 2.200.000 lirayı geçmemişse %8,geçmişse %7 faiz ödeyecekti.

³²¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.205-206.

³²² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.206.

³²³ C.Morawitz.a.g.e.,s.232.

³²⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.206.

c.Kalan meblağdan Şirket (Reji) hissedarlarına sermayelerinin %5'i oranında kar dağıtacaktır.

d.Bu tahsisler yapıldıktan sonra geri kalan miktar şu şekilde işleme tabi tutulacaktır:1 ila 500.000 lira arasındaki karın,%35 Düyun-u Umumiye'ye,%30'u Hükümete,%35'i Şirkete (Reji);500.000'den 1.000.000 liraya kadar olan karın,%34'u Düyun-u Umumiye'ye,%39'u Hükümete,%27'si Şirkete;1.000.000'dan 1.500.000 liraya kadar olan karın,%30'u Düyun-u Umumiye'ye,%52'si Hükümete,%18'i Şirkete;1.500.000'den 2.000.000 lira kadar olan karın,%20'si Düyun-u Umumiye'ye,%70'si Hükümete,%10'u Şirkete;2.000.000 liradan fazla karın,%15'i Düyun-u Umumiye'ye,%75'i Hükümete,%10'u Şirkete ait olacaktır³²⁵.

Burada dikkati çeken husus kar yükseldikçe hükümete verilmesi öngörülen hissedeki artıştır.Bunun muhtemel sebebi karı artırmak amacıyla hükümeti bir takım tedbirler almaya teşvik etmektir.Bunların başında gelen kaçakçılığın önlenmesi idi.Ancak hükümetin Şirkete yardımı birtakım kanun ve nizamnameleri çıkarması ile mümkün olabilirdi.Başlangıçta bu beklentiler gerçekleşmedi.Osmanlı hükümeti ile Reji İdaresi arasında işbirliği sağlanamadı.Babiali beklemeyi tercih etti.Hükümet haklı olarak bazı endişeler taşımaktaydı.Köylünün yetiştirdiği mahsulün düşük fiyatla elinden zorla alınacağı,kaçakçılık bahanesiyle halka baskı yapılacağı endişesini taşıyanların sayısı günden güne artmaktaydı.Bu bakımdan satışlarda beklenen artışlar gerçekleşmedi.Kaçakçılık önlenemedi.Hatta daha da arttı.Hükümet bu konuda hiçbir ciddi önlem almadı.Üretimin yaklaşık %30'u tüketiciye hala kaçak yolla ulaşmaktaydı³²⁶.

³²⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.207.

³²⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.208.

Reji sirketi kuruluşundan 4 yıl sonra kar etmeye başlamıştır.Ne var ki Şirket,kar limitini daima sınırlı tutmuş,ilk dilimin 500.000 lira içinde kalmasına gayret göstermiştir.Böylece Babıali'nin payı en düşük (% 30),Düyun-u Umumiye ve Reji İdarelerinin payı en yüksek (% 35) oranlarda gerçekleşmiştir.Bu durum imtiyaz süresinin sonuna kadar böyle devam etmiştir³²⁷.

Yaklaşık 25 yıllık bir dönemde Rejinin sattığı ürünlerin fiyatlarında %20 civarında bir artış olduğu halde,tütün alış fiyatı aynı kalmıştır.Piyasada tütünün kilogram başına ortalama satış fiyatı 9-10 kuruş olduğu halde,Reji İdaresi Osmanlı tütünlerini 6,5-7 kuruşa satın almıştır.Rejinin verdiği düşük fiyat ve uyguladığı baskı yüzünden bir çok üretici tütün tarımından vazgeçmek hatta memleketini terketmek zorunda kalmıştır.1880'li yılların sonunda hemen hepsi tütün üreticisi olan 200 Ermeni Rejinin baskısından usanıp Trabzon civarından Rusya'ya göç etmiştir.Bu yüzden bazı bölgelerde üretimde hissedilir düşüşler yaşanmıştır³²⁸.

Osmanlı üreticileri mahsullerini fazla fiyat teklif eden tüccarlara satmak hakkına sahip olmakla birlikte Reji İdaresi bunu çeşitli yollarla engellemiştir.Reji İdaresi,Osmanlı çiftçisi üzerinde baskı kurabilmek amacıyla sayıları gittikçe artan silahlı kolluk kuvvetleri oluşturmuştur.Bunlar üreticilere baskı yaparak mallarını Reji İdaresi'ne satmaya mecbur ettikleri gibi kaçakçılara karşı giriştikleri amansız mücadelede her yıl ortalama 1000 kişi öldürmüşlerdir.Reji teşkilatında önemli bir yere sahip olan silahlı örgüt 1900'lü yıllarda 236.727 liralık bir bütçeye sahip olmuştur.Bu meblağ Rejinin 2.093.290 lira tutarındaki yıllık giderlerinin yaklaşık 1/9'na tekabül etmekteydi³²⁹.

³²⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.209.

³²⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.210.

³²⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.210-211.

Reji İdaresi tarafından Osmanlı hükümetlerine ödenen pay 100.000 liranın altında kalmış ve genelde 40-50.000 lira arasında gerçekleşmiştir.Nitekim Reji İdaresi'nin hesaplarına göre 1902 yılının safi karı 150.567 lira olarak gerçekleşmiştir.Bu meblağdan %30,yani 45.170 lira hükümete,%35 yani 52.698,5 lira Düyun-u Umumiye İdaresi'ne ve %35 yani 52.698,5 lira Reji İdaresi'ne verilmiştir³³⁰.

Reji İdaresi 30 yıllık imtiyaz süresi zarfında 33 milyon kar sağlamış,bu meblağdan Osmanlı hükümetine yalnızca 908.206 lira ödenmiştir.Reji İdaresi sadece üreticiden mahsulünü ucuza alıp pahalıya satarak büyük kazançlar elde etmekle yetinmeyip,kurduğu fabrikalarla iç pazarlardan önemli bir pay almaya muvaffak olmuştur.1884 yılında İstanbul ve İzmir'de birer fabrika kurmuş,tüketim arttıkça bu tesisleri genişletilmiş ve geliştirilmiştir.Bu fabrikaları,Samsun,Adana,Şam ve Halep'de kurulan benzerleri izlemiştir.Bu altı fabrikada 1913 yılında 3.000 civarında işçi çalışmakta ve yılda 7138 ton tütün işlenmekteydi³³¹.

Reji İdaresi topladığı tütünlerin ancak küçük bir kısmını işlemekte,önemli kısmını ihraç etmekteydi.Bu amaçla daha 1893 yılında Reji İdaresi'ne bağlı "Turkish Regie Export Company" kuruldu.Şirketin sermayesi 150.000 lira olarak tespit edildi.Şirket,Reji İdaresi'nden ihtiyacı olan yaprak tütünleri maliyete %10 ilavesiyle temin etmiştir.Buna karşılık tedrici olarak Reji İdaresi'ne ilk sene 4.000,ikinci sene 5.000,üçüncü sene 7.000,dördüncü sene 8.000 ve daha sonraki senelerin her birinde 10.000 lira aidat ödemiş,ayrıca kara %14 nisbetinde iştirak ettirmiştir³³².

Düyun-u Umumiye İdaresi bu çalışmalarında Reji'ye büyük destek verdi.Çünkü şirketin başarısı onların da lehine olacaktı.Çünkü,Düyun-u Umumiye'de görevli

³³⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.212.

³³¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.212.

³³² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.212-213.

yabancıların çoğu şirketin hissedarları arasında idi.Şirketin karı arttıkça gerek kendileri gerekse temsil ettikleri Avrupalı yatırımcılar daha çok kazanacaklardı.Diğer taraftan Reji İdaresi Düyun-u Umumiye'nin önemli bir gelir kaynağını teşkil etmekteydi³³³.

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Reji şirketinden aldığı hasılat “Reji Hakkı Payı” şu kalemlerden teşekkül etmekteydi³³⁴:

a.Reji şirketinin her yıl ödeyeceği 750.000 lira (bu miktar 1890'da 700.000 liraya indirilmiştir.)

b.Düyun-u Umumiye İdaresi aynı zamanda Reji şirketinin kurucusu sayıldığından,sahip olduğu kurucu hisse senetlerinin geliri ki,bunlara “Kurucu Payları” denilmekteydi.

c.Reji Şirketi karından aldığı pay.

d.Mısır'a ihraç edilen tütünlerden elde edilen gümrük hasılatından aldığı pay.

Tütün öşrü ve tekeli Düyun-u Umumiye'ye terk edilen gelirler içerisinde ilk sırayı almıştır.Tütün öşrü ve tekeli gelirlerinde önemli artışlar kaydedilmemekle birlikte istikrarını muhafaza etmiştir.Bu hasılatın elde edilmesinde şüphesiz Reji şirketi önemli rol oynamıştır.Başarılı neticeye rağmen,Reji şirketi ülkemizde uyguladığı baskı,zulüm ve soygun ile Anadolu halkının hafızasında uzun süre kötü bir hatıra olarak kalmıştır³³⁵.

3.3.7.Bulgaristan,Karadağ,Sırbistan ve Yunanistan'ın Düyun-u Umumiye Payları:Berlin Anlaşması'nın çeşitli maddelerinde Bulgaristan,Karadağ ve Sırbistan'ın Osmanlı borçlarına katılacağı belirtilmiştir.Yunanistan'ın Düyun-u Umumiye'ye katkıda bulunacağı ise,Türk-Yunan anlaşmasıyla

³³³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.213.

³³⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.213-214.

³³⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.214.

kararlaştırılmıştır.Ancak bu devletler borçlarını ödemediler.Düyun-u Umumiye İdaresi'nin ısrarına rağmen Berlin Anlaşması'na taraf devletler,borçlu ülkelerini bir borç ödeme karşısında ekonomilerinin daha da kötüleşeceği endişesiyle meselenin üzerine gitmediler.Düyun-u Umumiye bu konuda yıllarca süren çabalarından sonuç alamadı³³⁶.

Son olarak,Düyun-u Umumiye İdaresi bir taraftan kendisine bırakılan kaynakların gelirlerini artırırken,diğer yandan kararname harici birçok geliri ele geçirmeye muvaffak oldu.Gayretli ve taraflı üyelerden teşekkül eden Düyun-u Umumiye İdaresi,tuz ve tütün tekelleri başta olmak üzere geliri kendisine bırakılan kalemlerin gelirlerini artırarak Avrupalı tahvil sahiplerini,memnun etmek amacıyla hiçbir gayretten geri kalmadı.Sömürgeciliğin her türlü vasıtasına başvurdu.Buna karşılık yabancıların çıkarı bulunmayan kaynakların gelirlerinin artırılmasına şiddetle karşı koyarak çifte standart uyguladılar.Gümrük resminin artırılmasını,uzun süre engelleyerek 1900'lü yılların başında şartlı kabul ettiler.Aynı şekilde damga (pul) resminin yabancılara da uygulanmasını reddettiler.Osmanlı borçlarına Balkan devletlerinin iştiraki meselesinde açıkça ilgili devletlerden yana tavır aldılar.Osmanlı Devleti'nden kararname harici yeni gelirler ele geçirmeyi de başardılar.Bunlar şu şekilde sınıflandırılabilir³³⁷:

i.Yeni borçlanmalar adına yapılan tahsilat:İlk gruba dahil borçlanmalar arasında,1888 yılında yapılan %5 faizli balık avı borçlanması,1890 yılında yapılan %4 faizli Osmaniye veya tahkim borçlanması,%5 faizli 1896 borçlanması,1903 yılında yapılan %4 faizli Bağdat 1. seri borçlanması,1905 yılında yapılan %4 faizli techizat-i askeriye borçlanması,%4 faizli 1908 borçlanması,1908 (1910) yılında

³³⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.218.

³³⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.233.

yapılan %4 faizli Bağdat 2. seri borçlanması,1908 (1912) yılında yapılan %4 faizli Bağdat 3. seri borçlanması,%5,5 faizli 1913 borçlanması ve %5 faizli 1914 borçlanması bulunmaktadır³³⁸.

ii.Osmanlı Bankası Namına Yapılan Tahsilat:Osmanlı hükümeti,Rusya'ya ödemekte olduğu savaş tazminatının taksitlerini karşılayabilmek amacıyla 29 Haziran 1898 tarihli bir anlaşmayla Osmanlı Bankası'ndan 300.000 lira borç aldı.Osmanlı hükümeti,Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bu meblağın üç yıl içinde geri ödenmesinde kullanılmak üzere Manastır,Halep,Kosova,Aydın,Yanya,Basra,Bağdat ve Suriye bölgelerinin öşürünü tahsis etti.Bu vilayetlerinin öşrü Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından toplanacaktı³³⁹.

iii.Maliye Adına Yapılan Tahsilat:Tütün ve ipek öşürü üzerinden alınan %1.5 oranında ek vergi;Hububattan alınan,esas öşrü demiryollarına teminat olarak gösterilmiş olan vilayetlerin meşe palamudu,haşhaş,tutkal vs;Bazı bölgelerin balık avı resmi ve ipek öşürü.

iiii.Kilometre Teminatları:Düyun-u Umumiye'ye devredilen demiryolu hatları.

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bu konudaki rolü şu şekilde idi;27 Eylül 1888 tarihinde imzalanan sözleşmeye göre,Osmanlı hükümeti,imtiyaz sahiplerine inşa olunan ve işletilen her kilometre için yıllık 15.000 frank gayri safi kar temin eder.(Bu miktar Haydarpaşa-İzmit hattı için 10.300 frank olarak belirlenmiştir.) İşletme hasılatı bu miktardan az olduğu takdirde,inşa edilen ve işletilen her kilometre demiryolu için yıllık 15.000 frank gayri safi gelir temin edebilmek için şu şekilde davranacaktır;Hattın geçtiği İzmit-Ertuğrul-Kütahya ve Ankara sancakları aşarı ihale olunduğu zaman Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bir memuru bulunacak

³³⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.234.

³³⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.235.

ve ihale neticesi mültezimlerin itaya mecbur oldukları senetler bu sancaklardaki Düyun-u Umumiye memurları emrine verilecek ve bedelleri de ancak bu memuriyetlere tediye olunacaktır.Kilometre teminatını ikmal etmek üzere hükümetin imtiyaz sahiplerine ödemeyi kabul ettiği meblağ bu suretle toplanan paradan alınacak ve Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından ödenecektir.Bakiye ise merkezi idare tarafından devlet hazinesine yatırılacaktır³⁴⁰.

1907 yılında Düyun-u Umumiye Konseyi yeni bir görev üstlendi.Bu yeni görevi dolayısıyla,Konsey,Avrupa devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinde bu devletlerin müttefiki oldu.İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in Avrupa devletlerinin vekili sıfatıyla hareket edebilecek tek kuruluşun Düyun-u Umumiye Konseyi olduğuna karar kılması üzerine Konsey,Makedonya vilayetlerinin bütçe açığını kapatmak üzere konulan yüzde üçlük ilave gümrük vergisinin toplanmasını denetlemeyi kabul etti.Osmanlı gümrük vergilerinin artırılması için olurları gerekli olan devletler,bu ilave vergiden elde edilecek hasılatın Makedonya reform programı çerçevesinde sarf edilmesi koşulunu öne sürdüler.1907 yılında Osmanlı hükümetiyle Avrupa devletleri arasında imzalanan gümrük anlaşmasında Konseyin bu vergiden toplanan gelirin Makedonya'da kullanılmasını denetleyeceği öngörülüyordu.Bu şekilde Konsey bu anlaşmayla,iktisadi alanlarda olduğu gibi,siyasi bir anlam taşıyan bir programa da taraf olmaya hazır bulunduğunu gösterdi³⁴¹.

³⁴⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.239.

³⁴¹ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.13.

SONUÇ

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluş ve işleyişi başlangıçtan beri Türk uzman ve araştırmacılarının da ilgi duyduğu bir konu olmuştur. Bunlar, Düyun-u Umumiye yönetimini batılılardan farklı algılamışlardır. Onu, kapitalizmin Osmanlı topraklarına girme ve yerleşme aracı, Osmanlı ülkesinde yabancı çıkarlarını gözetten ileri bir karakol bağımsız bir ülkenin içine yerleşmiş, yabancıların söz sahibi olduğu, onların güdümünde, ikinci bir maliye nezareti, Osmanlı borçlarının idaresinin ötesinde, Batı emperyalizminin bir sömürü aracı ve takviye edilmiş kapitülasyonlarla donatılmış bir teşkilat olarak görmüş, zaman zaman ağır eleştiriler yöneltmişlerdir³⁴².

Donald Blaisdell'e göre, 1875'den önce Osmanlı Hükümeti'nin çıkarmış olduğu tahvillere Fransız ve İngiliz sermayesinin yatırılmasında emperyalist amaçlar yoktu. Osmanlı İmparatorluğu gibi bir bölgede yapılan bu girişimlerin ortaya çıkabilecek olan sonuçları henüz anlaşılamamıştı. Geri kalmış bölgeleri ele geçirme sürecinin bir adımı olark ekonomik çıkarların değeri de henüz tümüyle anlaşılamamıştı. Sermaye akımının gerçek nedeni parasal kar elde etme isteği idi³⁴³. Ancak daha sonraları bu sermaye akımı ve onun yarattığı idare, Avrupa kapitalizminin ileri bir karakolu olarak emperyalist çıkarlara hizmet etmiştir.

Yine Donald Blaisdell'e göre; Düyun-u Umumiye İdaresi'nin varlığı, gerek Osmanlı hükümeti ve gerekse Osmanlı halkının yararına olan koşullar meydana getirmiştir. Konsey, etkin yönetimiyle İmparatorluk maliyesini olumlu etkilemiştir. Hükümet 1881 yılından önceki borçlara nazaran daha elverişli koşullarla Avrupa piyasalarından para temin edebildi. 1881'den sonra, Osmanlı tahvillerinin faiz

³⁴² Rıfat Önsoy, a.g.e., s.175-176.

³⁴³ Donald Blaisdell, a.g.e., s.49.

oranı genellikle yüzde üç veya dört, ihraç fiyatları yüzde seksen ve doksan civarındaydı. Halbuki Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmadan, tahvillerin ihraç fiyatları yüzde altmış, faizleri ise yüzde beş ve altı oranındaydı³⁴⁴.

Kağıt üzerinde, Düyun-u Umumiye İdaresi, bir Osmanlı devlet dairesiydi. Oysa İdare, Maliye Bakanlığının büyük ölçüde bağımsız bir kısmı olarak çalışmaktaydı. Böylece Konsey dürüst ve etkin çalışmasıyla gerek halk gerek hükümet için Avrupa mali idaresinin en iyi bir örneğini teşkil etmekteydi. Aşar vaktinde ihale olunuyor, hesaplar vaktinde kapanıyordu. Borç kuponları zamanında ödeniyordu. İdare, memurların da ihmalciliğini kesinlikle affetmez, Konsey ise hükümetle olan ilişkilerinde sorunların ivedi çözümü için ağırlığını koyardı. Yerli ve yabancı memurların ve işçilerin maaşları tatminkar olduğu gibi zamanında ödenirdi. İdare’de görevli yabancı memurların sayısı hiç bir zaman toplam memurların yüzde yedi veya sekizini aşmamıştır. Maaşları yeterli tutup zamanında ödeme siyaseti, İdare’de rüşvet ve yolsuzluk olaylarını hemen hemen ortadan kaldırdı. Oysa bu sorun, Osmanlı hükümetini maliye reformu denemesinde çok meşgul etmişti. İdare’de çalışmak çoğu müslim ve gayrimüslim Osmanlı uyruklusunun emeli olmuştu³⁴⁵.

Ayrıca Düyun-u Umumiye Konseyi’nin yabancı demiryolu şirketleriyle işbirliğinden Türk köylüsü oldukça yararlanmıştır. Demiryollarına veya hükümet borçlarına teminat olmak üzere ayrılmış olan aşarın ihalesinde Düyun-u Umumiye görevlilerinin sözü epeyce geçiyordu. Bunlar aşarın ihalesiyle görevli ve ihmalkar olmaya eğilimi olan devlet memurlarına baskı yapmak suretiyle işleri hızlandırabiliyorlardı. Konsey ihmali hoşgörüyü karşılamayan bir üst idi. Osmanlı

³⁴⁴ Donald Blaisdell, a.g.e., s.13.

³⁴⁵ Donald Blaisdell, a.g.e., s.13-14.

Bankası'na ve Deutsche Bank'a olan borçların vaktinde ödenmesi gerekiyordu.Böylece köylüler çoğunlukla mahsulleri iyi fiyata satıyor ve aşar ihaleleri elverişli zamanlarda yapılıyordu.Demiryolları da mahalli üretim fazlası ürünün kolayca başka bölgelere gönderilmesini sağlayarak geçtikleri bölgelerde verimlilik artışına sebep oluyordu.1889'da Anadolu Demiryolunun geçtiği vilayetlerde toplanan aşar 143.378 Osmanlı lirasıydı.Bu miktar 1898'de 215.470,1909'da 291.919 liraya yükseldi³⁴⁶.

B. Gürsoy'a göre,(“Muharrem Kararnamesi'nin 100.yılı”,Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri,23-24 Haziran 1981) Düyun-u Umumiye İdaresi devlet bütçesinin 1/3'ü üzerinde söz sahibi,gerçek anlamda devleti yarı sömürge derekesine indiren,Batı Avrupa devletlerinin ileri karakolu gibi çalışan,Avrupa devletlerinin siyasi himayesinde bir kurulumdur³⁴⁷.

Parvus Efendi de (Türkiye'nin Mali Tutsaklığı,İstanbul,1977) Düyun-u Umumiye İdaresi'ni büyük Avrupa devletlerinin çıkarlarına hizmet eden bu yüzden de onlar tarafından korunan özel bir şirket gibi görmüş ve eleştirmiştir.Ona göre Osmanlı devleti hiçbir zaman dışarıdan borç almak istememiş,ancak Kırım Savaşı'nın ekonomik koşulları,devleti buna mecbur etmiştir.O,Düyun-u Umumiye İdaresi hakkında şunları yazmaktadır:

“Muharrem Kararnamesi Osmanlı İmpartorluğu'nun mali ve siyasal gelişiminde yeni bir dönem açmıştır.Ülkede hükümetten ayrı,hükümete bağlı bulunmayan,fakat devletin gelir kaynaklarının büyük bir bölümünü ele geçiren yeni bir kurum çıkmıştır ortaya.Borçlularca seçilmiş bir yönetim kurulunca yönetilen Düyun-u Umumiye.Siyasal bir kurum değildir Düyun-u Umumiye.Devletlerin vekili ya da

³⁴⁶ Donald Blaisdell,a.g.e.,s.14.

³⁴⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.176.

temsilcisi de değildir.Düpedüz özel bir şirkettir.Ancak,Avrupa diplomasisi,Düyun-u Umumiye'ye özel bir şirket değil de sanki kendi temsilcisiymiş gibi davranmıştır.Dolayısıyla Ülkede iki maliye yönetimi çıkmıştır ortaya.Onlardan biri,Avrupa yönünden açıktan açığa korunan Düyun-u Umumiye,öbürüyse Avrupa'nın sürekli olarak baskı altında tuttuğu ve sıkıştırdığı Osmanlı Maliye Nezaretidir.Ülkenin her yanında şubeler açarak,binlerce memuruyla koskoca bir örgüt oluşturan Düyun-u Umumiye,bu örgüte dayanarak,devlet gelirinin büyük bir bölümünü kendi pençesine düşürmemesi olanaksızdı”³⁴⁸.

Macit İnce (Devlet Borçlanması,Ankara 1975) ise,Düyun-u Umumiye İdaresi için,devlet içinde devlet olup,tamamen devlet dışında işler yapıyor,topladığı paraları istediği gibi harcıyordu.Mesela İtalya,Düyun-u Umumiye yönetiminden aldığı borçlarla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Trablusgarp savaşını finanse etmiştir.Türk halkının ödediği vergilerle Türkiye'ye karşı yapılan bir savaşa mali destek sağlamıştır demektir³⁴⁹.

Bu görüşte olmayan kişiler de mevcuttur.Mesela K. Kömürçan (Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçları Tarihçesi,İstanbul 1948) bu konuda şunları yazmaktadır;“Düyun-u Umumiye İdaresi yabancı bir kuruluş değildir.O da hükümetin dairesi durumunda idi ve bütçesi hükümetin bütçesi içinde idi.Memurları diğer hükümet memurları gibi emeklilik ve azledilme haklarına sahip idiler.Düyun-u Umumiye İdaresi kendine ayrılmış gelirleri istediği tarzda değil,devletin kanun ve nizamlarına uygun olarak idare etmeye ve vergi toplamaya mecburdu.Yalnız idarenin başında yabancılar,yani Türk eshamının yabancı sahipleri bulunmakta

³⁴⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.176-177.

³⁴⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.177.

idiler.Yani,Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı yasalarına tabi kamu kuruluşu idi”³⁵⁰.

İ. Hakkı Yeniay (Yeni Osmanlı Borçları Tarihi,İstanbul 1964) ise,Düyun-u Umumiye İdaresi’ni gerek alacaklılar,gerekse Osmanlı Devleti için fayda sağlayan bir kuruluş olarak görmekte,bunların nelerden ibaret olduğunu maddeler halinde sıralamaktadır³⁵¹.

Son olarak A. Müderrisoğlu’da (Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları,Ankara 1981) Yeniay’ın görüşlerini tekrarlamakta,ancak Düyun-u Umumiye İdaresi’nin gittikçe güçlenerek,zamanla devlet içinde devlet haline geldiğini ifade etmektedir.Devlet gelirlerinin üçte birini yönetecek ve tahsil edecek bir örgüt kuran idare,Osmanlı İmparatorluğu’nun Maliye Nezareti’nden daha güçlü bir hale gelmiştir.Maliye Nezareti’nde çalışan memur sayısı 5000 dolaylarında iken,Düyun-u Umumiye İdaresi’ndeki memur sayısı 8.000’e ulaşmıştır³⁵².8000 kişilik dev kadrosu ile Düyun-u Umumiye İdaresi devletin vergi gelirlerinin %70’ini tahsil etmekteydi³⁵³.

Sonuç olarak,yabancı ve Türk araştırmacılar Düyun-u Umumiye İdaresi’ni farklı yorumlamaktadırlar.Ancak büyük bir kısmının hemfikir olduğu husus,Muharrem Kararnamesi ve buna bağlı olarak meydana getirilen Düyun-u Umumiye İdaresi’nin Batı Avrupa devletlerinin,özellikle Berlin Anlaşmalarına taraf ülkelerin arzuları doğrultusunda teşekkül etmiş ve onların himayesine mazhar olmuş,siyasi desteğini

³⁵⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.177.

³⁵¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.177.

³⁵² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.177-178.

³⁵³ Hüseyin Previz Pur,a.g.e.,s.172.

sağlamış,bu bakımdan da onları memnun etme gayreti içinde bulunmuş bir teşkilat olduğudur³⁵⁴.

Temeli Berlin Kongresi'nde atılmıştır.Ancak Osmanlı Devleti,uluslararası boyutta,siyasi nitelikli bir komisyonun iç işlerine müdahalesinden çekindiği için,borçlar meselesini kendisi ile alacaklılar arasındaki bir husus olduğu görüşüyle buna karşı çıkmıştır.Alacaklı temsilcilerine yaptığı çağrılar neticesinde onlarla İstanbul'da bir araya gelmeye muvaffak olmuştur.İstanbul'a gelen tahvil sahipleri temsilcileri ilgili hükümetlerin tavsiye ettiği,çoğu eski bürokrat ve diplomatlar arasından seçilmiştir.Bu kişiler İstanbul'daki müzakerelerde alacaklılardan çok kendi hükümetlerinin istekleri doğrultusunda hareket etmişlerdir.Batı Avrupa devletleri,vatandaşlarının haklarını savunmayı kendileri için manevi bir sorumluluk olarak görmüşler,bu bakımdan da İstanbul toplantısındaki gelişmeleri yakından izleyip,gerektiğinde temsilcilerine talimatlar dahi vermişlerdir.Bunun sebebini şu noktalarla izah etmek mümkündür³⁵⁵:

1.Batı Avrupa devlet felsefesinde devlet ferdin hizmetindedir.Vatandaşların çıkarlarını korumak,onların her yerde haklarını savunmak devletin başta gelen görevleri arasındadır.

2.Başta Fransız ve İngiliz hükümetleri olmak üzere,Batı Avrupa hükümetleri tasarruf sahiplerine Osmanlı Devleti'ni tavsiye etmişlerdir.Bu bakımdan kendilerini,mağdur duruma düşen bu insanlara karşı manen sorumlu hissetmişlerdir.

3.Tasarruf sahiplerinin çoğu nüfuzlu kişiler olup,yurt dışında haklarını korumaları için hükümetlerine baskı yapmışlardır.Bu vaziyette hükümetler bir takım girişimlerde bulunmak mecburiyetinde kalmışlardır.

³⁵⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.178.

³⁵⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.178-179.

İşte böyle bir düşünceyle teşekkül eden Düyun-u Umumiye yönetimi,Avrupalı alacaklıların haklarını savunan bir kuruluş olarak kaldı ve öyle kabul edildi.Düyun-u Umumiye Meclisi,Osmanlı hükümeti ile arasında ihtilaf çıkmadığı sürece görevini dikkat ve ihtimamla yerine getirdi.Fakat temsil ettiği grubun menfaatine zarar geldiği veya öyle zannettiğinde bütün gücüyle Osmanlı hükümetleri karşısına dikildi,başta hamiliğini yaptığı devletleri yardıma çağırarak olmak üzere,her türlü çareye baş vurmaktan çekinmedi³⁵⁶.

Diğer taraftan Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri,Muharrem Kararnamesi ile taahhüt edilen yükümlülüklerden kurtulmak için hiç bir teşebbüste bulunmadılar.Türkiye Cumhuriyeti Düyun-u Umumiye borçlarını 1954 yılına kadar ödemiştir.Borçlarını sonuna kadar ödeyerek büyük devlet olmanın örneğini bir kere daha gösterdiler.Babıali,Düyun-u Umumiye İdaresi'ne oldukça geniş yetki verdi,borçları karşılayacak kaynak tahsis etti,fakat siyasi özgürlüğünü sınırlayacak her girişimi önlemeye çalıştı.Devletin özgürlüğü ve toplumun onuru daima ekonomik çıkarların önüne geldi³⁵⁷.

Olumsuz yönlerine rağmen Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Osmanlı ekonomisine önemli katkılarda da bulunduğu bir gerçektir.1881 yılına kadar,daha çok Osmanlı Bankası,Deutsche Bank gibi yabancı finans kuruluşları vasıtasıyla yürütülen,zaman zaman kesintiye uğrayan Osmanlı-Avrupa ekonomik,özellikle mali ilişkileri,Düyun-u Umumiye'nin kuruluşuyla istikrar kazandı.Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında uzun süre adeta bir köprü oldu³⁵⁸.

1875 Moratoryumu ile bozulan Osmanlı-Avrupa ilişkileri ve Osmanlı Devleti'nin kaybolan mali itibarı Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulup,borçların muntazam

³⁵⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.179.

³⁵⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.179.

³⁵⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.307.

şekilde geri ödenmeye başlanmasıyla yeniden düzeldi.Devlet,1880’li yılların ortalarından itibaren Avrupa para piyasalarında eskiye nazaran daha müsait şartlarla borç bulabildi.Borçlarını zamanında ödeyen devlete karşı güven arttığı için yabancı sermaye tekrar ülkemize girmeye başladı³⁵⁹.

Hükümet,Düyun-u Umumiye İdaresi’nin tavassutu ile borçların anapara ve faizlerinde önemli indirimler elde etti.Bu nisbet tüm borç üzerinden 1881 yılında %50,1903’de %56 civarında gerçekleşmiştir³⁶⁰.

Osmanlı Devleti,yine Düyun-u Umumiye İdaresi’nin katkısı ile hazineye hemen ödeme külfeti getiren,çoğu Galata bankerleri veya Osmanlı Bankası’nın aracılığı ile yapılmış kısa vadeli ya da vadesi dolmuş borçları uzun vadeli düşük faizli muntazam borçlara dönüştürmüştür.Böylece hazine rahatlamış,yatırımların gerçekleştirilme fırsatı ortaya çıkmıştır³⁶¹.

Düyun-u Umumiye İdaresi Batı tipindeki kuruluşların ülkemizdeki ilk örneklerinden birini teşkil etmiştir.Memurlarını iyi seçmiş,dolgun ücret vermiş ve maaşlarını zamanında ödemiştir.İyi işleyen bir teftiş ve denetim sistemiyle her memurun başarı durumunu belirlemiş,başarılı olmayanları işten uzaklaştırmıştır.Rüşvet ve iltimasa asla müsaade etmemiş,bunlara teşebbüs edenleri cezalandırmıştır.Bu durum,şartlar oluşturulduğu takdirde Osmanlı Devleti’nde etkili ve dürüst bir yönetimin kurulabileceğini kanıtlamıştır³⁶².

Düyun-u Umumiye İdaresi aldığı önlemler sayesinde başta kendisine terkedilen gelirlerde olmak üzere ülke üretiminde önemli artışlar sağlamış,bu sayede borçların muntazaman ödenmesi mümkün olmuş,artışların bir kısmı hükümete verilmiştir.Bu

³⁵⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.307-308.

³⁶⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.308.

³⁶¹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.308.

³⁶² Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.308.

örnek,ülke kaynakları iyi değerlendirildiği takdirde kendi kendine yetebilecek ekonomik güce sahip olduğunu göstermiştir³⁶³.

Düyun-u Umumiye İdaresi tuz,tütün,ipekçilik başta olmak üzere çeşitli sektörlerde kurduğu işletmelerle ülkemize modern tesisler kazandırmıştır.Bu sayede üretim artmış,yeni istihdam alanları açılmıştır.Ayrıca kurduğu numune çiftliklerinde köylüye modern üretim usullerini göstermiş,yeni makinaların kullanımını öğretmiştir.Çiftçiye ithal tohumları dağıtarak üretimi teşvik etmiş,daha çok kazanmasını sağlamıştır.Böylece borçların zamanında ödenmesi,Osmanlı tebasının Batı mamullerini tüketebilecek ekonomik güce ulaşması amaçlanmıştır³⁶⁴.

Diğer taraftan hükümetin çeşitli alanlarda yaptığı reformlara,ihtiyaç duyulan alanlarda uzman ve danışman desteği verilmiştir³⁶⁵.

Devlet gelir-giderlerinin hesaplarının kayda geçirilip denetlenmesinde yenilikler yapmış,bu tutumu ile devlet muhasebesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur³⁶⁶.

Zamanla verdiği referanslarla Osmanlı Devleti'nin borçlanma yapmasında etkili bir konuma gelen Düyun-u Umumiye İdaresi devletin aşırı borçlanmasını engellemiş,ancak zaruri durumlarda borç alınmasına yardımcı olmuştur.Çoğu defa borçlanma yapılmasını ciddi program şartına bağlayan Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı maliyesine plan ve proje anlayışını sokmuştur³⁶⁷.

Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı bütçelerinin hazırlanıp uygulanmasına katkıda bulunmuştur.Böylece zaman zaman büyüyen bütçe açıklarının asgari düzeye indirilmesi mümkün olmuştur³⁶⁸.

³⁶³ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.309.

³⁶⁴ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.309.

³⁶⁵ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.309.

³⁶⁶ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.309.

³⁶⁷ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.309.

³⁶⁸ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.309.

Düyun-u Umumiye İdaresi vergileri belirleyip tahsil eden bir teşkilat kurdu.Osmanlı maliyesini kendi vergilerini toplayabilecek düzeye ulaştırdı.Örgüte iyi yetişmiş uzmanlar aldı veya yetiştirdi.Bu sayede hazine daha çok gelir elde etti³⁶⁹.

Düyun-u Umumiye İdaresi kuruluşundan itibaren çalışmalarını,aldığı kararları,hesap durumlarını ihtiva eden yayınlar yapmıştır.Bu sayede faaliyetlerinden hükümet ve alacaklıları bilgilendirilmiştir.Böylece yönetimde açıklık,şeffaflık ilkesinin güzel bir örneğini vermiştir.Hiç şüphesiz Düyun-u Umumiye İdaresi bütün bu katkıları ilk planda temsil ettiği grubun menfaatleri icabı olarak,bunların alacaklarını zamanında tahsil edebilmelerini sağlamak veya karlarını artırmak amacıyla yapmıştır³⁷⁰.

Sonuç olarak Düyun-u Umumiye İdaresi hakkında şunlar söylenebilir,ülkemiz ve Osmanlı tahvil sahipleri için farklı özellik arz eden,Osmanlı dış borçlarının teminatı olmuş,bugünkü bazı kredi kuruluşları gibi yabancı sermaye ve iş çevrelerini,Osmanlı ekonomisi hakkında zaman zaman yayınladığı raporlarla yönlendirmiş,kısa zamanda Osmanlı kaynaklarının önemli bir kısmını denetimi altına almış,Osmanlı hükümetlerine karşı Avrupa devletlerinin desteğini sağlamış,ülkemiz ekonomisine bazı katkılarda bulunmuş bir kuruluştur.

³⁶⁹ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.310.

³⁷⁰ Rıfat Önsoy,a.g.e.,s.310.

KAYNAKÇA

- BLAİSDELL,Donald.Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi,Doğu-Batı Yayınları,İstanbul 1979.
- GÜRSEL,Seyfettin.“Osmanlı Dış Borçları”,Osmanlı Ansiklopedisi,cilt:3/İktisat,Yeni Türkiye Yayınları,Ankara 1999.
- GÜRSOY,B.“Muharrem Kararnamesi’nin 100.Yılı”,Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri,22-24 Haziran 1981.
- KAZGAN,Haydar.“Düyun-u Umumiye”,Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,İletişim Yayınları,İstanbul 1985.
- KAZGAN,Haydar.Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali,İstanbul 1995.
- KAZGAN,Haydar.“II.Abdülhamit’in Dış Borçlarda Gösterdiği Hassasiyet ve Gerçekleri Görme Çabaları”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:158,s.80-82,İstanbul 2003.
- KAZGAN,Haydar.“Alkollü İçki Gelirinin Düyun-u Umumiye Vardiyatına Geçmesi”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:150,s.102-105,İstanbul 2002.
- KAZGAN,Haydar.“Avrupalı Alacaklıların Rüsum-u Sitte’nin Başarısını Değerlendirmesi”,Finanas Dünyası Dergisi,sayı:132,s.117-120,İstanbul 2000.
- KAZGAN,Haydar.“Balkanların Osmanlı Dış Borçlarına İştirak Ettirilmesinin Sonuçları”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:145,s.117-120,İstanbul 2002.
- KAZGAN,Haydar.“Düyun-u Umumiye’nin Faiz ve Anapara Ödemeye Başlaması”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:153,s.90-94,İstanbul 2002.
- KAZGAN,Haydar.“Düyun-u Umumiye’nin Kontrolü Altına Giren Osmanlı Maliyesi ve Alınan ilk Sonuçlar”,Finanas Dünyası Dergisi,sayı:140,s.92-95,İstanbul 2001.

- KAZGAN,Haydar.“Düyun-u Umumiye’yi Yeniden Değerlendirme”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:155,s.74-77,İstanbul 2002.
- KAZGAN,Haydar.“Düyun-u Umumiye’nin Sağladığı Gelirleri Alacaklılara Dağıtması”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:154,s.90-93,İstanbul 2002.
- KAZGAN,Haydar.“Osmanlı Dış Borçlarının Yeniden Değerlendirilmesi”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:137,s.85-88,İstanbul 2001.
- KAZGAN,Haydar.“Osmanlı Düyun-u Umumiye Teşkilatı’nın Düzeni ve Yetkileri”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:139,s.84-87,İstanbul 2001.
- KAZGAN,Haydar.“Rüsum-u Sitte Şirketi’nin Kuruluşu”,Finans Dünyası Dergisi,sayı:131,s.99-102,İstanbul 2000.
- KÖMÜRCAN,K.Türkiye İmparatorluk Devri Borçları Tarihçesi,İstanbul 1948.
- MORAWITZ,Charles.Osmanlı Maliyesi,Maliye Tetkik Kurulu Yayınları,Ankara 1978.
- MUTLUÇAĞ,M.“Düyun-u Umumiye ve Reji Soygunu”,Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,sayı:2.
- ORTAYLI,İlber.İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,İletişim Yayınları,Ankara 1999.
- ÖNSOY,Rıfat.Mali Tutsaklığa Giden Yol:Osmanlı Borçları (1854-1914),Turhan Kitapevi,Ankara 1999.
- ÖNSOY,Rıfat.Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914),İstanbul 1982.
- PAMUK,Şevket,Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi,İletişim Yayınları,İstanbul,2007.
- Parvus Efendi,Türkiye’nin Mali Tutsaklığı,İstanbul 1977.
- PERVİZ PUR,Hüseyin.Türkiye’nin Borç Prangası,Otopsi Yayınları,İstanbul 2006.
- QUARTET,D.Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908),Ankara 1987.

- VELAY,A. Du.Türkiye Mali Tarihi,Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu,Ankara 1980.
- YENİAY,İ.Hakkı.Yeni Osmanlı Borçları Tarihi,İstanbul Üniversitesi Yayınları,İstanbul 1964.
- YILMAZ,Faruk.“Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları”,Osmanlı Ansiklopedisi,cilt:3/İktisat,Yeni Türkiye Yayınları,Ankara 1999.

TEZ ÖZETİ

Bu yüksek lisans tez çalışmamızda,II.Abdülhamit dönemi itibariyle,1881 yılında kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kuruluş dinamiklerini,kuruluş sürecini ve yine Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kuruluşunu hazırlayan dışsal-içsel,sosyal-ekonomik faktörleri,ilk borcun alındığı 1854 Kırım Savaşı’ndan itibaren incelemekteyiz.

1854-1875 yılları arasında alınan dış borçlar ve şartları I.Bölüm itibariyle ele alınmıştır.Bu bölümde ilk dış borcun alındığı 1854 yılından moratoryum ilan edildiği 1875 yılına kadar olan süreç,alınan borcun faizi,anaparası,itfa bedeli,geri ödeme süresi,itibari değeri gibi teknik ayrıntılarıyla irdelenmiştir.

1875 yılından başlayan II.Bölüm’de,Düyun-u Umumiye İdaresi’ne giden yol incelenmiştir.

Tezimizin ana konusunu oluşturan Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kuruluş süreci,Muharrem Kararnamesi,Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kurulması,Düyun-u Umumiye Meclisi ve bu Meclis’in çalışmaları III.Bölüm’de incelenmektedir.

Sonuç kısmında ise,Düyun-u Umumiye İdaresi hakkında çeşitli bilim adamlarının görüşleri aktarılmakta olup,bu İdare’nin çeşitli açılardan faydaları ve zararları üzerinde durulmaktadır.

SUMMARY OF THESIS

In this master of social science thesis,we analized dinamics and process of Düyun-u Umumiye establishment and external-interna and social-economic factors which caused establishment of Düyun-u Umumiye as well from the first debt which was at Kırım War in 1854.

The debts among 1854-1875 were analized in the first chapter.In this chapter,the process which is between the first debt at 1854 and the morotoryum at 1875,was analized with tecnical details such as interest,capital,price of redemption,nomial price of debts.

In the second chapter begining with 1875,we analized the process of Düyün-u Umumiye.

In the third chapter,we analized the establishment process of Muharrem Kararnamesi,the establishment of Düyun-u Umumiye,Düyun-u Umumiye Assembly and activities of this Assembly which were the main subjects as well.

As a result,we narreted some scientists' aspects about Düyun-u Umumiye,and also we mentioned some advantages and disadvantages of Düyun-u Umumiye.

